

**ARKEOLOJİK EPİGRAFİK NÜMİSMATİK BULGULAR IŞIĞINDA
PAMPHYLİA BÖLGESİNDE ZEUS KÜLTÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Selin Gülsel KÖSE

Eskişehir 2024

**ARKEOLOJİK EPİGRAFİK NÜMİSMATİK BULGULAR IŞIĞINDA
PAMPHYLİA BÖLGESİNDE ZEUS KÜLTÜ**

Selin Gülsel Köse

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ocak 2024**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Selin Gülsel KÖSE'in "Arkeolojik, Epigrafik, Nümismatik Bulgular Işığında Pamphylia Bölgesinde Zeus Kültü" başlıklı tezi 05 Ocak 2024 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji programında, yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

ÖZET

ARKEOLOJİK EPİGRAFIK NÜMİSMATİK BULGULAR IŞIĞINDA PAMPHYLIA BÖLGESİNDE ZEUS KÜLTÜ

Selin Gülsel Köse

Arkeoloji Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2024

Danışman: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

Bu çalışmanın ana amacı Anadolu'nun güneyinde Antalya körfezi ve Toros dağlarıyla çevrili Pamphylia bölgesindeki Zeus kültlerini arkeolojik, epigrafik ve nümismatik bulgular ışığında incelemektir. Bu incelemeye Zeus'un kökeni, gelişimi, Anadolu ve Pamphylia bölgesine gelişi ve yakınoğu kültürleriyle etkileşimi ve tanrının temel özellikleri de dahil edilmiştir.

Tüm kavimlerin yurdu anlamına gelen Pamphylia'ya, ardı ardına Hititler, Lydia'lılar, Persler, Hellenistik krallıklar ve Romalılar hükmetmişler ve bu kültürlerin tanrılarının yerel tanrılarla senkretize olmasıyla çeşitli Zeus Epithetleri ortaya çıkmıştır. Bölgedeki Zeus kültünün oluşumunda, Hititlerin ve Luvi panteonunun baş tanrısı olan hava ve fırtına tanrısı Tarhunt önemli bir rol oynamıştır.

Bu tez kapsamında Pamphylia'nın önemli kentleri olan Side, Aspendos, Perge, Sillyon, Attaleia ve Magydos'ta Zeus ile ilgili arkeolojik, epigrafik ve nümismatik veriler toplanmış ve oluşan Zeus kültü tartışılmıştır. Toplanan bulgular, Pamphylia'da MÖ. 4.yy'dan MS. 4. yy'a kadar Zeus'a, tanrının farklı niteliklerini ve egemenlik alanlarını vurgulayan çok çeşitli epithetler altında tapınıldığını göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Pamphylia, Kült, Zeus, Tarhunt, Antik çağ dinleri

ABSTRACT

THE CULT OF ZEUS IN PAMPHYLIA IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL EPIGRAPHIC NUMISMATIC FINDINGS

Selin Gülsel Köse

Department of Archaeology
Program in Classical Archaeology

Anadolu University, Institute of Graduate Schools, January 2024

Supervisor: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

The main aim of this study is to examine the cults of Zeus in the Pamphylia region of southern Anatolia, surrounded by the Antalya Bay and the Taurus Mountains, in the light of archaeological, epigraphic and numismatic evidence. This study includes the origin and development of Zeus, his arrival in Anatolia and Pamphylia, his interaction with the cultures of the Near East, and the main characteristics of the god.

Pamphylia, which means the land of all tribes, was successively ruled by the Hittites, Lydians, Persians, Hellenistic kingdoms and Romans, and the syncretism of the gods of these cultures with local deities resulted in various Zeus epithets. Tarhunt, the god of weather and storm, the chief god of the Hittite and Luwian pantheon, played an important role in the formation of Zeus cults in the region.

Within the scope of this thesis, archaeological, epigraphic and numismatic data on Zeus from the Archaic period to the Byzantine period have been collected from the important cities of Pamphylia (Side, Aspendos, Perge, Sillyon, Attaleia and Magydos) and Zeus cults were discussed. The collected findings show that Zeus was worshipped in Pamphylia from the 4th century BC to the 4th century AD under a wide variety of epithets emphasizing the god's multifaceted qualities and spheres of sovereignty.

Keywords: Pamphylia, Cult, Zeus, Tarhunt, Ancient Religion

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tezi Pamphylia bölgesindeki Zeus kültlerini arkeolojik, epigrafik ve nümismatik bulgular ışığında incelemeyi amaçlamıştır. Zeus'un kökeni, gelişimi, Anadolu ve Pamphylia bölgesine gelişi ve Yakındoğu kültürleriyle etkileşimi ve tanrının temel özellikleri de bu çalışmada ele alınmıştır.

Öncelikle, Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca derslerini almaktan keyif duyduğum, Mitoloji alanına ilgimin gelişmesine katkı sağlayan, bu çalışmada araştırma konumun belirlenmesinde ve tezimin yazım sürecinde desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Feriştah ALANYALI 'ya teşekkürlerimi sunarım.

Tez konumun belirlenmesinden sonra konumla ilgili kaynaklara ulaşmamda bilgilerini ve desteklerini esirgemeyen sevgili hocalarım Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI 'ya ve Doç. Dr. Serap ERKOÇ' a şükranlarımı sunarım.

Tez jürimde görev alarak görüş ve önerileri ile tezimin son halini almasındaki değerli katkıları için Prof. Dr. Rifat Eser KORTANOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Dilek Şen 'e teşekkürü borç bilirim.

Son olarak, bana olan güvenleri ve destekleri için sevgili anneannem Müesser DURMUŞOĞLU, annem Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE ve babam Dr. Selamet KÖSE'ye sonsuz sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum. İyi ki varlar!

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik viabulvie kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Selin Gülsel KÖSE

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GÖRSELLER LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi.....	1
1.2. Bölümler	2
2. ZEUS’UN KÖKENİ VE GELİŞİMİ	3
3. PAMPHYLIA TARİHİ COĞRAFYASI.....	11
3.1. Pamphylia Bölgesi ve Coğrafyası	11
3.2. Pamphylia Tarihine Genel Bakış	13
4. PAMPHYLIA’DA ZEUS KÜLTLERİ	21
4.1. Side’de Zeus Kültü	21
4.1.1. Zeus Nikator.....	22
4.1.2. Zeus Halonites.....	24
4.1.3. Zeus Helios Sarapis	25
4.1.4. Zeus Norites	26
4.1.5. Zeus Aspidios	26
4.1.6. Zeus Soteros	27
4.1.7. Zeus Koryphites.....	28

4.1.8. Büyük Zeus Sunağı ve diğer Arkeolojik Bulgular.....	28
4.1.9. Zeus kültüyle ilgili Nümismatik Bulgular	30
4.1.9.1. Hellenistik Sikkeler	30
4.1.9.2. Roma İmparatorluk dönemi sikkeleri.....	31
4.2. Aspendos'ta Zeus Kültü.....	33
4.2.1. Zeus Megalos ve diğer Zeus Yazıtları.....	34
4.2.2. Zeus ve Hera	35
4.2.3. Athena ve Zeus.....	36
4.2.4. Zeus Marnas.....	37
4.2.5. Hellenistik sikkelerde Zeus Aetophoros	37
4.2.6. Roma İmparatorluk dönemi sikkelerinde Zeus Nikephoros.....	37
4.3. Perge'de Zeus Kültü	38
4.3.1. Zeus ve Hestia	39
4.3.2. Zeus Poliouchos	41
4.3.3. Zeus Machaonios	42
4.3.4. Zeus Soter.....	43
4.3.5. Zeus Keraunios	44
4.3.6. Zeus Katachthonias, Zeus Keraunios, Zeus Megistos, Zeus Ktesios ...	45
4.3.7. Zeus kültüyle ilgili Nümismatik Bulgular	46
4.3.7.1. Hellenistik Sikkeler	46
4.3.7.2. Roma İmparatorluk dönemi sikkeleri.....	46
4.3.8. Zeus kültüyle ilgili Arkeolojik bulgular	47
4.4. Sillyon'da Zeus Kültü.....	48
4.4.1. Zeus Soteris	49
4.4.2. Hellenistik Sikkelerde Zeus	50
4.4.3. Roma İmparatorluk Dönemi Sikkelerinde Zeus	51
4.4.3.1. Capitol Üçlüsü.....	51

4.4.3.2. Zeus Nikephoros.....	53
4.5. Attaleia’da Zeus kültü.....	53
4.5.1. Zeus Tropaiouchos	54
4.5.2. Nümismatik Bulgularda Zeus	55
4.6. Magydos’ta Zeus Kültü.....	57
4.6.1. Magydos sikkelerinde Zeus	58
4.6.1.1. Hellenistik Sikkeler	58
4.6.1.2. Roma İmparatorluk Dönemi Sikkeleri.....	58
5. Genel değerlendirme ve Sonuç.....	60
KAYNAKÇA.....	64
KATALOG	73
GÖRSELLER.....	109
ÖZGEÇMİŞ	

GÖRSELLER LİSTESİ

Sayfa

Görsel 1: MÖ. 1000'e tarihlenen bir mezarda bulunan sarnıçlı kült arabası. Simon 1998, Abb. 5.....	109
Görsel 2: Hagia Triade Lahiti. MÖ. 14. yy. Simon 1998, Farbtafel 1	109
Görsel 3: Pseira'dan bir Amfora. Geç Minos I devri. Nielsson 1950, Fig. 99	110
Görsel 4: Gök tanrısı Teşup, Körkün Hitit Steli, MÖ. 9.yy.	110
Görsel 5: Yazılıkaya: On iki tanrının geçidi. Akurgal 1961, T 87	111
Görsel 6: Akragas Olympieion-Rekonstrüksiyonu. MÖ. 480. Simon 1998, Fig.8.....	111
Görsel 7: Knossos'ta bir mezarda bulunan Pithos kapağında betimlenen Zeus. MÖ. 700. Heraklion. Simon 1998, Abb. 14	112
Görsel 8: Proto-Korint Vazo. Zeus ve Kentaur. MÖ. 660-650. Simon 1998, Abb. 15.....	112
Görsel 9: Şimşek fırlatan Zeus. Bronz Heykelcik. Dodona. MÖ. 470. Simon 1998, Abb. 18.....	113
Görsel 10: Zeus ve Adler. Lakonia tabağı. MÖ.560. Simon 1998, Abb. 19	113
Görsel 11: Elis Bronz Sikkelerinde Phidias'in Zeus tasviri. MS. 133-137. Simon 1998, Abb. 21/22.	114
Görsel 12: Pamphylia haritası. Taşkiran 2020, Fig.1.....	114
Görsel 13: Pamphylia Kentleri. Grainger 2009, Map. 1.	115
Görsel 14: Tarhuntassa Krallığı Sınırları. Dinçol/Yakar/Taffet, Anatolica XXVI, 2000, Map. s.19	115
Görsel 15: Side Antik Kenti Haritası. www.planetware.com	116
Görsel 16: Aspendos Antik Kent Planı. www.planetware.com	116
Görsel 17: Perge antik kent planı. Abbasoğlu-Martini 2003, Abb.1	117
Görsel 18: Perge. Hellenistik kapı avlusundaki mitolojik kurucu kahramanların yazıtlı heykel kaideleri. Abbasoğlu-Martini 2003, Abb.3.....	117
Görsel 19: Yılan tasvirli Zeus Ktesios steli. Thebe müzesi, Env. No. 330. Cook 1965, Fig. 914.....	118
Görsel 20: Sillyon Antik Kent Planı. Özdemir-Taşkiran, 2021, s.112, Fig.1	118
Görsel 21: Sillyon. Bizans duvarlarında kullanılmış olan Mopsos Heykel kaidesi, Hereward 1958, Fig. 2	119
Görsel 22: Sillyon, muhtemelen Leonteus ve Polypoites'i simgeleyen Faustina sikkesi (MS. 147-176), SNG Pfälzer, No. 921	119
Görsel 23: Sillyon, muhtemelen Leonteus'u simgeleyen J. Mamaea sikkesi (MS. 222-235), SNG France 3, No. 994	119
Görsel 24: Roma, Jupiter Kapitolinus tapınağı (ca. MÖ. 580-509) rekonstrüksiyonu. Stamper 2005, Fig. 2	120
Görsel 25: Capitol Üçlüsü, Palestrina Arkeoloji Müzesi. Stamper 2005, Fig.4	120

Kat. Görsel 1: Manavgat-Side’de bulunan Zeus heykelciği. İnan 1975, Pl. LXXVIII, 2-3	121
Kat. Görsel 2: Side Zeus Altar Sementinin B. Lollianus’u onurlandırması. Yazıt “Fragman b”. Bean 1965, Tf. IX, Res.30	121
Kat. Görsel 3: Side Zeus Halonites Sunağı. a) ön yüz b) sağ taraf c) sol taraf. Bean 1965, Tf. XIV, Res. 46 a-c	121
Kat. Görsel 4: Side - Zeus Nikator’un rahibi Kidramyas için adak yazıtı. Bean 1965, Lev.5, Res.16	122
Kat. Görsel 5: Side’de Sarapis’e adanan Sunak. Mansel 1963, 95, Abb.73	122
Kat. Görsel 6: Side’de Zeus Soter’e adanan Sunak. Adak/Arca/Oktan 2015, s.107	123
Kat. Görsel 7: Side’de Zeus Koryphites’e adanan Sunak. Adak/Arca/Oktan 2015, s. 107	123
Kat. Görsel 8: Side Büyük İskender Tetradrahmisi. MÖ. 326-325.Arka yüzde Zeus Aetophoros. Atlan 1967 b, No.4	124
Kat. Görsel 9: Side Büyük İskender Tetradrahmisi (MÖ.325-320), Arka yüzde Zeus Aetophoros. BMC No. 2952	124
Kat. Görsel 10: Side Philip III Arrhidaeus Tetradrahmisi (MÖ. 323-317). Arka yüzde Zeus Aetophoros. BMC p.121, Nr. 2002,0101.654.....	124
Kat. Görsel 11: Side Lucius Verus (MS. 161-169) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG D Pfälzer No. 677	124
Kat. Görsel 12: Side Maximinus Thrax (MS. 235-238) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros tapınak önünde. SNG D Pfälzer No. 742.....	125
Kat. Görsel 13: Side Maximinus Thrax (MS. 235-238) sikkesi. Arka yüzde bebek Zeus Nymph Adrasteia’nin kucağında.. RPC VI, No. 6440, Coin Nr.2	125
Kat. Görsel 14: Side Gallienus (MS.253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus sol elinde yıldırımla. SNG D Pfälzer, No. 842	125
Kat. Görsel 15: Side Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi. Arka yüzde yürüyen çıplak Zeus. RPC VI, No.6428, Coin Nr.1.....	126
Kat. Görsel 16: Side Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi.Arka yüzde ayakta duran Zeus asa ve yıldırımıyla. RPC VI, No. 6411, Coin Nr.2.....	126
Kat. Görsel 17: Side’de bulunan Zeus’lu Makedon Büyük İskender sikkesi (MÖ. 325). Atlan 1976, No.1	126
Kat. Görsel 18: Side’de bulunan Zeus’lu Kolophon-Thrakia sikkesi (MÖ. 300). Atlan 1976, No.2	127
Kat. Görsel 19: Side’de bulunan Cyzikus’a ait Diocletianus (MS. 294-299) sikkesi. Arka yüzde İmparator ve Jüpiter. Atlan 1976, Lev.6, No.230	127

Kat. Görsel 20: Side’de bulunan Olympia yazılı Gallienus sikkesi (MS.253-260). Atlan 1976, No.133.....	127
Kat. Görsel 21: Side’de bulunan Olympia yazılı Gallienus sikkesi (MS.253-260). SNG Pfälzer No. 837	127
Kat. Görsel 22: Aspendos Belkıs-Camiliköy mezar taşı, MÖ. 2.yy. Brixhe 1996, Pl.III, No. 246.....	128
Kat. Görsel 23: Aspendos Belkıs-Camiliköy mezar taşı, MÖ. 2.yy. Brixhe 1976, Pl. XXXVI, No. 2.....	128
Kat. Görsel 24: Aspendos Belkıs-Köleler mezar taşı, MÖ. 2.yy. Bean 1953, Pl.XXVII, Fig.1	128
Kat. Görsel 25: Aspendos Zeus, Hera ve Aphrodite Kastnietis’e adak yazıtı, Erken Roma. Hereward 1958, s. 65. Fig.11	129
Kat. Görsel 26: Aspendos Sikkesi, Mopsos ve yaban domuzu avı (MÖ. 4.yy) BMC Nr.1979,0101.848.....	129
Kat. Görsel 27: Aspendos Posthumus İskender Tetrardrahmisi. Zeus asa ve kartalıyla (MÖ. 201-200). BMC No. 2982.....	129
Kat. Görsel 28: Aspendos Vespasianus Sikkesi (MS. 69-79), arka yüzde Zeus ve Hera’nın başları, RPC II, No. 1520 B.....	130
Kat. Görsel 29: Aspendos Traianus (MS. 98-117) Sikkesi, arka yüzde Zeus Hera’ya Aphrodite Kastnietides’in heykelini sunarken, RPC III, No. 2714	130
Kat. Görsel 30: Aspendos Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi, arka yüzde Zeus bir asa, kartal ve Hera’nın elini tutarken. RPC VI, No. 6291.....	130
Kat. Görsel 31: Aspendos Maximinus Thrax (MS. 235-238) Sikkesi, arka yüzde Zeus ve Hera, tahtlarında aralarında bir kartalla yüz yüze otururken, RPC VI, No. 6312.....	131
Kat. Görsel 32: Aspendos Trajan Decius (MS. 249-251) sikkesi, arka yüzde Zeus ve Hera yüz yüze otururken . RPC IX, No. 1054	131
Kat. Görsel 33: Aspendos Maximinus Thrax (MS. 235-238) sikkesi, arka yüzde Zeus tahtında, karşısında ayakta duran Hera, RPC VI, No. 6319.....	131
Kat. Görsel 34: Aspendos Valerianus (MS. 255-258) sikkesi, arka yüzde Zeus sağ elinde asa, sol elinde Nike heykeli ile. SNG D Aulock, No. 4607	132
Kat. Görsel 35: Aspendos Maximinus Thrax (MS.235-238) sikkesi, arka yüzde Zeus Athena’ya bir kadirga maketi uzatırken, RPC VI, No. 6315	132
Kat. Görsel 36: Perge’de bulunan Zeus Heykeli. MS. 2. yy. Antalya Müzesi. Photo S. Köse.	132
Kat. Görsel 37: Perge Hellenistik Zeus Sunağı. Şahin 1999, Tafel III, No.3	133
Kat. Görsel 38: Perge - Tiberius’un Zeus Poliouchos adağı. Şahin 1999, Tafel LIV, No. 232	133

Kat. Görsel 39: Perge - Machaon Heykel Kaidesi. http://arkeogezi.blogspot.com/2019/03/Perge.html	134
Kat. Görsel 40: Perge - Zeus Soter'e adanan sütunlu yazıt. Kileci 2019, s. 558.....	134
Kat. Görsel 41: Zeus Keraunios için adak sunağı. (Perge – Antalya ?) MS. 2.yy. Özdil 2016, s. 389	134
Kat. Görsel 42: Perge Posthumus İskender Tetradrahmisi. BMC No. 2930 (MÖ.204-203)	135
Kat. Görsel 43: Perge Salonina (MS. 254-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus asa ve patera ile	135
Kat. Görsel 44: Perge Salonina (MS.254-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG D Pfälzer 1993, No. 446	135
Kat. Görsel 45: Perge Saloninus (MS.258-260) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros . SNG D Aulock No. 4753.....	136
Kat. Görsel 46: Perge Gallienus (MS.253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG D Aulock No. 8522.....	136
Kat. Görsel 47: Perge Neokoros simgeli Aurelianus (MS.270-275) sikkesi. Zeus elinde Δ işareti ve asası ile. SNG D Pfälzer, No. 450	136
Kat. Görsel 48: Perge Antoninus Pius (MS.138-161) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG France 3, No. 409.....	137
Kat. Görsel 49: Sillyon Posthumus Büyük İskender Tetradrahmisi (MÖ. 217-216), SNG D Aulock, No.6660	137
Kat. Görsel 50: Sillyon'da basılan Hellenistik Sikke. Ön yüzde Apollon başı, arka yüzde Zeus Aetophoros. MÖ. 4.-3. yy. www.asiaminorcoins.com , No. 6913	137
Kat. Görsel 51: Sillyon'da basılan Hellenistik Sikke. Ön yüzde Ares başı, arka yüzde çıplak Zeus elinde şimşek tutarken MÖ. 3. yy. SNG Pfälzer, No. 907	138
Kat. Görsel 52: Sillyon Commodus (MS.184-190) sikkesinde Capitol Üçlüsü RPC IV.3 No.10217	138
Kat. Görsel 53: Sillyon Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi. Arka yüzde Zeus bir asa ve bir Patera ile. RPC VI, No. 6205	138
Kat. Görsel 54: Sillyon Gallienus (MS. 253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros www.asiaminorcoins.com , Coin ID=4458	139
Kat. Görsel 55: Sillyon Gallienus & Salonina (MS. 253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros, SNG CH Rgetti No. 1320, www.wildwinds.com	139
Kat. Görsel 56: Attaleia : Zeus Tropaiouschos'un rahibinin onuruna yazıt. Bean 1958, Kitabe No. 25, Res. 1	139
Kat. Görsel 57: Hellenistik Attaleia Sikkesi. Ön yüzde Athena, arka yüzde Zeus Nikephoros, MÖ. 2.-1.yy, SNG F 3, No. 238.....	140

Kat. Görsel 58: Hellenistik Attaleia Sikkesi (> MÖ. 160). Arka yüzde Zeus şimşek ve asasıyla, SNG D Pfälzer, No. 149	140
Kat. Görsel 59: Attaleia Hadrianus (MS. 117-138) sikkesi. Arka yüzde Zeus asası, bir Patera ve arkasında bir kartalla. SNG D Pfälzer, No. 161	140
Kat. Görsel 60: Attaleia Marcus Aurelius (MS.139-161) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG Aulock No. 4621	141
Kat. Görsel 61: Magydos Posthumus B. İskender sikesi (MÖ. 201) . Arka yüzde Zeus Aetophoros. BMC No. 2914	141
Kat. Görsel 62: Magydos Antoninus Pius (MS.138-161) sikkesi. Arka yüzde asasıyla tahtında oturan Zeus. SNG Pfälzer No. 192	141
Kat. Görsel 63: Magydos Lucius Verus (MS. 161-169) sikkesi. Arka yüzde asasıyla oturan Zeus, RPC IV, 3560	141
Kat. Görsel 64: Magydos Elagabalus (MS. 218-222) sikkesi. Arka yüzde Zeus yıldırım ve asasıyla. RPC IV, 6088/2	142
Kat. Görsel 65: Magydos Severus Alexander (MS.222-235) sikkesi. Zeus ayaklarının dibindeki kartala dönük, uzun asasını ve bir patera tutuyor. RPC VI, No. 6093.....	142
Kat. Görsel 66: Magydos Philippe II (MS. 247-249) sikkesi. Oturan Zeus asası, bir Patera ve ayaklarının dibinde bir kartal ile. RPC VIII, ID 21011	142
Kat. Görsel 67: Magydos II. Valerianus (MS. 256-258) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG Pfälzer, No. 204	143

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: Pamphylia kentlerinde Zeus kültüne ait arkeolojik, epigrafik ve nümismatik bulgular	144
Tablo 2: Pamphylia kentlerinde Zeus Epithetleri ve Kültleri	145
Tablo 3: Pamphylia kentlerinde bulunan Zeus Epithetleri, anlamları ve dönemleri	146
Tablo 4: Pamphylia bölgesinde basılan Hellenistik ve Roma dönemi Zeus sikkeleri.....	147

KISALTMALAR LİSTESİ

AE	Bakır, Bronz, Metal
a.g.k	Adı Geçen Kaynak
AKMED	Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
AR	Gümüş
ASAA	Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente
B	Genişlik, En
BMC	British Museum Collection
Bkz.	Bakınız
CNG	Classical Numismatics Group
Çev.	Çeviren
D	Çap
DNM	Dänisch National Museum
gr	Gram
H, h	Yükseklik
JNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte
Lev.	Levha
LIMC	Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
m	Ağırlık
MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra
Pl.	Plate
RE	Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
RIC	Roman Imperial Coins
RPC	Roman Provincial Coinage
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SNG	Sylloge Nummorum Graecorum
T	Derinlik, Kalınlık
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
yy	Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Tarih öncesi zamanlardan beri, insanlar akıllarıyla kavrayamadıkları doğa olaylarına ve ölümle biten yaşamlarına bir anlam verebilmek, dolayısıyla hayatta oryantasyonları için bir ihtiyaç olan inanç sistemlerini geliştirmişlerdir. Kavrayamadıkları doğa olayları karşısında, acizliği ve zayıflığı nedeniyle, insanlar toplumsal hayata geçişle birlikte tanrıları yaratmış, kurbanlar ve adaklar sunarak onların gazabından kurtulmak veya yardımlarını almak istemişlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan kültler ve çok tanrılı dinler, bulundukları coğrafya ve uygarlıkların karşılıklı etkileşimleri sonucunda gelişmişler ve etkileri günümüz tek tanrılı dinlerine kadar süregelmiştir. ¹

Homeros'un İlyada ve Odysseia destanlarından ve Hesiodos'un İşler ve Günler ile Theogonia'sından öğrendiğimiz Helen tanrıları,² çeşitli uygarlıkların beşiği Anadolu'ya geldiklerinde, buradaki yerel tanrıların kimlikleriyle kaynaştırılmış ve yerel epithetler verilerek tapınılmıştır. Helen Panteonu'nun baş tanrısı Zeus'a da birçok sıfatlar verilerek kült karakteri zenginleştirilmiştir. ³

Bu tezin amacı arkeolojik, epigrafik ve nümismatik bulgular ışığında Anadolu'nun güneyindeki Pamphylia bölgesindeki Zeus kültürünü incelemektir. Bu incelemeye Zeus'un kökeni, gelişimi, Anadolu ve Pamphylia bölgesine gelişi ve Yakındoğu kültürleriyle etkileşimi ve tanrının temel özellikleri de dahil edilmiştir.

Bu tez kapsamında tüm Antik çağ boyunca Pamphylia'nın önemli şehirleri olan Side, Aspendos , Perge, Sillyon Attaleia ve Magydos'ta Zeus kültleri araştırılmıştır.

Araştırmaya bahsedilen kentlere ait arkeolojik , epigrafik ve nümismatik verilerin toplanmasıyla başlanmış ve önce bir katalog oluşturulmuştur. Arkeolojik ve Epigrafik veriler için yararlanılan ana kaynaklar arasında A.M. Mansel, C. E. Bosch, J. İnan ve G.E. Bean'in "1947 - 1966 yılları arasında Side'de yapılan kazı raporları", G. E. Bean'in "Inscriptions of the Antalya Museum" adlı makalesi; J. Nollé'nin iki banttıan oluşan "Side

¹S.N. Kramer (2002), *Tarih Sümer de başlar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 178-186; M.İ. Çığ (2015), *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul: Kaynak yayınları

²Hom. II (2012) , Çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Can Sanat Yayınları; Hom. Od. (2014) Çev. Fulya Koçak. Ankara: Arkadaş Yayınevi; Hes. Theog. (2012) Theogonia, Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları

³N. Şahin (2001), *Zeus'un Anadolu Kültleri*, İstanbul: AKMED

im Altertum” isimli eseri, S. Şahin’in “ Die Inschriften von Perge “ isimli eseri, C. Brixhe’nin “Le Dialecte Grec de Pamphylie” ve “Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie” adlı kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Nümismatik veriler için, BMC, SNG Pfälzer, SNG von Aulock, SNG France, RPC, RIC nümismatik kataloglarının yanı sıra, S. Atlan’ın “1947-1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler” ve “Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen” adlı makaleleri ile, N.Baydur’un “Die Münzen von Attaleia in Pamphylien I, II” makaleleri kullanılmıştır.

1.2. Bölümler

Konunun tanıtılması ve faydalanılan kaynakların sunulmasıyla oluşturulan giriş bölümünden sonraki ikinci bölümde Zeus’un kökeni, Helen dünyasına gelişi, Anadolu ve Yakındoğu kültürleriyle etkileşim sonucu gelişimi ve Zeus’un kült karakterini yansıtan epithetleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Pamphylia bölgesini etkileyen kültürlerin, dolayısıyla Pamphylia’da Zeus kültürünün oluşum ve gelişmesini anlamak amacıyla, Pamphylia’nın tarihi coğrafyasına göz atılmıştır. Bölge tarihinin ana hatları Prehistorik dönemlerden Bizans dönemine kadar kısaca özetlenmiş, bilhassa Hititler ve Tarhuntassa krallığıyla olan ilişkilerin bölgedeki dini kültlere etkisi değerlendirilmiştir.

Dördüncü ana bölümde ise, Side’den başlayarak, Aspendos, Perge, Sillyon, Attaleia ve Magydos’ta ki Zeus kültleri incelenmiştir. Bu bölümde önce her kentin kuruluşu, kendine özgü kısa tarihi ve kentin ana tanrı ve kültleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Sonra, katalogdaki bilgilere dayanarak Zeus kültleri incelenmiş ve tartışılmıştır.

Beşinci sonuç bölümünde, Pamphylia bölgesindeki Zeus kültleri hakkında bulunan bilgiler toparlanmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Sonuç bölümünü, sırasıyla, Kaynakça, Katalog, Görseller ve Katalog Görselleri takip etmektedir.

2. ZEUS'UN KÖKENİ VE GELİŞİMİ

Helenlerin en büyük, en güçlü tanrısı Zeus, Hesiodos'un Theogonia'sında üçüncü kuşak Olympos'lu tanrıların başı ve kralıdır.⁴ Zeus'un Hint Avrupa kökenli kavimlerce Yunanistan'a geldiği kabul edilmektedir. Zira, modern dil ve din bilimlerinde Zeus isminin bir Hint-Avrupa ismi olduğu kesinlik kazanmış, “Ζεύς πατήρ” / Zeus Dios'un Romalıların “Diespiter/Juppiter”, Hintlilerin “Dyaus pitar” tanrılarına denk geldiği saptanmıştır. Tanrıyı baba olarak nitelendiren ismin ikinci kısmı, Hint Avrupa halklarının ataerkil yapısıyla uyum içindedir.⁵ Diespiter, Juppiter, Dyaus kelimelerindeki di- kökü latince *Deus* – “Tanrı”, gün anlamındaki “*dies*” ve yunanca güzel hava anlamındaki “*eudia*” sözcüklerinde de görülmektedir. Sanskritçe “*div*” kelime kökü de gökyüzü, ışıltı ve gün anlamlarına işaret etmektedir. Böylece Zeus gökyüzünün babası, açık/parlak ışıldayan gökyüzü tanrısı anlamına gelmektedir.⁶ Bu şekilde yağmur, şimşek ve gök gürültüsünün efendisi olarak algılanmıştır. Tanrının en önemli özelliği elinde korkulan bir silaha dönüşen ve aynı zamanda hakimiyet alanı gökyüzünü belirten şimşektir. Zeus, diğer kültürlerde benzer bir biçimde, örneğin Hint Dyaus Pitar veya Romalı Jüpiter gibi görünen hava tanrısının bir çeşididir.⁷ Ancak son ikisinden farklı olarak, Yunanlı Zeus en azından Homer ve Hesiodos destanlarından bu yana “tanrıların ve insanların babası” özelliğiyle kendini göstermektedir.⁸

Zeus tapınımının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle beraber, ilk Mikenlerin Hellas coğrafyasına gelmelerinden çok önce başlamış olmalıdır.⁹ Zeus tapınaklarının, diğer Olympos Tanrıları'nın tapınaklarından sonra yapılması, kendisine başlangıçta gök tanrısı olarak açık havada tapınıldığını göstermektedir.¹⁰

⁴Hes. Theog, 2012, **a.g.k.**, 457, 886

⁵E. Simon (1972), *Der Frühe Zeus*, Acta of the 2nd International Colloquium on Aegean Prehistory, s.157

⁶W. Burkert (2011), *Griechische Religion der Archaischen und klassischen Epoche*, Stuttgart: W.Kohlhammer GmbH, s.198; E. Simon (1998), *Die Götter der Griechen*, München : Hirmer , s.16; A.B.Cook (1914), *Zeus God of the Bright Sky*, Cambridge: University Press, s.1-9; K. Dowden (2006), *Zeus*, London and New York: Routledge, s.9-10. Dowden'a göre bu kelimelerin izleri, belki de MÖ. 3500 civarında Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ortak dilsel ataları Proto-Hint -Avrupalılara kadar uzanmaktadır.

⁷N. Kreutz (2007), *Zeus und die griechischen Poleis*, Rahden: Marie Leidorf GmbH, s.3

⁸Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s.3 ; Hom. Il, 2012, **a.g.k.**, I, 544; IV, 68; V, 426; VIII 49,128; XI,182; XV, 13; XXII. 168; Hom. Od., 2014, **a.g.k.**, XII, 445; XVIII,137; Hes. Theog, 2012, **a.g.k.**, 505-507

⁹Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s.3

¹⁰Simon, 1998, **a.g.k.**, s.17

Zeus kültü, günümüze dek yapılan araştırmalar sonucunda daha iyi tanınan, bir dizi tarih öncesi özelliklerle karakterize edilmektedir. Schwable bunlara örnek olarak, taş kültlerini, kül Sunaklarını, Dipolieia (Zeus onuruna boğa kurban edilmesi) ve bronz çağından kalma üzerinde amphoriskosa benzeyen bir kap taşıyan bronz arabaları göstermektedir.¹¹ Erken Hellenistik dönem yazarlarından Karystos'lu Antigonos, Tesalya'da Krannon şehrinde bronz bir kült arabasının bulunduğunu ve bunun kuraklık zamanlarında hareket ettirilerek Zeus'a yağmur yağdırması için yalvarıldığını bildirmektedir.¹² Bu arabalara Kuzey Avrupa'dan Balkanlara kadar geniş bir alanda bronz çağı mezarlıklarında rastlanmaktadır. Görsel 1 de MÖ. 1000 yılına tarihlenen Ochsenfurt am Main'daki bir mezardan çıkarılan bronz bir kült arabası görülmektedir.¹³ Zeus'un en eski kült merkezlerinden olan Dodona'da da, kuzeyden gelen prehistorik döneme ait bir meşe kehanet kültü bulunmaktaydı.¹⁴

Başlangıçta açık parlak gökyüzü tanrısı olan Zeus, MÖ. 2. ve 1. Binyıllarda Yunanlıların en çok kimlik değiştiren, en değişken tanrısı olarak gelişmiştir.¹⁵ Örneğin, kendisi bazen bir yılan şeklinde yeraltı tanrısı Zeus Meilichios olarak görünür. Korkutucu bir tanrı olan Meilichios, kurban verilerek sakinleştirilmesi gereken bir tanrıdır.¹⁶

Zeus'un sınırsız değişme kapasitesi, her yerde hazır bulunan tek tanrılı dinlerdeki tanrının bir tür eşdeğeri olarak görülebilir.¹⁷

Zeus'un Helen dünyasına ne zaman geldiği, Hint Avrupa kavimlerinin Yunanistan'a göçleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Zeus'un gelişimi ise bu kavimlerin yerel halk ve çevre kültürlerinin inanç sistemleriyle etkileşimlerini de içeren bir süreci kapsamaktadır.

Zeus ve kültü, Hellas bölgesine Hint-Avrupa kökenli Akaların ilk göç dalgasıyla 3. Binyılın sonlarına doğru veya 2. Binyılın başlarında temel nitelikleriyle gelmiş olmalıdır.¹⁸

¹¹H. Schwable (1978), *Zeus*, München: Alfred Druckenmüller, s. 1411-1414

¹²Schwable, 1978, **a.g.k.**, s.1414

¹³Simon, 1998, **a.g.k.**, s. 18

¹⁴H.W.Parke (1967), *The Oracles of Zeus*. Oxford: Blackwell, s. 20-33; Simon, 1998, **a.g.k.**, s. 17

¹⁵Simon, 1998, **a.g.k.**, s.16

¹⁶A.B. Cook (1965), *Zeus God of the Dark Sky*, Vol.II, Part II, New York: Biblo and Tannen, s.1091-1160

¹⁷Simon, 1998, **a.g.k.**, s.16

¹⁸Simon, 1972, **a.g.k.**, s.157; Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s.4; B.C. Dietrich (1974), *The Origins of Greek Religion*, Berlin-New York: Walter De Gruyter, s. 2: Hint-Avrupalılar erken bronz çağı sonunda takriben MÖ. 1900 de Yunanistan ana karasına gelmişlerdir. ; B. İplikçioğlu (2007), *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 12-55

Miken Helenleri denilen Akaların MÖ. 2000 yıllarında Hellas'a başlayan göçü, tek ve büyük bir askeri sefer biçiminde değil, kabilelerin yavaş süren bir istila hareketi şeklinde olmuş ve takriben MÖ. 1600 yıllarında tamamlanmıştır. Mikenler zamanla Girit'e egemen olmuşlar (MÖ. 1400) ve Dor göçlerine kadar Hellas ve Girit egemenlikleri altında olmuştur.¹⁹

Göç ettiğinde, ilksel Zeus'un Yunan öncesi yerel nüfusun yüksek tanrılarıyla, her şeyden önce Poseidon, Hera ve Athena ile uzlaşmak zorunda kaldığı gözlemlenmektedir. Dodona'daki ilksel Zeus'un eşi Hint Avrupalı Dione iken, göçler sonunda bunun yerini Ege bölgesi tanrısı Hera almıştır. Güçlü Poseidon kardeşi, Athena ise kızı olmuştur. Göçler öncesi "baba" olarak tapınılan Hint-Avrupalı Zeus, yerel tanrılarla karşı karşıya gelmesi sonucunda Homeros'ta insanların ve tanrıların babası olmuştur.²⁰

Miken kültürünün taşıyıcısı haline gelecek olan, kuzeyden gelen bu topluluk, yerel kültür ve tanrılarla özellikle Girit'te kendisinden üstün ve oldukça gelişmiş Minos uygarlığıyla karşılaşır.²¹ Üstün ve gelişmiş Minos kültürünü özümseyen Miken Akaları, Girit ile temaslarında, kendilerine yabancı olan büyük bir tanrıça ve onun genç erkek eşlikçisinin baskın varlığıyla karşı karşıya kalırlar. Bu tanrıça Minos dininin merkezindeki, doğanın ve hayvanların efendisi ve bütün hayatın anası Potnia Theron'dur.²² Refakatçısı ise, her yıl ölen ve tekrar dirilen bitki tanrısı genç bir erkektir. Hint-Avrupa tanrısı Zeus'un Miken kültürünün gelişimi sırasında yavaş yavaş Minos "Bitki Tanrısının" özelliklerini aldığı görülmektedir.²³ MÖ.1400 yılı civarına tarihlenen Girit'de Hagia Triada' da bulunan lahit üzerindeki (Görsel 2) Genç Bitki Tanrısı Zeus kültüyle ilişkilendirilmektedir. Zeus burada kutsal bir ağaçla kutsal alanının önünde durmakta ve kendisine hediye getiren alayı karşılamaktadır. Lahitin diğer tarafında, bronz bir masanın üzerinde ölmekte olan bir boğa kanlar içinde yatmaktadır. Buna benzer bir masa Atina'da öküzlerin kurban edildiği bir en eski Zeus festivali olan Dipolieia' da belgelenmiştir.²⁴

¹⁹ İplikçioğlu, 2007, **a.g.k.**, s. 14-15

²⁰ Simon 1998, **a.g.k.**, s.16

²¹ Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s.3

²² Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s.4

²³ Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 5; https://de.wikipedia.org/wiki/Potnia_theron

²⁴ Simon, 1998, **a.g.k.**, s. 24-25, Farbtafel 1; M.P.Nilsson (1950), *Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*. Lund: C.W.K. Gleerup, s. 426-427, Fig.196

Zeus'un doğumu ile ilgili Mythos'un da Minos-Miken kaynaklı olduğu görülmektedir.²⁵ Hesiodos'un Theogonisine göre Zeus, Kronos ve Rhea'nın en küçük oğludur ve Rhea Zeus'u Girit'te bir mağarada doğurmuştur. Hakimiyetinin çocukları tarafından tehlikeye düşeceğinden endişelenen Kronos çocuklarını yutmayı adet edindiği için, Rhea eşine kundağa sardığı bir taş verip yutmasını sağlayarak kandırmıştır.²⁶ Kurtulan çocuk Zeus Girit'te bir mağarada saklanmış, orada doğa tanrıçaları Nymphe'ler tarafından büyütülmüş, arılar ve keçi Amaltheia da beslenmesini sağlamışlardır. Genç savaşçı Kuretlar de mızraklarını kalkanlarına vurarak dans edip, çıkardıkları gürültüyle bebeğin sesinin Kronos tarafından duyulmasını önlemişlerdir.²⁷

Minos kültürünün en çok göze çarpan dini simgelerinden biri çift ağızlı baltadır ²⁸. En eski örneklerine Erken Minos II çağı mezarlarında adak eşyası olarak rastlanan çift ağızlı balta, gök tanrısının yeryüzüne fırlattığı bir silah olarak kabul edilmekteydi.²⁹ Görsel 3 te bu motifi içeren Geç Minos çağına ait bir Amfora görülmektedir.³⁰ Diğer yandan Anadolu'da, Minos-Miken Uygarlığının yeşerdiği çağda, bir elinde çift yüzlü balta, diğer elinde şimşek taşıyan hava tanrısı Teşup ile karşılaşırız (Bkz. Görsel 4). Burada Anadolu ve Minos-Miken dinlerinin ne derecede bağlantılı olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır.³¹

Yeni arkeolojik bulgular ve araştırmalar, Minos-Miken dininin ve kültürünün yanında Anadolu ve Yakın Doğu kültürlerinin Helen Zeus mitlerinin gelişiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Hititlerin başkenti Hattuşaş (Boğazköy) de bulunan kil tabletlerdeki Kumarbi mitos, Hesiodos'un Theogonisi ile ortak motifler taşımakta olduğu görülmektedir. Hesiodos'un Theogonisinde, Zeus'tan önce iki tanrı kuşağı bulunmaktaydı: Gök tanrısı Uranos ve ondan sonra gelen Zeus'un babası Kronos. Uranos oğlu Kronos tarafından iğdiş edilerek tahtından indirilir. Babasının gazabından kurtarılan Zeus'ta büyüyünce babası Kronos ve onun kardeşleri Titanlara karşı savaşarak hakimiyeti ele geçirir.³²

²⁵Nilsson 1950, **a.g.k.**, s.542

²⁶Hes. Theog. 2012, **a.g.k.**, s. 451-490

²⁷Burkert, 2011, **a.g.k.**, s. 200-201

²⁸Nilsson, 1950, **a.g.k.**, s. 194

²⁹Nilsson 1950, **a.g.k.**, s. 220; Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s. 1415

³⁰Nilsson, 1950, **a.g.k.**, s. 204-205, Fig. 99

³¹Nilsson, 1950, **a.g.k.**, s. 220-221

³²Hes. Theog. 154-185, 451-507

MÖ. 14. yy'a ait Hurri-Hitit Mythosu Kumarbi 'de gökteki ilk tanrı Alalu'dur. Alalu 9 yıl gök tanrılığından sonra gök tanrısı Anu tarafından yenilgiye uğratılır ve dokuz yıl sonra da Anu Kumarbi tarafından iğdiş edilir. Sonunda Kumarbi oğlu gök tanrısı Teşup tarafından tahtından indirilir.³³ Burada Kumarbi Kronos'a, Kumarbi'nin oğlu gök/hava tanrısı Teşup ta Zeus'a denk düşmektedir. Gerçi burada Hesiodos 'ta zikredilen üç tanrı kuşağına karşı birbirini izleyen dört tanrı kuşağı bulunmaktaysa da, bilim insanları Uranos-Kronos-Zeus Mythosunun, Kumarbi Mythosuyla teması olmaksızın ortaya çıkmış olamayacağını kabul etmektedirler.³⁴ Ayrıca Hitit metinlerinin yanında , benzer içeriğe sahip Babil metinleri de bulunmaktadır.³⁵ Gök ve Fırtına tanrısı Teşup'u betimleyen bir Hitit stelinde tanrı Teşup bir elinde şimşek diğer elinde bir balta ile görülmektedir (Görsel 4).³⁶

M.L. West Yunanlıların, Yakın Doğu'nun tanrı soylarının arasındaki çekişmeyle oluşan tanrı soylarına sadece Hesiodos'dan (takriben MÖ. 700) değil, ikinci binyıldan beri aşına olduklarına dikkat çekmektedir.³⁷

Gerek Miken-Minos gerekse doğu mythoslarının Zeus kültüne aktarımının, Anadolu, Girit ve Hellas arasındaki temasın özellikle güçlü olduğu bir zamanda, takriben MÖ. 1600- 1200 arasında, gerçekleştiği kabul edilmektedir.³⁸

Miken saray kültürünün MÖ. 1200 de çöküşünden sonra Hellas'a göç eden Dorlar, burada Zeus isimli tanrıyla karşılaşır. Nitekim Zeus ismi (Datif: di-we) Miken Pylos ve Knossos'da bulunan ve MÖ. 1200'e tarihlenen linear B tabletlerinde görülmektedir.³⁹ Dorlar, sosyal yapıları artık sürdürebilir olmayan ve başarıları büyük ölçüde unutilan bir toplumla karşılaşır. Bunu takip eden karanlık yüzyıllarda (takriben MÖ. 1200-776), geçmiş parlak dönemin anılarından, yeni göç eden Dorların tasavvurlarından ve Anadolu

³³M. Eliada (1991). *Die Schöpfungsmythen*. Zürich: Benzinger Verlag, s. 161-162; C. Lopez-Ruiz (2012), *Tanrılar Doğduklarında*, Çev. Hamide Koyukan. İstanbul: İthaki Yayınları, s. 110-111

³⁴Simon, 1998, **a.g.k.**, s. 17

³⁵Simon, 1998, **a.g.k.**, s. 17

³⁶F. Comte (2008), *Mythen der Welt*, Darmstadt : WBG, s. 144; M. Akurgal (1961), *Die Kunst der Hethiter*. München :Hirmer Verlag, Tafel 128; <https://www.hittitemonuments.com/index-t.htm> ; M. Kalaç (1969), *Die Wettergott-Steile mit Hieroglyphen aus Körkün*, Study in onore di Piero Meriggi Athenaeum 47, 1969, s. 160-167, Abb. 1.

³⁷M.L.West (1966), *Hesiodos Theogonie*, edited with Prolegomena and Commentary, Oxford, s. 28; Simon,1998, **a.g.k.**, s. 17

³⁸Simon 1998, **a.g.k.**, s.17; <https://luwianstudies.org/de/die-mykenische-kultur-auf-dem-griechischen-festland>

³⁹Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s.5; Simon, 1998, **a.g.k.**, s. 17; H. Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s.1415

kültürleriyle etkileşimden, Homeros'un destanlarında şekillenmiş bir kültür, bir tanrılar dünyası doğar.⁴⁰

Yunanlıların Homeros destanlarında ve Hesiodos'un Theogonisinde şekillenen tanrılar dünyasının başında, insanların ve tanrıların babası, gök tanrısı Zeus bulunmaktadır. Anadolu geleneğinden gelen On iki tanrıdan oluşan bir Panteon Yunanlılar tarafından oluşturulmuştur (Görsel 5).⁴¹ Sayı sabittir fakat bazı isimler değişir, özellikle Hestia ve Dionysos. On iki Olympos'lu diye adlandırılan bu tanrısai ailede, Athena, Aphrodite, Apollon, Artemis, Dionysos, Hermes, Ares ve Hephaistos Zeus'un çocukları, Hera (kardeşi ve eşi), Poseidon, Hades ve Hestia da Zeus'un kardeşleridir.⁴²

Zeus'a her biri tanrının doğasının bir alanını vurgulayan bir dizi farklı epithetlerle tapılmıştır. Zeus'un neredeyse sayısız görünümü, Arthur B. Cook'un 3 ciltli anıtsal monografisi Zeus ta ele alınmıştır.⁴³

Zeus Keraunios "yıldırım savuran", Zeus Kataibates ise "şimşekle beraber gökten, bulutlardan inen" sıfatlarıyla, hava tanrısı Zeus'un en temel doğal karakterini yansıtmaktadırlar.⁴⁴ Hava tanrısı olarak bereket veren yağmurla ilişkili de birçok sıfatı bulunmaktadır. Zeus epithetlerinin kapsamlı alfabetik bir listesi Schwabl tarafından derlenmiştir.⁴⁵ Homeros ve Hesiodos'ta tanrıların ve insanların babası olarak tanımlanan Zeus, her şeyin üstünde nihai otoritedir ve yetki alanı sadece gök ve hava olaylarını değil, tüm dünya olaylarını kapsamaktadır. Mesela, Zeus Herkeios olarak "evin ve ailenin koruyucusu"dur. Zeus Soter olarak "zorluklardan ve felaketlerden koruyucu" tanrıdır. Zeus Horkios olarak "yeminlerin tutulmasını, kanunların ve düzenin korunmasını" sağlamaktadır. Zeus Meilichios olarak ta yılan şeklinde bir yeraltı tanrısıdır.⁴⁶

Zeus'un Helen kimliği, Anadolu'nun yerel tanrı kimlikleriyle birleştirilerek ve çoğu kez de, yerel epithetler verilerek, bir Anadolu tanrısı kimliğine dönüştürülmüş ve

⁴⁰Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s.6; W. Burkert (2006), *Götterbilder, Gottesbilder, Weltbilder*, Bd.II, Tübingen: Mohr Siebeck, 18, 3 ff; Dowden, 2006, **a.g.k.**, XXIII. Karanlık yüzyıllar genellikle MÖ. 1100-800 arası verilmektedir. Dowden bunu MÖ. 1200-776 arası olarak vermiştir.

⁴¹Burkert, 2011, **a.g.k.**, s.198. ; Akurgal, 1961, **a.g.k.**, Tafel 87 . Burada Yazılıkaya'da bulunan 12 tanrının geçiti betimlenmektedir (Görsel 5)

⁴²E. Hamilton (2015), *Mitologya*. Çev. Ülkü Tamer, İstanbul: Varlık Yayınları, s.12; W. Roy (1994), *Mytologie*, München: Bertelsmann Lexikon Verlag, s.146

⁴³Vol. I: *Zeus God of the Bright Sky*; Vol.II, Part I & Part II: *Zeus God of the Dark Sky (Thunder and Lightning)*; Vol. III: *Zeus God of the Dark Sky (Earthquakes, clouds, Wind, dew, Rain, Meteorites)*

⁴⁴Cook, 1965, **a.g.k.**, s.11, 13

⁴⁵Schwable, 1978, **a.g.k.**, s. 253-376

⁴⁶Cook, 1965, **a.g.k.**, s.1091-1160

kültleri oluşturulmuştur. Zeus'un Anadolu'daki Epithetleri N. Şahin tarafından alfabetik bir sırayla kapsamlı bir şekilde derlenmiş ve özetlenmiştir.⁴⁷

Şimşeğe, gök gürültüsüne ve yağmura hükmeden gök ve hava tanrısı Zeus'a başlangıçta dağ zirvelerinde ve tepelerinde tapılmıştır. Zeus için kutsal olan dağ, bazen onun koltuğu veya tahtı olarak görülmüyordu. Yunanistan da çok sayıda tepede Zeus'a adanmış kutsal alan vardı ve bunların çoğu basit bir sunaktan ibarettir. Çok sayıda tespit edilen bu tür zirve kutsal alanlarına insanlar tek veya alaylar halinde yağmur yağışı dilemek için çıkıyorlardı.⁴⁸ Zeus kültü, ilk Zeus tapınaklarının yapılmasından önce, çok sayıda dağ tapınağının dışında, doğal olarak açık havada gerçekleştirilmiştir.⁴⁹

Zeus'a yapılan ilk tapınağın kuruluşu, tanrıların festivallerini yeniden tasarlayan Tyranlar zamanına, MÖ. 6. yy'a düşmektedir. Zeus'un açık hava kültü, güçlerinin kökenini ve gerekçesini Zeus'a dayandırmak isteyenler için yeterince muhteşem değildi. Atina'daki Olympieion'un yapımına MÖ. 6. yy' da Tyran Peisistratos'un oğulları tarafından başlanılmıştır. Zeus Olympos için devasa bir tapınak olan Akragas Olympieion'u da yine bir Tyran olan Theron tarafından MÖ. 480'den sonra yapılmıştır (Görsel 6). Bunlara karşılık Olympia'da MÖ. 470-456 arası yapılan Zeus tapınağı, Tyranlar tarafından değil, yöre halkı (Elis halkı) tarafından yaptırılmıştır.⁵⁰

Zeus'un ilk görsel ve heykellerle temsilinin doğu sembollerinden esinlenerek yapıldığı görülmektedir.

M.Ö. 700 de Girit Knossos'taki bir mezarda ele geçen Pithos kapağında Zeus, doğu örneklerinden ilham alan dalgalı bir şimşek demeti ile görülmektedir (Görsel 7)⁵¹. MÖ. 660/650 yıllarına tarihlenen bir proto-Korint Lekythos'u üzerinde Zeus tasvir edilmiştir (Görsel 8). Sakallı tanrı, silah olarak kullandığı şimşek demetinden tanınmaktadır. Şimşek sembolünün lotus şeklinde stilize edilmesi Doğu'dan alınmış bir motiftir. Nitekim, Zeus'a karşılık gelen Hitit hava tanrısı da benzer bir şimşekle tasvir edilmiş ve hiyeroglif yazıtlarda da benzer bir şekilde adlandırılmıştır.⁵²

⁴⁷Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. ix-x, 1

⁴⁸Cook, 1914, **a.g.k.**, s.117-148; Cook,1965, **a.g.k.**, Appendix B, s. 868-987

⁴⁹Simon, 1998, **a.g.k.**, s.17

⁵⁰Simon, 1998, **a.g.k.**, s.20-21

⁵¹Simon, 1998, **a.g.k.**, s.24,26

⁵²Simon, 1998, **a.g.k.**, s.25,26; Bkz. Görsel 4

Şimşegın yanında Zeus'un en yaygın simgelerinden biri de, doğudaki tanrı ve krallarının bir simgesi olan kartaldır.⁵³

Zeus'un en eski kehanet merkezi Dodona'dan ele geçen MÖ. 470'e tarihlenen küçük bir bronz heykel, şimşek fırlatan Zeus'u betimlemektedir. Burada şimşek keskin bir mermi olarak basitleştirilmiş ve bir yıldırım mermisine dönüştürülmüştür. Tanrının sol elinde ise bir kartal oturmaktadır (Görsel 9)⁵⁴. Kartal Yunan sanatında sevilerek kullanılmış, Zeus'un tahtına ya da bir asaya oturtulmuştur. MÖ. 560'a tarihlenen tanınmış bir Lakonia tabağında (Görsel 10) kartal tahtında oturan tanrıya doğru uçarken betimlenmiştir.⁵⁵

Antik dünyanın en meşhur Zeus tasviri ise Phidias'in Olympia'daki Zeus tapınağı için altın ve fildişinden yaptığı devasa Zeus heykelidir. Takriben MÖ. 438-430 arasında yapılan ve Dünyanın yedi harikasından biri sayılan bu devasa heykel kaybolduğı için, ancak sikkeler üzerindeki betimlerinden ve antik kaynaklar yardımıyla rekonstrüksiyonu yapılabilmektedir.⁵⁶ Phidias'in eseriyle doruk noktasına erişen Zeus'un tasviri Pausanias tarafından detaylı bir şekilde anlatılmıştır.⁵⁷ Bu tasvirde, tanrı altın ve fildişinden yapılmış bir tahtta oturmakta ve sağ elinde yine altın ve fildişinden yapılmış bir Nike tutmaktadır. Sol elinde bir asa ve bunun üzerinde bir kartal bulunmaktadır. Görsel 11, MS. 133-137 ye tarihlenen Elis Bronz Sikkelerinde Phidias'ın Zeus tasvirini göstermektedir.⁵⁸

⁵³Simon, 1998, **a.g.k.**, s.28

⁵⁴Simon, 1998, **a.g.k.**, s.28

⁵⁵Simon, 1998, **a.g.k.**, s.29

⁵⁶Simon, 1998, **a.g.k.**, s.28-31; https://en.wikipedia.org/wiki/Statue_of_Zeus_at_Olympia

⁵⁷Paus. 5,11

⁵⁸Simon, 1998, **a.g.k.**, s.30, Abb. 21,22

3. PAMPHYLIA TARİHİ COĞRAFYASI

3.1. Pamphylia Bölgesi ve Coğrafyası

Antik Çağda, Türkiye'nin güneyinde, batısı doğusu ve kuzeyi Toros dağlarıyla fakat güneyi Akdeniz'in Antalya körfeziyle çevrili, yan yana dizilmiş alüvyon ovalarından meydana gelen dar sahil şeridi Pamphylia olarak adlandırılmıştır.⁵⁹ (Bkz. Görsel 12)⁶⁰. Pamphylia, bugünkü Antalya vilayetine dahil olup, Antalya'nın kuzeyinden sahile doğru takriben 30 km kadar uzanan sahil ovasıdır.⁶¹ Antik çağda, batısında Lykia, doğusunda Kilikia Trakheia denilen dağlık Kilikia, kuzeyinde Pisidia, kuzeydoğusunda Isauria yer alır.⁶² Kuzeyde Toroslardan doğan dört ana akarsu Pamphylia ovasından geçerek Akdeniz'e dökülür. Bunlar batıdan doğuya, Katarrhaktes (Düden çayı), Kestros (Aksu çayı), Eurymedon (Köprü çayı) ve Melas (Manavgat çayı) olarak sıralanırlar (Bkz. Görsel 13).⁶³

Pamphylia'nın genel olarak kabul gören önemli şehirleri batıdan doğuya Olbia, Attaleia, Magydos, Perge, Sillyon, Aspendos ve Side'dir.⁶⁴ Bunların dışında, "Stadiasmus Maris Magni" adlı antik denizciliğinin el kitabında Side ile Eurymedon arasında Seleukeia adlı bir Pamphylia şehri bulunmaktadır.⁶⁵ Bu bölgenin bütün şehirleri alüvyonlu sahalar üzerine kurulmuş, böylece Pamphylia'nın en eski beş şehrinden her biri geçinmek için yeterince tarıma elverişli araziye sahip olmuşlardı. En solda Olbia ve

⁵⁹A.M. Mansel (1978). Side . 1947-1966 yılları kazıları ve Araştırmaları Sonuçları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.1; J. Nollé (1993b), *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse*. I. Band. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s.3

⁶⁰M. Taşkiran (2020). *Pamphylia Ovasında bir Savunma Kenti: Sillyon. Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi*, İstanbul: Ege Yayınları, Fig. 1

⁶¹C.E.Bosch (1957), *Studien zur Geschichte Pamphyliens. Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler.*, Çev.: Sabahat Atlan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.14

⁶²Strab. XIV, 4,1-3 ; Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.14; Alanyalı, H.S.ve Yurtsever , A.(2020). *Pamphylia Bölgesi ve Side'nin Tarihi Coğrafyasına Genel Bir Bakış*. İstanbul: Canan Parla Armağanı. Sanat Tarihi Arkeoloji, Tarih ve Filoloji Araştırmaları, s.37-38

⁶³Strb.XIV. 4.1-3; J.D. Grainger (2009). *The Cities of Pamphylia*, Oxford: Oxbow Books, s. xii, Map.1 ; Alanyalı veYurtsever, **a.g.k.**, s.38

⁶⁴Strb. XIV, 4.1-3; K.G.Lanckoronski (1890). *Städte Pamphyliens und Pisidiens, Band I, Pamphylien*. Prag Wien Leipzig: F.Temsky, G.Freytag, s.5

⁶⁵Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s.5; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s.21-22; J. İnan, (1998). *Toroslarda bir Antik Kent. Eine Antike Stadt im Taurusgebirge Lyrbe ? - Seleukeia ?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.14-15. Bilim insanları arasında Antik kent Lyrbe'nin Seleukeia olup olmadığı tartışılmış ve Lyrbe'nin Seleukeia olamayacağı görüşüne varılmıştır. Nollé, Selekoslar tarafından kurulan Pamphylia'daki Seleukeia şehrinin, Side ile Aspendos arasındaki Peri çayının denize döküldüğü yerde olduğunu tahmin etmektedir.

Katarrhaktes (Düden Çayı) ovasında kurulan Magydos ve Attaleia şehirleri bulunmakta, bunların doğuya doğru komşusu Perge de, Kestros'un (= Aksu Çayı) geniş ovasına hakim bir durumda bulunmaktaydı. Perge'den görüş mesafesinde bulunan ve göze çarpan düz bir tepede kurulan Sillyon, küçük Acısu deresinin kıyısında verimli küçük bir alana sahipti. Büyük Aspendos şehri, Eurymedon'un (=Köprü Çayı) her iki tarafında tarıma elverişli araziye sahipti. Pamphylia'nın en doğusundaki Melas (Manavgat Çayı) ovası hemen batı ucunda da Side şehri kurulmuştu.⁶⁶ (Bkz. Görsel 12-13).

Pamphylia bahsedilen verimli ovayı kapsayan coğrafi bir anlam taşımaktadır.⁶⁷ Her ne kadar coğrafya, verimli alüvyonlu bir alan olan Pamphylia bölgesi için önemli bir faktör olsa bile, tek başına Pamphylia'nın yayılma alanını tamamen tanımlamamaktadır. Çoğu kez bölge ismi yalnız coğrafi değil, aynı zamanda etnografik, kültürel ve politik koşullara bağlıdır. Zikredilen son üç koşul tarihi gelişmelere bağlı olduğundan, bölgelerin sınırları da zamanla değişebilmektedir.⁶⁸ Pamphylia en geç MÖ. 1. yy'dan itibaren dağlık Kilikya'nın (=Kilikia Tracheia) bir bölümünü kapsamaktadır. Kilikia sınırı görünüşe göre Laertes ve Syedra beldelerinden geçmekteydi.⁶⁹ Phaselis zaman zaman Pamphylia'nın, diğer zamanlarda da Lykia'nın bir parçası olarak kabul edilmiştir.⁷⁰

Pamphylia'nın etnografik tanımı için çeşitli görüşler bulunmakla beraber, henüz kesin bir karara varılmamıştır.⁷¹ Pamphylia “Παμφυλία” ve Pamphylia'lılar “Πάμφυλοι” veya “Παμφύλιοι” kelimeleri Grekçe tüm kavimlerin ülkesi anlamına gelmektedir.⁷² Herodotos, Pamphylia'nın etimolojisini, bu bölgeyi kolonileştiren bir Dor boyuna, Pamphyloi, bağlamaktadır.⁷³ Bu kabilenin adı böylece, Dor'ların mitolojik kralları Aigimios'un oğlu Pamphylos olarak adlandırılmıştır.⁷⁴ Grekçe bir isim olan Παμφυλία'nın eski bir Anadolu ülkesinin adının grekçeleştirilmiş bir şekli olması da mümkündür.⁷⁵

Pamphylia'lılar yerel halkla göçmen Kilikyalıların karışımıdır. Herodotos ve Strabon, Pamphylia'lıların Troia savaşı sonrası kahramanları Calchas ve Amphilochos

⁶⁶Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s.3; M. Adak (2006). *Olbia in Pamphylien, Die Epigraphische Evidenz*. Gephyra 3, s. 1-28

⁶⁷Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.13

⁶⁸Brandt, H and Kolb, F (2005), *Lycia and Pamphylia. Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasien*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s.14

⁶⁹Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s.14

⁷⁰Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. xi

⁷¹Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s.15

⁷²Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.16; Mansel, 1978, **a.g.k.**, s.2

⁷³Hdt, 5.68

⁷⁴<https://en.wikipedia.org/wiki/Pamphylia>: Name

⁷⁵Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.16

ile geldiklerini, Pausanius da Yunan ırkından olduklarını kaydetmektedirler.⁷⁶

Hitit İmparatorluğu yıkılana kadar Tarhuntassa Krallığının egemenlik sınırları içinde yaşayan bölge halkı ve kentleri ticaret sebebiyle Helen kültürü ile çok önceden tanışmış olsalar da Erken Demir Çağına kadar Hitit siyasi sınırları ve kültür çevresi içinde yer almışlardır. Modern araştırmalar bölgenin Helen kültür çevresi içine doğru ilerleyişinin MÖ. 7-6. yy'lardan itibaren adım adım gerçekleştiğine işaret etmektedir.⁷⁷ Bu tarihlerde dahi, hatta Hellenistik dönemin içlerine kadar bölge halkı (Pamphylia'lılar) Luvi dilinin bir kolu olan yeni Luvice'yi konuşup, yazmaya devam etmişlerdir.⁷⁸

Pamphylia bölgesinde, Pamphylia Koinon'u şeklinde politik bir birliktelik bilinmemektedir. Bu yüzden, bu bölge birlikteliğini, coğrafi özelliklerinin yanı sıra, bu bölgeye ardı ardına hükmeden Hititler⁷⁹, belki Phryg'ler, şüphesiz Lydia'lılar⁸⁰, Persler, Hellenistik krallıklar ve en sonunda Roma imparatorluğunun politik düzenlemelerine borçludur.⁸¹ Bu arada, MÖ. 7. yy'da başlayan Yunan Kolonizasyonu sulak bir bölgede Helenizasyonunun ileri karakolunu meydana getiren ve Pamphylia bölgesini kültürel olarak komşu bölgelerden ayırt eden Perge, Aspendos, Sillyon ve Side gibi büyük ve eski kentlerin gelişmesini sağlamıştır.⁸² Bu kentler muhtemelen MÖ. 6. yy'ın ortalarından itibaren otonom siyasi topluluklar halinde yaşamışlar ve tarih boyunca birbirleri ile rekabet halinde bulunmuşlardır.⁸³

3.2. Pamphylia Tarihine Genel Bakış

Pamphylia tarihiyle ilgili kapsamlı bir inceleme C.E. Bosch tarafından yapılmış ve Pamphylia'nın tarihi Prehistorik dönemlerden Bizans dönemine kadar incelenmiştir.⁸⁴ Bu bölümde, Pamphylia'da Zeus kültünün oluşum ve gelişimini anlamak için Pamphylia tarihine kısaca göz atılacaktır.

⁷⁶C.Stephen (2013). *A Brief History of Ancient Greek*. Oxford: John Wiley & Sons, s. 84; https://en.wikipedia.org/wiki/Pamphylia:Origins_of_Pamphyliens

⁷⁷https://en.wikipedia.org/wiki/Pamphylia:Origins_of_Pamphyliens,History; Grainger, 2009, **a.g.k.**, s.27

⁷⁸Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.16

⁷⁹Hdt. 1.28

⁸⁰Hdt 3.90

⁸¹Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s.17

⁸²Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s.17

⁸³Bosch, 1957, **a.g.k.**,s.14; Polyb. 5,73; J. Nollé (1993a), *Die feindlichen Schwestern – Betrachtung zur Rivalität der Pamphyliischen Städte*, in Die Epigraphische und Altertumskundliche Forschung Kleinasien, Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien: G.Dobesch-G.Rehrenböck, s. 297-317

⁸⁴Bosch,1957, **a.g.k.**,s.14-15

Prehistorik dönemler hakkında çok az arkeolojik bulguya rastlanmaktadır.⁸⁵ Dilbilimsel bulgular, bölge halkının Yunanlılar bu bölgeye gelmeden önce, Luvi dili konuştuğunu göstermektedir.⁸⁶ Boğazköy’de bulunmuş çivi yazılı tabletlerde rastlanan dillerden biri olan Luvice, Hititçeden eski olup MÖ. 3. binyıla tarihlendirilmekte ve zaman ve mekan bakımından Troia-Yortan kültürüne tekabül etmektedir.⁸⁷

MÖ. 2. binyılda Anadolu Hititlerin en güçlü olduğu bir dizi krallıkla örgütlenmişti.⁸⁸ 1986 yılında Hititlerin başkenti Boğazköy’de bulunan bronz tablet, Hitit kralı IV. Tuthaliya ile kendine bağlı olan Tarhuntassa Kralı ve kuzeni Kurunta arasında, muhtemelen MÖ. 1235 yılı civarında yapılan bir antlaşmadır. Bu metinde Tarhuntassa Krallığının sınırları belirtilirken, “Kastaraja” denilen Pamphylia’daki Kestros nehri, Hitit imparatorluğunun güney batı sınırı olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹ Nehrin öte yanında, zaten düşman topraklarında bulunan ve büyük Hitit kralının fethetmeyi ve Tarhuntassa kralına teslim etmeyi amaçladığı Parha (=Perge) şehri bulunmaktadır.⁹⁰ Bulunan bronz tablet ve diğer bulgulara dayanarak Tarhuntassa’nın sınırları Görsel 14 te gösterildiği gibi belirlenmiştir.⁹¹ Buna göre Pamphylia’nın büyük bölümü, Perge haricinde Sillyon, Aspendos ve Side şehirleri Tarhuntassa sınırları içinde bulunmaktadır.

Tarhuntassa hem bir bölge hem de bir Hitit şehridir ve “Tarhunt’un ülkesi” anlamına gelmektedir.⁹² Çok tanrılı Hitit imparatorluğunda, aynı fonksiyonu üstlenen, fakat başka adlar taşıyan Luvi, Hatti, Hurri, Pala ve Mezopotamya tanrıları bulunmaktaydı.⁹³ Hititlerin baş tanrısı hava tanrısı idi. Bu Helenlerin Zeus’una denk gelen

⁸⁵Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.15; Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 1 :Grainger ender buluntular arasında Karain mağarasında bulunan Holosene evresine ait bir kafatası, Perge Akropolisindeki bulunan kalkolitik devire ait bir çocuk mezarı ve Sillyon’da erken bronz çağına ait çömlek parçalarını zikretmektedir.

⁸⁶Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.15; Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 2

⁸⁷Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.15

⁸⁸Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 2

⁸⁹H. Otten (1988), *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV.*, Otto Harrasowitz, Wiesbaden, s.13 § 8, dizi 61

⁹⁰Otten, 1988, **a.g.k.**, s.13 § dizi 62-64

⁹¹Dinçol, M., Yakar, J., Dinçol, B. and Taffet A. (2000). *The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntassa – A Geographical and Archaeological Assessment*. *Anatolica XXVI*, s.19 ;M.D.Alparslan (2011), *Anadolu’nun Kayıp Başkenti Tarhuntassa*, *Aktüel Arkeoloji*, 21:46-57

⁹²Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 3

⁹³Akurgal, 1961, **a.g.k.**, s. 49

Hurricce “Teşup” olarak adlandırılan, Luvi panteonunun da baş tanrısı olan Tarhunt idi.⁹⁴

Hititlerin önemli kült merkezlerinden biri olan Tarhuntassa şehri, adını Luvi hava tanrısı Tarhunt ’tan almıştı.⁹⁵ Hitit kralı Muwatalli (ca. MÖ.1290-1272) Hitit başkentini Hattuşa’tan Tarhunttassa’ya taşımış, fakat oğlu III. Mursili (ca. MÖ.1272-1265) başkenti tekrar Hattuşa’ya taşımıştı. Muwatalli ’nin kısa bir dönemde olsa, devlet kültü tanrılarını da Tarhuntassa’ya taşıması, Tarhuntassa’yı önemli bir dini kült merkezi yapmıştı.⁹⁶

Hitit kralı IV. Tuthaliya ile vasalı Tarhuntassa kralı Kurunta arasında ki sözleşmede de, Tarhuntassa şehrinin tanrıları ve tanrı kültleri için yapılan harcamaların Hattuşaş tarafından finanse edileceği belirtilmektedir.⁹⁷ Bu, Tarhuntassa’ya geç Hitit döneminde bir kült şehri olarak mükemmel bir statü kazandırarak, şehri Hattuşa, Arianna ve Zippalanda gibi üst düzey kült şehirleri ile aynı seviyeye getirmiştir.⁹⁸ Bu statü kazanımı, Muwatalli ve iki oğlunun hanedanının ve Tarhuntassa kralı Kurunta’nın , Büyük Hitit imparatorluğunun çöküşünden sonra bir süre daha yerel krallıklar olarak kendilerini başarılı bir şekilde savunmalarına muhtemelen katkıda bulunmuş olabilir.⁹⁹

Vasal Tarhuntassa krallığının da başkenti olan Tarhuntassa şehrinin yeri kesin olarak bilinmemekle beraber, yapılan arazi çalışmaları sonunda, Konya Karamanın kuzeyinde bulunan Kızıldağ teklif edilmiş ve genel kabul görmüştür.¹⁰⁰

MÖ. 1200 den kısa bir süre önce, aralarında Dor lehçesiyle konuşan Yunanlıların da bulunduğu Deniz Kavimleri Anadolu’yu istila ettiler ve Hitit imparatorluğunu yıktılar.¹⁰¹ Tarhuntassa krallığı da imparatorluk sonrası kaos ortamında MÖ. Erken 12. yy’da ortadan kaybolmuştur.¹⁰²

⁹⁴Akurgal, 1961, **a.g.k.**, s. 49; <https://de.wikipedia.org/wiki/Tarhunt>; İ. Dağlı-Dinçer (2020). *Cults and Religious Life of Pamphylia from the Archaic to the late Antique Period*. İstanbul, Koç University, s. 214; Lopez-Ruiz, 2012, **a.g.k.**, s.108, 110-111: Gök ve fırtına tanrısı Tarhunt, Hellenistik döneme kadar güney Anadolu’da yağmur yağdırıcı, vejetasyon ve tarım tanrısı olarak yaşamıştır.

⁹⁵<https://de.wikipedia.org/wiki/Tarhunt>, Name

⁹⁶M.Hutter (2021), *Religionsgeschichte Anatoliens. Vom Ende des dritten bis zum Beginn des ersten Jahrtausends*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, s.207-208.

⁹⁷Otten, 1988, **a.g.k.**, s.12 § dizi 22-30

⁹⁸Hutter, 2021, **a.g.k.**, s. 209

⁹⁹Hutter, 2021. **a.g.k.**, s. 209

¹⁰⁰Dinçol,Yakar, Dinçol and Taffet, 2000, **a.g.k.**, s.16; M. Alparslan (2007), *II. Muvatalli ve Dönemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.170; Alparslan, 2011, **a.g.k.**, s. 52.

¹⁰¹Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 43

¹⁰²Grainger 2009, **a.g.k.**, s. 7

Yunanlıların ne zamandan beri Pamphylia'da bulundukları ve buranın kültürünü nasıl etki altına aldıkları sorusunu, arkeolojik kanıtların yetersizliği nedeniyle kesin olarak cevaplamak zordur.¹⁰³

Arkeolojik kanıtların olmamasına rağmen, birçok araştırmacı ilk Yunanlıların 2. binyılın ortalarında bölgeye geldiğini varsaymaktadırlar. Bu varsayım kuvvetle muhtemeldir, zira Kıbrıs ve Doğu Kilikya'da bol ve önemli Miken buluntularının olması ve Yunanlı tüccarların deniz yoluyla Ege'den Kıbrıs'a gitmek için önce Tarhuntassa bölgesindeki kıyı yerleşimlerine gelmiş olmaları gerekmektedir.¹⁰⁴

Dilbilimsel araştırmalar da Tarhuntassa bölgesinde MÖ.1200'den önce ticaret sebebiyle Yunanlıların bulunduğunu göstermektedir.¹⁰⁵ Nitekim, antik çağda Perge, Aspendos, Sillyon ve Selge'de konuşulmuş olan Pamphylia lehçesi, Arkadia ve Kıbrıs dillerinin karışmasıyla meydana gelen, Dor ve Aiol unsurlarını içeren bir Grek lehçesiydi.¹⁰⁶ Bosch, Arkadia dilinin buraya, Arkadia'lının Peloponnes sahillerine hakim oldukları dönemde, yani Dorlar tarafından yarımadanın içlerine sürülmeden önce geldiğini ileri sürmekte ve bununda MÖ.1200 den önce olması gerektiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Fakat Pamphylia'nın doğu hududunda bulunan Side Pamphylia lehçesini kabul etmemiş, Luvi dil gurubuna dahil, Anadolu diline sahip olmuştur.¹⁰⁸

MÖ.13. yy'dan Yunan kolonizasyonunun ilk büyük dalgasına kadar olan dönem hakkında, erken dönem Yunan kahramanlık destanları dışında maalesef hiçbir yazılı bilgiye sahip değiliz.¹⁰⁹ Bu destanlara göre, Troia savaşı kahramanları, özellikle Mopsos ve Kalchas önderliğinde kuzeyden Pamphylia'ya gelen Yunanlılar burada Phaselis, Perge, Sillyon ve Aspendos kentlerini kurmuşlardır.¹¹⁰ Fakat, tarihsel olarak güvence altına alınan kişiler ve olaylar ile mythler arasında ne zaman ne de olgu açısından ikna edici bir bağlantı kurulamamıştır.¹¹¹ Fakat Sideliler, Pamphylia'daki yerleşimlerini

¹⁰³Grainger, 2009, **a.g.k.**, s.7 : Sillyon'da bulunan MÖ. erken 9. yy Yunanistan yapımı çanak çömlekten hareketle, Pamphylia'nın en azından MÖ. 9. yy sonlarında Yunanlılarla temas halinde olduklarını ve Yunanlıların Hitit krallığı sonrası takriben MÖ. 1190- 800 arası Pamphylia'ya gelmiş olabileceklerini ileri sürmektedir.

¹⁰⁴Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 43

¹⁰⁵Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 15

¹⁰⁶Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 16

¹⁰⁷Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 16

¹⁰⁸Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 16

¹⁰⁹H.S. Alanyalı (2012), *Der Kentauromachie- und der Gigantomachiefries im Theater von Perge*, Wien: Phoibos Verlag, s. 30-31

¹¹⁰Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 40-41, 44

¹¹¹Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 44

bahsedilen diğer şehirlerin aksine, Troia savaşı kahramanlarıyla ilişkilendirmemişlerdir.¹¹² MÖ. 1200 ile MÖ. 8/7. yy'daki büyük kolonizasyon arasındaki karanlık yüzyıllarda, Pamphylia'nın büyük bölümünün ne zaman ve nasıl grekleştirildiği bilinmemektedir.¹¹³ Bildiğimiz kadarıyla, hiçbir zaman Pamphylia lehçesi kullanmayan fakat kendi Luvi dillerini koruyan Sideliler, görünüşe göre bu devirdeki grekleşmeden çok az etkilenmişlerdi.¹¹⁴

Helen kolonizasyonu döneminde MÖ. 7. yy'dan itibaren Pamphylia ve Lykia 'da Yunan kolonileri kurulmuş, MÖ. 6.yy'ın ortalarında da Lydia devletinin gücünü zirvesine ulaştıran son Lydia kralı Kroisos (MÖ. 561/60-547/46) Pamphylia'lıları boyunduruğu altına almıştır.¹¹⁵

MÖ. 547 veya 546 yılında Pers kralı Kyros'un Lydia kralı Kroisos'u yenip Lydia krallığını yıkması ile Pamphylia da Pers Ahamenid imparatorluğunun hakimiyeti altına girmiştir.¹¹⁶ Persler, Ionia, Magnesia, Aiolis, Karia, Lykia ve Milyas ve Pamphylia'yı birleştirerek bir Satraplık kurmuşlar bu Satraplığı yılda 400 talent gümüş haraç ödemekle yükümlü kılmışlardır.¹¹⁷ Atina önderliğindeki Yunan kent devletlerinin oluşturduğu Attika-Delos deniz birliğinin, Kimon idaresinde, Ege seferine çıkmaya hazırlanan Pers donanmasını Aspendos'ta Eurymedon ağzında takriben MÖ. 468 te imha etmesiyle¹¹⁸, Aspendos, Sillyon ve Perge şehirleri Attika deniz birliğine girmek ve vergi ödemek zorunda kalmışlardır.¹¹⁹ Bir Yunan şehri olarak görülmeyen Side, Deniz birliğine hiçbir zaman üye olmamış ve Perslere sadık kalmış olmalıdır.¹²⁰ Aspendos en geç MÖ. 411 de tekrar Perslerin eline geçmiştir.¹²¹ Pamphylia bundan sonra, Büyük İskender'in Persleri MÖ. 334 te Granikos muharebesinde yenip Anadolu'yu kurtarmasına kadar tekrar uzun bir süre Pers egemenliği altında yaşamıştır.¹²²

¹¹²Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 40-41

¹¹³Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 45

¹¹⁴Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 45

¹¹⁵Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 18; Hdt. 1, 28; E. Akurgal (2021), *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara: Phonix Yayınevi; s. 198; Brandt-Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 133

¹¹⁶H. Brandt (1992), *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*, Asia Minor Studien 7. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s.26.; Bosch 1957, **a.g.k.**, s.18-19; Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s.198. Bosch Pers hakimiyetinin aralıksız B. İskender'in bölgeyi zapt etmesine kadar sürdüğünü belirtirken, Brandt Pers hakimiyetinin MÖ. 5.yy' da kesintiye uğradığını belirtmektedir.

¹¹⁷Hdt, 3,90

¹¹⁸Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 19;

¹¹⁹Brandt, 1992, **a.g.k.**, s. 30-31; Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**,s. 133

¹²⁰Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 50; Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, s. 32

¹²¹Brandt, 1992, **a.g.k.**, s. 31; Nollé,1993, **a.g.k.**, s. 50

¹²²Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 198; Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 19; Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, s. 32

İskender MÖ. 334'te Lykia üzerinden Pamphylia'ya girmiş¹²³, bölgeyi egemenliği altına aldıktan sonra aynı yıl, MÖ. 334 'te Lykia ve Pamphylia'yı içine alan bir Satraplık kurmuş, başına da Nearkhos'u atamıştır.¹²⁴ İskender'in MÖ. 323'te ölümünden sonra generalleri imparatorluğu satraplıklara bölmüşler, Diadokh Antigonos ta büyük Phrygia Satraplığı ile beraber Pamphylia ve Lykia'nın da egemeni olmuştur.¹²⁵ İmparatorluğun daha sonra Triparadeisos'ta yapılan bölüşümünde de, Pamphylia Antigonos'un büyük Asya krallığına dahil olmuş ve onun dağılma tarihi olan MÖ. 301 İpsos muharebesine kadar orada kalmıştır.¹²⁶

MÖ. 3. yy 'da Pamphylia, Helen krallıkları Seleukoslar ile Ptolemaioslar arasında mücadelelere neden olmuş, bazen birinin bazen diğerinin hakimiyeti altına girmiştir.¹²⁷ Pamphylia'nın MÖ. 285-218 arası Ptolemaios'ların, MÖ. 218/215-189 arasında da Seleukosların otoritesi altına girdiği görülmektedir.¹²⁸

MÖ. 190 yılında Romalıların Pergamon krallığıyla beraber Seleukos kralı III. Antiokhos'u Magnesia muharebesinde yenmeleri sonunda imzalanan Apameia antlaşmasıyla (MÖ.188/187) Pamphylia Romalıların etki alanına girmiştir.¹²⁹ Apameia antlaşması ile Attalos ve Seleukos krallıkları arasında sınır çizilmiş, Pamphylia bölünmüştü.¹³⁰ Ancak antlaşma sonrasında, Attalos'lar Perge ile Kestros ırmağına kadar batı Pamphylia'yı almışlar; Aspendos ve Side Romanın müttefiki bağımsız kentler olarak kalmıştır.¹³¹ Pamphylia'nın önemli limanları Aspendos ve Side'yi ele geçiremeyen Attalos'lar çok geçmeden, II Attalos döneminde MÖ. 159'da Attaleia (Antalya) limanını kurarlar.¹³² MÖ. 133 yılında Pergamon krallığının III. Attalos'un vasiyetnamesiyle Romalılar tarafından teslim alınması sonrası MÖ. 129 da Romalılar Asia Eyaletini kurarlar.¹³³ Mansel ve Bosch Pamphylia'nın Asia eyaletinin sınırları dışında kaldığını

¹²³Arr, an. I, 24,3; Bosch,1957, **a.g.k.**, s. 21

¹²⁴Arr. An. III, 6, 6f; Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 22-23; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 57

¹²⁵Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 23

¹²⁶Bosch, 1957, **a.g.k.**,s. 23 ; Mansel, 1978, **a.g.k.**, s. 8; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 58

¹²⁷Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 24;

¹²⁸Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 24-27; Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 20; Mansel, 1978, **a.g.k.**, s. 8-9

¹²⁹Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 28-29; Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 20

¹³⁰Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 20. Buna göre "Torosların bu yanı Pergamon krallığına, diğer yanı da Seleukos'lara bırakılacak" şeklinde net olmayan bir sınır belirtilmişti.

¹³¹Nollé,1993b, **a.g.k.**, s. 63-64; Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 34; Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, s. 33

¹³²Strb. XIV, 4, 1; Bosch,1957, **a.g.k.**, s. 33; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 65

¹³³Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 39; Brandt-Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 133

belirtirken, Brandt-Kolb Pamphylia'yı Asia eyaleti sınırları içinde değerlendirmektedir.¹³⁴

Bundan sonraki gelişmeler, Romalıların doğu Akdeniz bölgesinde, Pamphylia'lının, bilhassa Side'nin de , deniz korsanlarına karşı harekete geçmelerinin bir sonucu olmuştur.¹³⁵ Bölgedeki otorite zayıflığından yararlanan korsanlık, Roma aleyhinde ittifak kuran Pontos kralı VI. Mithridates (MÖ. 111- 63) zamanında zirvesine ulaşmış, dağlık Kilikya'dan başlayarak Pamphylia, Kıbrıs, Pisidia ve hatta Suriye ve Girit'e kadar yayılmıştır.¹³⁶ Side bu arada tersanelerini korsanların emrine vermiş, bunlar ganimetlerini Side pazarlarında satmışlardır.¹³⁷ Korsanlara karşı Roma nihayet MÖ. 102 de M. Antonius komutasında askeri bir operasyon yürütmüş fakat kesin başarılı olamamıştır.¹³⁸ Bunun üzerine Roma, Korsanlar hakkında bir kanun (Lex de Piratis, MÖ. 101/0) çıkartarak, güney Anadolu'da sürekli bir askeri ve politik Roma mevcudiyetinin kanuni temelini atmıştır. Bu kanunla, korsanlara karşı kurulan, resmi makamın askeri operasyon bölgesi "Kilikia Eyaleti"ydi. Bu eyalet her şeyden önce Pamphylia'yı, dağlık Kilikya'yı ve Lykia'nın bir bölümünü ve de şüphesiz Pisidia'nın bir bölümünü kapsıyordu. Pamphylia böylece MÖ. 101- 44 arası Romalı bir vali tarafından yönetilen askeri operasyon bölgesi Kilikia Eyaleti'ne dahil olmuştur. Korsanlardan gelen tehlike, MÖ. 67 de, Pompeius'un Kilikia Korakesion'daki deniz savaşı galibiyetiyle ancak ortadan kaldırılabilmektedir.¹³⁹

MÖ. 44 yılında Caesar'ın öldürülmesinden sonra, Kilikia eyaletinin varlığı ile ilgili bir belge bulunmamaktadır ve görünüşe göre Pamphylia Asia Eyaletine katılmıştır (MÖ. 44-25 arası).¹⁴⁰ Ancak, Markus Antonius Philippi muharebesinden (MÖ. 42) sonra, doğu eyaletlerinde yaptığı yeni düzenlemeler kapsamında, Pamphylia'nın bir bölümünü Galatia'nın Amyntas Krallığına bağlamış ve Side'de Amyntas sikkeleri basılmıştır.¹⁴¹

¹³⁴Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 39; Mansel, 1978, **a.g.k.**, s. 10; Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 20

¹³⁵Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 20; Strb. XIV, 3,2; 5,2;

¹³⁶Bosch,1957, **a.g.k.**, s. 40

¹³⁷Strb. XIV, 3,2.

¹³⁸Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 40-41

¹³⁹Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 20,134; Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 44

¹⁴⁰Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 21; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, s. 309'da Pamphylia'nın MÖ. 49 'da Asia eyaletine eklendiği belirtiliyor. Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 43 te ise Pamphylia'nın Caesar tarafından muhtemelen MÖ. 47 yılında Asia eyaletine eklendiği belirtilmektedir.

¹⁴¹Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 44-45; Brandt-Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 21

Amyntas'ın MÖ. 25 yılında ölümünden sonra, İmparator Augustus Galatia Eyaletini kurmuştur.¹⁴² Bu esnada Pamphylia'nın tümünün veya Side'yi içeren bir bölümünün yasal olarak Galatia eyaletine bağlanıp bağlanmadığı konusu tartışmalıdır. Bosch, Cassius Dio'ya dayanarak, Pamphylia'nın MÖ. 25 - MS. 43 arası küçük bir imparatorluk eyaleti yapıldığını ileri sürerken¹⁴³, Brandt-Kolb yaşı Plinius'a atıfla, Pamphylia'nın belirtilen zaman aralığında Galatia eyaletinin bir parçası yapıldığını söylemekte¹⁴⁴, Kaya ise Pamphylia'nın Galatia krallığına zaten bağlı olan bölümünün Galatia Eyaletinin bir parçası olarak kaldığını belirtmektedir.¹⁴⁵

MS. 43 yılında, İmparator Claudius (MS. 41-54) "Lycia et Pamphylia" eyaletini kurmuştur.¹⁴⁶ Alba (MS. 68 - 69) yönetiminde Pamphylia Galatia eyaleti ile birleştirilir fakat Vespasianus (MS. 69 - 79) Pamphylia'yı Galatia'dan ayırarak tekrar Lykia ile birleştirir.¹⁴⁷ Hadrianus zamanında (MS. 117-138) üç veya dört yıl Senato eyaleti yapılan Lykia-Pamphylia, Marcus Aurelius (MS. 161-180) tarafından MS. 160'ın başlarında nihai olarak senato eyaleti yapılmıştır.¹⁴⁸ Bundan sonra Roma imparatorluğunun bir parçası olan Pamphylia'nın gelecekteki kaderi de Roma tarihinin gelişimine yakından bağlı olmuş, bilhassa MS. 3. yy'da en parlak dönemini yaşamıştır.¹⁴⁹

Büyük Konstantin (MS. 306-337) çok tanrılı pagan inançlarına karşı Hristiyanlığı desteklemiş ve Theodosius (MS. 379-394) Hristiyanlığı imparatorluk dini ilan etmiştir.¹⁵⁰ İmparatorluğun doğu ve batı roma imparatorlukları olarak MS. 395 te bölünmesinde¹⁵¹, Pamphylia Doğu Roma imparatorluğunda kalmıştır.

¹⁴²Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 45; S. Mitchell (1993), *Anatolia Land, Men and Gods in Asia Minor*. Oxford: Clarendon Press., s. 61

¹⁴³Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 45-47; Cass. Dio. 53,26,3; Cass. Dio. 54,34,6.

¹⁴⁴Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 21, 134; Plin. n.h. V 147. Burada Augustus kaynaklarına dayanılarak, Attaleia ile Pisidia ve Pamphylia'nın da Galatia eyaletine dahil olduğu belirtilmektedir.

¹⁴⁵M.A. Kaya (2005), *Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi*, TAD 24 (38), s. 19

¹⁴⁶Bosch, 1957, **a.g.k.**, s.47; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, s. 310; Brandt, 1992, **a.g.k.**, s. 98

¹⁴⁷Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 47

¹⁴⁸Bosch, 1957, **a.g.k.**, s. 48

¹⁴⁹Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, s. 36; Mitchell, 1993, **a.g.k.**, s. 216

¹⁵⁰Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 138-139, Dipnot 75; <https://www.dw.com/de/christentum-wird-zur-staatsreligion-im-römischen-reich>

¹⁵¹Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, s. 37; R.C. Blockley (1998), *The Dynasty of Theodosius*, in Cambridge Ancient History CAH XIII (1998), Cambridge: Cambridge University Press, s. 113

4. PAMPHYLIA'DA ZEUS KÜLTÜLERİ

Pamphylia'da da Zeus kültürünün yaygınlığı, numismatik, epigrafik ve arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır. Buradaki Zeus kültürü MÖ. 4.yy'a kadar izlenebilmektedir ve MS. 4. yy'a kadar da devam etmektedir. Böylece, Zeus kültürü Hellenistik dönemde önemli bir rol oynamış ve önemini Roma imparatorluk döneminde de devam ettirmiştir.¹⁵²

Pamphylia bölgesinin sınırları, ikinci bölümde tartışıldığı gibi, tarihsel gelişmelere bağlı olarak değişimler göstermiştir. Bu bölümde Pamphylia coğrafyasının önemli kentleri olan Side, Aspendos, Perge, Sillyon, Attaleia ve Magydos incelenmiştir. Bu kentlere ait arkeolojik, epigrafik ve numismatik bulgular tezin sonundaki kataloğa eklenmiştir.

4.1. Side'de Zeus Kültü

Verimli Pamphylia ovasının en doğusunda yer alan Side, Antik dönemde Pamphylia'nın en önemli limanıdır ve kent Roma döneminde Pamphylia'nın başkentliğini yapmıştır.¹⁵³ “Strabon’a göre¹⁵⁴ Side, İzmir’in kuzeyinde bulunan ve Aiol kentlerinden birini oluşturan Kymeliler tarafından kurulmuştur. Hesychius’un sözlüğünde Side’nin anlamı “nar” olarak verilmiştir. Bu meyve hemen hemen MÖ. 500 tarihinden Roma İmparatorluk döneminin içlerine değin, kentin sikkeleri üzerinde tasvir edilmiştir”.¹⁵⁵ Arrianos¹⁵⁶ Kymeli kolonistlerin gelişinden sonra, Pamphylia’ya özgü orijinal bir Anadolu dili olan “barbar” bir lehçeyi konuşmaya başladıklarını belirtmektedir¹⁵⁷ (Bkz. § 3.2) Bu Side lehçesi, kentin sikkeleri üzerindeki lejandlardan bilinmektedir. Son yıllarda bu lehçede yazılmış üç metin bulunmuş olup, üçü de MÖ. 3. yüzyıldandır. Hellence, Side’de Büyük İskender’in kenti ele geçirmesinden sonra ancak resmi dil olmuştur.¹⁵⁸

Side’de ilk sistematik kazılar, 1947’den 1966 ‘ya değin Prof. Arif Müfid Mansel tarafından yapılmıştır. A. M. Mansel’in ölümünden sonra kazıları Prof. Dr. Jale İnan

¹⁵²İ. Dağlı Dinçer (2020), *Cults and Religious Life of Pamphylia from the Archaic to the late Antique Period*. Koç University, s. 191-192

¹⁵³H.S. Alanyalı (2011), *Side’nin Roma dönemi Panteonu*, Anadolu/Anatolia 37, s. 75

¹⁵⁴Strb, XIV, 667

¹⁵⁵Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 448

¹⁵⁶Arr. An. I, 26, 4

¹⁵⁷Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 449

¹⁵⁸Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 449

yönetmiştir. Daha sonra Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında devam edilen kazılar, şimdi Prof. Dr. Feriştah Alanyalı başkanlığında yürütülmektedir.¹⁵⁹ Görsel 15 de Side antik kenti haritası gösterilmiştir.

Side’de ortaya çıkan kültler oldukça çeşitlidir. Hellen ve Roma tanrıları ve Roma imparator kültleri, Hristiyan ve Yahudi dinleri yan yana bir arada bulunmuşlardır.¹⁶⁰

Athena Side’nin baş tanrıçası olduğu gibi, aynı zamanda ticaretin de tanrıçasıydı. Sideliler için aynı önemde olan Apollon, Side’nin kurucusu olarak kabul edilmiş ve “Sidelî Apollon” olarak isimlendirilmiştir. Athena ile beraber denizciliğin koruyucusu olarak kabul edilmiştir.¹⁶¹

Zeus Side’nin önde gelen tanrılarındandır. Nitekim, kentte Zeus’a ait büyük bir sunak yer almış, kentin bu mahallesine “Βομέῖται” (Büyük Sunaklılar) adı verilmiştir.¹⁶² Zeus kültü daha çok epigrafik ve nümismatik bulgulara dayanarak izlenebilmektedir.

4.1.1. Zeus Nikator

Kent girişine yakın bir yerde bulunan, Zeus Nikator’un bir rahibi adına dikilmiş olan heykel kaidesindeki yazıt (Bkz. Katalog, Side_Yazıt-3, Kat. Görsel 4) bu kültün varlığını kanıtlamaktadır. MÖ. 3.- 1. yy’ a tarihlenen bu Hellenistik yazıt, Zeus Nikator’un rahibi Derkylos’un oğlu Kidramyas’ı onurlandıran birkaç kişinin adıyla beraber heykeli yapanın adını da içermektedir.¹⁶³ Kidramyas adı bir Anadolu adı olup Pamphylia’da bilinmektedir. Yazıtta belirtilen Paion adı da diğer Side yazıtlarında birkaç defa geçmektedir.¹⁶⁴

¹⁵⁹Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 449; F. Alanyalı (2022), *Side kazıları 75. yılında yoğun bir şekilde devam ediyor*: https://www.youtube.com/watch?v=_9PzLe_wLaQ

¹⁶⁰Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 105

¹⁶¹Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, s. 76; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 106,109,113

¹⁶²Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, s. 80; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 115

¹⁶³G.E. Bean (1965), *The Inscriptions of Side. Side Kitabeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları V. Seri-No.20; s. 13, No. 100; J. Nollé (2001), *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse*. Band II., Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 379, No. 90.

¹⁶⁴Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 14

Zeus Nikator kültü, doğu Pamphylia’da Kilikia sınırındaki Sennea (Gölcük Ören), Pisidia’da Tymandos ve Orokenda şehirlerinde de tespit edilmiştir. Side ve bu üç şehirdeki Zeus Nikator kültünün, Seleukos kralı I. Nikator (MÖ. 312-281) onuruna kurulan bir Kraliyet kültü olduğu kabul edilmektedir.¹⁶⁵ Seleukos I. Nikator Büyük İskender’in komutanlarından olup, Seleukos krallığının kurucusudur.¹⁶⁶ MÖ. 3.-2. yüzyıllarda Side kenti ve çevresinin Seleukoslar ile yakın ilişkileri olduğundan, rahipleriyle birlikte örgütlü bir Zeus Nikator kültünün kurulması şaşırtıcı değildir.¹⁶⁷ Kralların tanrılaştırıldığı bu Helenistik kral kültü, esas olarak, kralların ihtiyaç anında insanlara sunduğu koruma, yardım ve iyilikler için hükümdarlara *isotheoi timai*, yani tanrılara eşit şeref bahşedilmesine dayanır.¹⁶⁸ Kral kültü uygulanması aynı zamanda hükümdarın meşruiyetini pekiştirebilecek güçlü bir siyasi stratejiydi ve hem doğu hem de batı tebaası için kullanılıyordu.¹⁶⁹ Büyük İskender’den başlayarak¹⁷⁰, her hükümdar dini ve kutsal imgeleri siyasi ve sosyal gündemlerine uyacak şekilde farklı bir biçimde kullanmıştır. Örneğin I. Seleukos Nikator, Büyük İskender’in kendi sikkeleri için Zeus’u kullanmasını takip etmiş ve sikkelerinde Zeus ve İskender’in tasvirlerini küçük değişikliklerle kullanmıştır (Zeus Aetophoros’un yerine Zeus Nikephoros’u almıştır). Bu kasıtlı seçim, Büyük İskender’in meşru halefi olarak Zeus ile olan bağına güçlendirmek için yapılmıştır.¹⁷¹

Hükümdarlık kültü, Seleukos hükümdarlığının çökmesiyle değiştirilmiş ve bazı yerlerde Zeus Nikator kültü olarak imparatorluk dönemine kadar devam etmiş olabilir.¹⁷² Side’li Zeus Nikator, muhtemelen, Roma imparatorları Marcus Aurelius (MS. 161-180) ve Maximinus Thrax (MS. 235-238) sikkelerinde görülen, tahtında uzattığı sağ elinde Nike tutarken temsil edilmiştir (Bkz. Kat. Görsel 11, 12) Belki de MS. 3. yy’ın sonuna tarihlenen, şehrin bir mahallesine adını veren, büyük Zeus Sunağı bu kültle ilgiliydi.¹⁷³

¹⁶⁵Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 116; Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 380; https://de.wikipedia.org/wiki/Seleukos_I.

¹⁶⁶RE II A 1, s. 1208-1223

¹⁶⁷Bkz. Bölüm 3.2; Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 380-381; Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 212

¹⁶⁸A. Chaniotis (2003), *The Divinity of Hellenistic Rulers in A Companion to the Hellenistic World*, Oxford: Blackwell Publishing, s. 433

¹⁶⁹Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 203

¹⁷⁰Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 201-205.

¹⁷¹K. Ericson (2013), *Seleucus I, Zeus and Alexander, in Every Inch a King*, Leiden-Boston: Brill, s. 109-119; Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 203

¹⁷²Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 381

¹⁷³Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 381

4.1.2. Zeus Halonites

Zeus, Demeter, Dionysos ve Helios’la beraber tahıl bakımından zengin Side’de tarım ve hava tanrısı olarak tapınım görüyordu. Demeter tohumun filizlenmesinden, Helios olgunlaşmasından, Luvi tanrısı Tarhunt’un yerini alan Zeus‘da¹⁷⁴ ürünlerin doludan, zararlı yağmurdan ve fırtınadan korunmasından sorumluydu.¹⁷⁵ İşler ve Günler adlı eserinde de Hesiodos, "toprağı sürmeye ilk başladığınızda yeryüzünün Zeus'una ve Demeter'e dua edilmesini" tavsiye etmektedir.¹⁷⁶

Side’de tarım tanrısı Zeus “Αλωνίτης“ (Halonites) epitheti ile anılmaktadır. Αλωνίτης harman yerinin koruyucusu demektir.¹⁷⁷ Böylece Zeus göksel tanrı olmanın yanında, tarımın koruyucusu da olmuştur. Side çevresinde zeytin ve zeytinyağı ticareti yanında tahıl da önemli bir tarımsal üründür. Buğday üretimi Side kenti için önemli bir tarımsal faaliyet olarak görülmektedir. Özellikle Roma döneminde buğday sevkiyatı önem taşımaktaydı.¹⁷⁸ Side kentinde bulunmuş olan birçok mermer sunak Zeus Halonites’e adanmıştır.¹⁷⁹

Arkeoloji müzesi haline getirilen hamamın arkasında 1961 yılında yapılan kazılarda Zeus Halonites’e adanmış MS. 2-3 yy’a tarihlenen bir sunak bulunmuştur. Sunağın ön yüzünde sakallı Zeus Halonites’e ait başsız bir büst tasviri, altında da Zeus Halonites yazısı yer almaktadır. Sunağın sağ ve sol tarafları da yazılıdır.¹⁸⁰ (Bkz. Katalog, Side_Yazıt-2, Kat. Görsel 3). Sağ taraftaki yazıtta ancak *Kleidophoros* "anahtar taşıyıcı" kelimesi okunabilmektedir. Sol taraftaki yazıt “*Isidos kai Sarapidos*” olarak tamamlanmıştır, bu da İsis ve Serapis’in belli bir anahtar taşıyıcısı/tapınak bekçisinin bu sunağı Zeus Halonites'e adadığını düşündürmektedir.¹⁸¹ Yazıt, “*Zeus Halonites. İsis ve Serapis’in hizmetinde olan (falan kişi) bu sunağı takdim etti*” olarak tercüme edilmektedir.¹⁸²

¹⁷⁴J. Nollé (1992), *Zur Geschichte der Stadt Etenna in Pisidien*, in *Asia Minor Studien* 6, Forschungen in Pisidien, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 86

¹⁷⁵Nollé, 1993 b, **a.g.k.**, s. 116

¹⁷⁶Hesiod, İşler ve Günler, s. 35, 465-67

¹⁷⁷Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 29, 116 ; Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 55; Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, s. 79

¹⁷⁸Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, s. 79

¹⁷⁹Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 55

¹⁸⁰Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 41-42, No. 141, Tf. XIV, Res. 46 a-c; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 274, No. 17

¹⁸¹Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 205

¹⁸²Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 42

Bu yazıt Mısır kültlerinin etkisine ve belki de Zeus Sarapis kültünün varlığına da işaret edebilir. Zeus Halonites harman yeri tanrısı olarak Lidya Saittai'de bulunan bir yazıtta da görünmektedir.¹⁸³

Zeus, yeryüzünün bereketini sağlayan ve insanın tarım ve hayvancılık yoluyla elde ettiği ürünlerle bağlantılı bir tanrı olarak Epikarpios/Eukarpos ve Karpodetes, "meyvelerin koruyucusu" Ampelikos veya Ampelitos, bağların koruyucusu, Phantnios "ahırın" ve Thallos "genç dalların koruyucusu" gibi sıfatlar da almıştır. Halonites sıfatı bu işleve atfedilebilir ve onun Sideliler arasında ekinlerin ve mahsul bolluğunun koruyucusu olarak saygı gördüğünü gösterir.¹⁸⁴

4.1.3. Zeus Helios Sarapis

Side'de yarımadanın batı sahilinde bulunan, beyaz mermerden yapılmış profilli bir sunaktaki yazıtta (Bkz. Katalog, Side Yazıt 4, Kat. Görsel 5), "*Eirenaïos oğlu Sozon, bu sunağı büyük Zeus Helios Sarapis ile onun mabedini ortaklaşan ilahlara (ithaf etti)*" "cümlesi yer almaktadır.¹⁸⁵ Burada Mısır tanrısı Sarapis, tanrılar kralı Zeus ve bölgede tarım tanrısı olarak tapınılan güneş tanrısı Helios synkretizm yoluyla bir Triasa (üçlüye) ergitilmiştir.¹⁸⁶ Böylece ortaya çıkan Zeus Helios Sarapis epitheti MS. 2. yy'ın başında çoğalarak yayılmıştır.¹⁸⁷

Sarapis ile ortaklaşa tapınılan tanrılar çoğunlukla İsis ve Anubis'dir bazen de Harpokrates (Mısırdaki İsis'in oğlu Horus) olabilir.¹⁸⁸ Roma İmparatorluk döneminde eyalet şehirlerinde büyük ilgi gören Sarapis kültünün, Mısır ile ticaret ve kültür ilişkilerinde bulunan Side'de dahi önemli bir yer aldığı sikkeler görülmekte, bu yüzden bu tanrının Side'de bir tapınağı bulunduğu varsayılmaktadır. Fakat bu tapınak henüz bulunamamıştır.¹⁸⁹

¹⁸³Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 274; Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 55; Burada Lidya Saittai yakınlarındaki Halokome köyünde de Zeus Halonites kültünün görüldüğü belirtilmektedir.

¹⁸⁴Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 205

¹⁸⁵A.M. Mansel, G.E.Bean ve J. İnan (1956), *Side Agorası ve Civarındaki Binalar. 1948 Yılı Kazılarında dair Rapor*. Antalya bölgesinde Araştırmalar. No.4. Ankara: TTK Basımevi, s. 85, No. 52; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 272-73, No. 16

¹⁸⁶Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 117, 273; Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 57

¹⁸⁷Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 273

¹⁸⁸Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, s. 85; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 273; A.M. Mansel (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: Walter De Gruyter & Co.

¹⁸⁹Mansel, 1978, **a.g.k.**, s. 146

Geç ortaya çıkan bu kült, Pontus'ta Pompeiopolis yöresinde Araç ve Taşköprü'de (iki yazıt üzerinde bulunmuştur), Karia'da Stratonikeia'da, Lykia bölgesinde ise Sidyma'da tapınım görmektedir.¹⁹⁰

4.1.4. Zeus Norites

Bütün Yunan şehirlerinde yaygın olan Zeus kültü, özellikle güney Anadolu'da "Tarhunt" (Luwi hava tanrısı) tapınımına bağlanmaktadır. Bu bölgeye de Hititler döneminde Tarhuntassa denilmekteydi (Bkz. Bölüm 3.2). Side'deki Zeus' a ait "Norites" epitheti bu Anadolu kökenine dayanmaktadır ve şehrin tarım tanrılarıyla bağlantılı olarak görülmelidir.¹⁹¹

Side'de Zeus Norites'e adanmış 18 sunak bulunmuştur. Tanrı'ya adanmış sunak sayısının fazla oluşu bu kültün önemini vurgulamaktadır.¹⁹²

Şimdi müzede bulunan, MS. 2.-3. yy'a tarihlenen mermerden yapılmış küçük bir sunakta Zeus Norites, Klea isimli yerel bir tanrıyla beraber kaydedilmiştir (Bkz. Katalog, Side_Yazıt-5).¹⁹³ Nollé'ye göre Zeus Norites veya Noritos sıfatı muhtemelen bir toponym bir isimdir. Şimdiye kadar aksi kanıtlanmamıştır.¹⁹⁴ Öte yandan Klea adı bir tanrıça olarak başka bir yerde görülmemiştir.¹⁹⁵ Sunağın ön yüzünde Zeus Norites, sağ yüzünde Klea adının yazılı olması nedeniyle taş sunak, iki kutsal alanın sınırını belirleyen bir "horos" yazıtı olarak yorumlanmıştır; yani sağ taraftaki arazi Klea'ya, ön taraftaki arazi ise Zeus'a aittir.¹⁹⁶

4.1.5. Zeus Aspidios

Side'de bulunan yuvarlak bir sunak üzerindeki Erken imparatorluk dönemi yazıtında Zeus için yeni bir epithet olan "Aspidios" görülmektedir. Bu yazıtta Zeus'un

¹⁹⁰Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 57

¹⁹¹Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 115

¹⁹²Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 117

¹⁹³Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 276, No.18; s. 267, No. 10'da tanrıça Klea'ya adanan küçük bir sunak tasvir edilmektedir.

¹⁹⁴Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 276

¹⁹⁵Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 42, No.142

¹⁹⁶E N. Akdoğu Arca (2005), *The Genitive Case on Altares from Asia Minor Indicating a Boundary Inscription*, Gephyra 2, s. 57; Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 205-206

tekil genetif hali olan Διό[ς] ile Ἀσπιδίου (Diou Aspidiou) kelimeleri yer almaktadır (Bkz. Katalog, Side_Yazıt-6).¹⁹⁷ Zeus Aspidios adı Side dışında hiçbir yerde görülmemektedir ve Argos'tan Ασπίς (aspis) toponyminden veya kalkan anlamına gelen Aspis kelimesinden türetilmiş olabilir.¹⁹⁸ Argos'taki şehir Aspis, özellikle MS. 2. ve 3. yüzyıllarda spor festivalleri bağlamında Anadolu'da görülen yazıtlarda yer almıştır.¹⁹⁹ Aspidios sıfatı Zeus'un doğum efsanesinde Kuretler'in kalkanlarla gürültü yaparak yeni doğan bebek Zeus'un ağlamasını bastırmaya çalışmaları ile de ilişkilendirilebilir.²⁰⁰ Bu sahnenin betimlendiği sikkeleri göz önünde bulundurarak (Bkz. Kat. Görsel 13) , burada yerel bir kültürün önceden bilinmeyen bir sıfatla tapınılması da söz konusu olabilir. Daha fazla veri olmaması nedeniyle, kültürün doğası bilinmemektedir.²⁰¹

4.1.6. Zeus Soterios

Zeus'un en çok kullanılan epithetlerinden biri olan Soterios (σωτήρ), tanrının kötülüklerden kurtarıcı, koruyucu kimliğini ifade eder. Zeus Soterios kültürü Yunanistan'da ve özellikle de Atina'da yaygın olarak görülmektedir. Bu kültür Yunanistan dışında birçok yerde özellikle de Batı Anadolu'nun hemen hemen her yerinde görülür.²⁰² Zeus Soterios bazı yörelerde tek başına değil, Zeus Soterios Asklepios ve Zeus Soterios Olympios olarak çifte epithetler altında da tapınılmaktadır.²⁰³

Side'de Soterios kültürü ile ilgili önemli bir kaynak, bugünkü müzenin doğusunda bulunan bir sunaktaki yazıttır (Bkz. Katalog, Side_Yazıt - 7, Kat. Görsel 6) ²⁰⁴. MS. 3. yy'a tarihlenen bu sunak kaidesinde “*Zeus Soterios (Sunağı)*” yazısı yer almaktadır. Zeus Soterios sunağının bulunduğu yerde, buna çok benzeyen bir Athena ve Artemis sunağı da bulunmuştur. Aynı yerde bulunmuş olmaları, bunların başlangıçta da aynı mekanda, belki de bir tapınakta birlikte tapınım görmüş olabileceklerini düşündürmektedir.²⁰⁵

¹⁹⁷Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 659, No. 18a

¹⁹⁸Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 659

¹⁹⁹RE 2,2, s. 1896; Dağlı Dinçer, **a.g.k.**, s. 204

²⁰⁰Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 659

²⁰¹Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 204

²⁰²Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 172

²⁰³Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 176

²⁰⁴M. Adak, E. Arca ve M. Oktan (2015), *Neue Inschriften aus Side*. Philia 1 (2015), s. 107

²⁰⁵Adak, Arca ve Oktan, 2015, **a.g.k.**, s. 107; SEG (2015), Vol. LXV. Leiden.-Boston 2020: Brill, s. 490, No. 1441

4.1.7. Zeus Koryphites

Büyük sütunlu caddede 2001 yılında bulunan ve MS. 2. yy'a tarihlenen küçük bir mermer sunak "*Zeus Koryphites*"e adanmıştır. (Bkz. Katalog, Side_Yazıt-8, Kat. Görsel 7).²⁰⁶ Koryphaios sıfatı Zeus için birçok kez kullanılırken, Koryphites epitheti ilk kez burada ortaya çıkmıştır. Bu epithet şüphesiz Side'nin üzerinde bulunduğu yarımada'nın ucu, burnu anlamına gelen *Kορυφή* kelimesinden türetilmiştir. Nitekim, Monumentum Ephesenum'da Side *Kορυφή* epithetiyle birlikte de bir gümrük istasyonunun varlığından haberdar olunmaktadır.²⁰⁷ Side burnunun *Kορυφή* olarak nitelenmesi muhtemelen çok daha eskiye gitmektedir. Livius, MÖ. 190'da Seleukoslarla Rodoslular arasında cereyan eden deniz savaşının anlatımında, muhtemelen Side burnu için *Kορυφή* kelimesini kullanmıştır.²⁰⁸ Görünüşe göre, şehrin koruyucusu olarak Zeus'a *Kορυφή* (=Side burnu) kelimesinden gelen Koryphites epitheti verilmiştir.²⁰⁹ Monumentum Ephesenum'da adı geçen gümrük istasyonu, Prof. Dr. Feriştah Alanyalı başkanlığında yapılan kazılarda, kentin batısında, limanın kuzey ucunda (burunda) ve yeni tespit edilen liman agorasının hemen yanında açığa çıkarılmıştır. Bu durumda, burada Zeus için bir kült alanı olması beklenmektedir.

4.1.8. Büyük Zeus Sunağı ve diğer Arkeolojik Bulgular

MS. 270'e tarihlenen bir yazıtta göre Side'de büyük bir Zeus sunağı bulunmaktadır (Side Yazıt-1, Kat. Görsel 2).²¹⁰ Zeus sunağının bulunduğu kentin bu mahallesine "*Βομείραι*"(Büyük Sunaklılar) adı verilmiştir.²¹¹ Bu yazıt, tiyatronun karşısındaki sütunlu caddenin yakınındaki bir duvarın içinde heykel kaidesinin üzerinde bulunmaktadır. Bryonianus Lollianus'un onurlandırıldığı yazıtta "*Zeus Sunağı mahallesinde oturanların Bryoniaus Lollianus'un heykelini diktikleri*" belirtilmektedir.²¹² Bean'e göre iki olası yorum bulunmaktadır : Yazıt, ya Zeus sunağının bulunduğu mahallede oturanlar tarafından Bryonianus Lollianus'a verilen onurları ya da Bryonianus Lollianus'un heykelinin Zeus sunağının yakınına dikildiğini kaydeder. Her halükarda, yazıttan kentte

²⁰⁶ Adak, Arca ve Oktan, 2015, **a.g.k.**, s. 107; SEG, 2015, **a.g.k.**, s. 488, No. 1436

²⁰⁷ SEG, 2015, **a.g.k.**, s. 488, No.1436; Adak, Arca ve Oktan, 2015, **a.g.k.**, s. 108

²⁰⁸ J. Nollé (1991), *Pamphylic Studies* 11, 12, Chiron 21, 1991, s. 335

²⁰⁹ Adak, Arca ve Oktan, 2015, **a.g.k.**, s. 108

²¹⁰ A.M. Mansel, E. Bosch ve J. İnan, 1951, *1947 Senesi Side Kazılarında dair Öneriler. Vorläufiger Bericht Über die Ausgrabungen in Side im Jahre 1947*. Antalya bölgesinde Araştırmalar. No.3 Ankara: TTK Basımevi. ; Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 28, No. 119; Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 410-411, No. 107

²¹¹ Alanyalı 2011, **a.g.k.**, s. 80; Mansel, 1978, **a.g.k.**, s. 33

²¹² Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 29

büyük bir Zeus sunağının bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹³ Nollé, kültün Zeus Nikator kültüyle ilgili olabileceğini belirtmektedir (Bkz. Bölüm 4.1.1).

Ayrıca kentin yasal programında da Zeus tasvir edilmiştir. Tanrı Dionysos'un efsanevi yaşam döngüsü, tiyatronun sahne binasının MS. 2.yy'a tarihlenen frizinde temsil edilmiştir.²¹⁴ Bu frizde tanrı Zeus'un bacağından Dionysos'un doğumu betimlenmiştir. Alanyalı'ya göre Dionysos'un doğum sahnesinden önceki kabartmalarda Zeus ve Semele yer almış olabilir.²¹⁵ Bu sayede Zeus'un tiyatrodaki görsel varlığı da pekişmiştir.²¹⁶

Manavgat yakınındaki Çavuşköy'de bir köylü tarafından inşaat için yapılan kazıda bir Zeus heykelciği bulunmuştur. Heykelciğin bulunduğu yapı muhtemelen eski bir mezardır. Tamamen korunmuş olan heykelcik şu an Side müzesindedir (Bkz. Katalog, Side_Ark-01, Kat. Görsel 1).²¹⁷ Bu heykelcikte Zeus tahtında oturmaktadır. Vücudunun üst kısmını hemen hemen çıplak bırakan, belden altını kapatan ve sol omuzunun üstüne atılmış bir himation ile tasvir edilmiştir. Sağ elinde bir Patera, sol elinde ise bir zepter (asa) tutmaktadır. Tanrının kutsal kartalı da tahtın önünde görülmektedir.²¹⁸ Jüpiter Capitolinus kült heykellerini anımsatan heykelcik, MS. 4. yy'ın başlarına tarihlenmektedir.²¹⁹

Side de yazıtlı sunaklara ilaveten Zeus'a adanmış yazıtsız küçük sunaklarda bulunmuştur. Müzede, Zeus'un betimlendiği, kireçtaşı, kumtaşı veya mermerden yapılmış 6 adak sunağı (ikisi belirsiz) bulunmaktadır (Bkz. Katalog, Side_Ark-02 – 05) . Bunlarda Zeus elinde şimşekle (dik veya yatay), sakallı ve açık kanatlı kartal ile betimlenmektedir. Nollé, bu sunakların bir kısmının Side'yi ziyaret eden çiftçilerin yapmış oldukları adaklar olabileceğini belirtmektedir.²²⁰

²¹³Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 29

²¹⁴Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, s. 79; A.M. Mansel (1963), *Die Ruinen von Side*, Berlin: Walter de Gruyter, s. 137-138, Figs. 116-117

²¹⁵Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, s. 79

²¹⁶Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 206

²¹⁷J. İnan (1975), *Roman Sculpture in Side*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 170

²¹⁸İnan, 1975, **a.g.k.**, s. 170

²¹⁹İnan, 1975, **a.g.k.**, s. 170-171, 41-43

²²⁰Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 116, 279-280, No. 22e - 22j; H.H. Şener (2022), *Epigrafik, Nümismatik ve Arkeolojik Veriler Işığında Side'de Athena ve Apollon Kültleri*. Anadolu Üniversitesi, basılmamış Doktora Tezi.

4.1.9. Zeus kültüyle ilgili Nümismatik Bulgular

Side sikkelerinde Hellenistik ve Roma imparatorluk dönemlerine ait Zeus betimli sikkeler bulunmuştur.²²¹

4.1.9.1. Hellenistik Sikkeler

Zeus betimli Side sikkeleri ilk olarak Büyük İskender sikkelerinde görülmektedir. Bunların ortak özelliği arka yüzlerinde sağ elinde kartal tutan bir Zeus, yani Zeus Aetophoros bulundurmalarıdır.

Büyük İskender MÖ. 334/33 kışında Lykia ve Pamphylia'yı zapt ettikten sonra Side'yi de almış, buraya da bir işgal ordusu yerleştirmiştir. İskender zapt ettiği kentlere yerleştirdiği ordu ve satraplığın para ihtiyacını karşılamak için buralarda para basmaya başlamıştır. Bu döneme ait sikkelerdeki nar sembolü, Side'nin İskender darphanelerinden birisi haline getirilmiş olduğunu göstermektedir.²²² İskender'in MÖ. 323 te ani ölümünden sonra, MÖ. 317 ye kadar hüküm süren üvey kardeşi III. Philippos Arrhidaeus zamanında III. Philippos adıyla , daha sonra da MÖ. 188 tarihine kadar (Apameia barış antlaşması) “Posthumus İskender Sikkeleri” basılmıştır.²²³

MÖ. 326-325 yılına tarihlenen, İskender zamanına ait gümüş Tetradrahmi'nin (Bkz. Katalog, Side_Sikke-01, Kat. Görsel 8) ön yüzünde aslan postu içinde Herakles başı, arka yüzünde de sakallı, üstü çıplak, altı himation'lu, sağ elinde kartal, sol elinde asasıyla bir taht üzerinde oturan Zeus tasvir edilmektedir. Nar sembolü tahtın altında olup, sağda ise ΑΛΕΞΑΔΡΟΥ yazısı bulunmaktadır.²²⁴ Bu sikke İskender zamanında Side'de basılmış tek gümüş tetradrahmidir.²²⁵ III. Philippos zamanına (MÖ. 322-317) ait gümüş Tetradrahmi de nar sembolü Zeus'un önüne yerleştirilmiştir (Bkz. Side_Sikke-02, Kat. Görsel 10)²²⁶. Posthumus sikkelerinde de Zeus aynı şekilde tasvir edilmektedir. Zeus

²²¹S. Atlan (1976). *1947-1967 Yılları Side kazıları sırasında elde edilen Sikkeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu , V. Dizi, Sayı 34, s. vii

²²²S. Atlan (1967 b). *Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen. Side'de Basılmış İskender Tipli Sikkeler*. Belleten, Cilt XXXI, Sayı 124, s. 485

²²³Atlan, 1967 b, **a.g.k.**, s. 490, 495. Lev II, No. 22 : Atlan, Pamphylia kentleri Ptolemaios'ların idaresinden kurtulma olayını kutlarken, Side'nin de muhtemelen MÖ. 221 de bu olayı hatırlatmak amacıyla No. 22'yi bastırmış olduğunu belirtmektedir.

²²⁴Atlan, 1967 b, **a.g.k.**, s. 486-487, No. 4

²²⁵Atlan, 1967b, **a.g.k.**, s. 489.

²²⁶Atlan, 1967b, **a.g.k.**, s. 491, No. 6

Aetophoros'lu İskender Sikkeleri, uygulanan hükümdarlık kültürünün bir kanıtını teşkil etmektedir (Bkz. Bölüm 4.1.1). İskender Asya'yı fetih seferini ve başarısını, Zeus'un onayına ve kendisini kayırmasına dayandırmıştır.²²⁷ İskender Çanakkale boğazını geçer geçmez boğazın iki yanında Athena ve Herakles ile beraber Zeus sunakları yaptırmış²²⁸, MÖ.333 te Frigya'da Zeus Basileus tapınağında kral Gordios'un arabasındaki düğümü kılıcıyla keserek, bu düğümü çözenin Asya'ya hükmedeceği kehanetini yerine getirmiş²²⁹, MÖ. 331 de de Mısırdaki Siwa vahasında tanrı Amun'a (Siwa'nın Zeus'u) ait kutsal alanın rahibi tarafından Zeus'un oğlu olarak karşılanmıştır.²³⁰ İskender bu söylemleri doğrudan politik amaçlarına ulaşmak için kullanmıştır.²³¹

4.1.9.2. Roma İmparatorluk dönemi sikkeleri

Side, Roma imparatorluğu döneminde imparator figürlü sikkeler basmıştır. Augustus Pamphylia kentlerinden, tam özgürlüğün bir göstergesi olan gümüş sikke basma yetkisini almış olduğundan, Augustus'tan itibaren yerel ihtiyaçları karşılamak için basılan bütün sikkeler bronzdur.²³² Bu sikkelerin ön yüzleri sadakatin bir ifadesi olarak imparator veya imparatoriçe büstü, arka yüzlerin de ise kentin tarihi, dini ve diğer sosyal olayları hakkında bilgiler bulunmaktadır.²³³

Side'de basılan Zeus betimli sikkelerden de Zeus kültürünün varlığı hakkında bilgi edinmekteyiz. MS. 2. ve 3. yüzyıllarda basılan sikkelerde (Bkz. Katalog, Side_Sikke-03-08) Zeus, yaygın ikonografisiyle sikkelerin arka yüzlerinde tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde Zeus bir tahtta oturuyor, bir mızrak veya asa'ya yaslanırken uzatılmış sağ elinde bir Nike tutuyor (Katalog, Side_Sikke- 03-04, Kat. Görsel 11-12)²³⁴ veya ayakta dururken bir asa ve bir yıldırım tutmaktadır (Katalog, Side_Sikke 06-08, Kat. Görsel 14-16)²³⁵. Maximinus Thrax dönemine ait (MS. 235-238) bir sikkede ise Zeus,

²²⁷ Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 205

²²⁸ Arr. An. 1,11,7

²²⁹ Arr. An. 2,3,6; 2,3,7; 2,3,8

²³⁰ Hdt 2,42 de Zeus'un Mısır dilinde Ammon olduğu belirtilmektedir; Diod. 17,51,1-3; Plut. Alexander 27, 3-4;

²³¹ Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 203

²³² F. Büyükyörük (2018), *Antalya Müzesi'ndeki Roma İmparatorluk Dönemi Side Sikkeleri*, Cedrus VI (2018), s. 274

²³³ Büyükyörük, 2018, **a.g.k.**, s. 274

²³⁴ SNG D Pfälzer No. 677, 742; RPC VI, No. 6447

²³⁵ SNG D Pfälzer No. 842; RPC VI. No. 6428, 6411

Tetrastilos bir tapınağın önünde tahtında otururken ve Nike ile asasını tutarken betimlenmiştir (Katalog, Side_Sikke- 04, Kat. Görsel 12). Yine bir Maximinus Thrax sikkesinde bebek Zeus babası Kronos'dan saklanırken betimlenmiştir (Katalog, Side_Sikke-05, Kat. Görsel 13)²³⁶.

Side, Valerianus - Gallienus (MS. 253-268) döneminde imparatorluk kültüne sahip kentler arasına girmiş ve iki tapınağı ile Neokoros (tapınak bekçisi) ünvanına sahip olmuştur. Bu durum sikkelere CIAHTΩN NEΩKOPΩN (mabet bekçisi) ibaresiyle yansıtılmıştır (Bkz. Katalog Side_Sikke-06, Kat.Görsel 14)²³⁷ Bu Neokoros sikkeleri farklı ikonografik tasvirlerle sahiptir: birinci tip, Zeus'u elinde şimşekle bir mızrak tutan çıplak bir tanrı olarak tasvir eder. Diğeri ise tahtta oturan tanrıyı elinde zepter (asa) ve Phiale ile, ayağında ise kartalla tasvir etmektedir.²³⁸

Side kazılarında bulunan Zeus betimli sikkelerin tariflerinden bazılarının diğer bölgelere ait oldukları belirlenmiştir.²³⁹ Selge, Termessos, Antiocheia, Herakleia, Makedonia, Alexandria'ya ait sikkelerde Zeus betimlenmiştir. Roma sikkelerinde Zeus'un yerini Jüpiter, Nike'nin yerini Victoria almıştır.²⁴⁰ MÖ. 325 ve 300 yıllarına tarihlenen sikkelerde Zeus Aetophoros betimlenirken, MS. 3. ve 4.yy'ın başına tarihlenen sikkelerde ise Zeus Nikephoros (Jüpiter Victoria) betimlenmiştir (Bkz. Side_Sikke-09-12, Kat.Görsel 17-19)²⁴¹ Bu sikkelerin yoğunluğu, Side'nin öneminin yanısıra bu bölgelerle olan yoğun ticari ve kültürel ilişkisinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Side'de bulunan MS. 3. yy'a ait arka yüzlerinde ödül taçları ve olympia yazıları bulunan imparatorluk sikkeleri, Helen dünyasında Zeus onuruna kutlanan Olympia oyunlarının, Side de kutlanmakta olduğunu göstermektedir.²⁴² Gallienus dönemine (MS. 253-260) ait 2 değişik sikkenin arka yüzlerinde (Kat. Görsel 20-21), bir masa üzerindeki ödül taçları ve Olympia yazıları görülmektedir²⁴³.

²³⁶ RPC VI. No. 6440.

²³⁷ Büyükyörük, 2018, **a.g.k.**, s. 283. MS. 274-282 arasına tarihlenen bir yazıtta ise Side'nin 6 Neokoros'a sahip olduğu belirtilmektedir. Bkz. 'Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 285-287'

²³⁸ SNG France (1994), *Sylloge Nummorum Graecorum France 3, Cabinet des Médailles*. Zürich: Bibliothèque Nationale de la France, No. 898-900; Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 202. Valerianus-Gallienus döneminde basılan arka yüzlerinde ödül taçları ve OLYMPIA yazılı sikkeler de, Side'de Olympia Agonlarının muhtemelen Zeus onuruna kutlanmakta olduğuna işaret etmektedir (Bkz. SNG D pfälzer No. 837, Şener, 2022, **a.g.k.**, s. 24

²³⁹ Atlan, 1976, **a.g.k.**, s. vii

²⁴⁰ Atlan, 1976, **a.g.k.**, s. 33-77

²⁴¹ Atlan, 1976, **a.g.k.**, s. 33, 53, 62, No. 1-2, No. 165, 230

²⁴² Brandt and Kolb, 2005, **a.g.k.**, s.111; J. Nollé (1987), *Pamphyliche Studien 6-10*, Chiron 17, s. 254; Şener, 2022, **a.g.k.**, s. 24

²⁴³ Atlan, 1976, **a.g.k.**, No. 133; SNG Pfälzer No. 837

4.2. Aspendos'ta Zeus Kültü

Aspendos'un (bugün Belkıs) kuruluşuyla ilgili çeşitli mythler bulunmaktadır. Bunlara göre, Troia savaşı kahramanları, özellikle Mopsos ve Kalchas önderliğinde kuzeyden Pamphylia'ya gelen Yunanlılar burada Phaselis, Perge, Sillyon ve Aspendos kentlerini kurmuşlardır (Bkz. Bölüm 3.2). Özellikle Mopsos mythosu, Aspendos'ta MÖ. 5. ve 4. yy'larda basılan sikkelerde tasvir edilmiştir (Bkz. Kat. Görsel 26). Strabon'a göre Aspendos Argos'lular tarafından, o zamanlar denize gemiyle ulaşımına elverişli olan Eurymedon ırmağı kenarında kurulmuştur.²⁴⁴ Fakat Pamphylia lehçesi Miken Helenlerinin varlığına işaret etmektedir, buna göre şehir muhtemelen Miken döneminde Perge ve Sillyon ile aynı zamanda Akalar tarafından kurulmuştur.²⁴⁵ Aspendos adı, Perge ve Sillyon gibi Yunanca değildir, bu da kentin önceden var olan bir yerleşim yerinde kurulduğunu, ancak dilde Anadolu unsurlarının seyrek görülüp Yunancanın ağır basması, Miken'li Yunan yerleşimcilerin sayıca yerli nüfusu kısa sürede geride bıraktığını düşündürmektedir.²⁴⁶

MÖ. 5. ve 4. yy sikkeleri üzerinde kentin adı Estvediya olarak geçer. Bu kent adı, Adana yakınlarında Karatepe'de bulunmuş olan ve MÖ. 8. yy'ın sonuna tarihlenen Hitit hiyeroglif yazıtlarında Asitawadia ya da Asitawada olarak anılan kralın adından alınmıştır.²⁴⁷ Bu da ilk yerleşim yerinin Hititler tarafından kurulmuş olduğuna işaret etmektedir.

Hellenistik dönemde Side gibi Aspendos'ta varlıklı bir yerleşim yeri idi. Sonradan Roma'nın Asia Eyaletine dahil olan Aspendos, Roma Egemenliği altında da zenginliğini sürdürmüştür. Günümüzdeki kalıntılar da bu dönemdendirler²⁴⁸ (Bkz. Görsel 16)

Arkeolojik verilerin yok denecek kadar az olmasından dolayı, Aspendos ve kültürleri hakkında bilgi edinmek için yazıtlara, edebi kaynaklara ve sikkelere başvurmak gerekmektedir. Buradaki kültürler hakkında ilk kapsamlı çalışma S. Jameson tarafından, neredeyse sadece nümismatik bulgulara dayanılarak yapılmıştır.²⁴⁹ Buna göre Artemis,

²⁴⁴Strb, XIV, 4, 2

²⁴⁵S. Jameson. (1970), *Aspendos*, RE Suppl. XII, s. 99

²⁴⁶Jameson, 1970, *a.g.k.*, s. 100

²⁴⁷Akurgal, 2021, *a.g.k.*, s. 447

²⁴⁸Akurgal, 2021, *a.g.k.*, s. 447. Aspendos'un antik dönemden günümüze dek çok iyi korunarak gelmiş olan Roma dönemine ait tanınmış tiyatrosu, Marcus Aurelius zamanında (MS. 161-180) yapılmıştır.

²⁴⁹Jameson, 1970, *a.g.k.*, s. 104-105; H. Brandt. (1988). *Kulte in Aspendos*, s. 240

Aphrodite Kastnietis, Asklepios ve Athena en önemli kültler olarak sıralanmıştır. Bunları “Athena ve Zeus” ile daha sonradan “Hera ve Zeus” kültleri takip etmektedir. Jameson’un kült listesi Brandt²⁵⁰ tarafından gözden geçirilmiş ve bahsedilen çift tapınımlı Zeus kültlerine ilaveten ayrı bir Zeus kültünün de bulunduğu gösterilmiştir. Aşağıda, bulunan epigrafik ve nümismatik bulgular ışığında Aspendos’taki Zeus kültleri incelenmiştir.

4.2.1. Zeus Megalos ve diğer Zeus Yazıtları

Epigrafik kanıtlar, MÖ. 2. yy’da Aspendos’taki Zeus kültü hakkında bilgi vermektedir.

Belkıs Camiliköy’de özel bir arazi üzerinde bulunan, üçgen alınlıklı kırılmış dikdörtgen bir stel üzerine yazılmış, MÖ. 2.yy’a tarihlenen, Pamphylia lehçeli mezar yazıtı, Büyük Zeus Dios Megalos’un rahibi olan Aristopolis’in çocukları Theodoros ve Nα’nın adlarını kaydetmektedir (Bkz. Katalog, Asp_Yazıt_01, Kat. Görsel 22).²⁵¹ Zeus burada Méyaç olarak anılır; başka yerlerde Zeus ve diğer tanrılar için iyi bilinen sıfat, Aspendos için yeni görünmektedir. Aspendos kitabelerinde zaten mevcut olan ve Anadolu’da iyi bir şekilde kanıtlanmış olan kadın adı Nα, en basit lakap tipine aittir.²⁵²

Aspendos’ta yukarıdaki yazıta ilaveten, belli bir epitheti olmayan, fakat Zeus rahiplerinin kaydedildiği iki hellenistik yazıt bulunmuştur.

Belkıs Camiliköy’de bulunan ve MÖ. 2.yy’a tarihlenen bir stel yazıtında (Bkz. Katalog, Asp_Yazıt-02, Kat. Görsel 23) “*Damarkhus ve Divōnas, Zeus’un rahibi Ekhvasiō’nun oğulları; Hellaphilus’un kızı Kopérina*” yazısı yer almaktadır.²⁵³ Burada bahsedilen rahibin, Zeus ve Dione için bir rahip olduğu da düşünülebilir. Dione, Hellenistik çağlardan beri Aphrodit’in annesi olarak kabul edilir. Aphrodit’in Aspendos’taki önemi göz önüne alındığında, burada belki de Zeus ve Dione için bir kült olması beklenebilir.²⁵⁴

Zeus’un rahibinin belirtildiği başka bir Hellenistik yazıtta Belkıs Köleler’de bulunmuştur. MÖ. 2. yy’a tarihlenen alınlıklı, rozet süslemeli mezar taşındaki bu yazıtta

²⁵⁰Brandt, 1988, **a.g.k.**, s. 241-250

²⁵¹C. Brixhe (1996), *Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie Supplement IV*. Kadmos, Vol. 35(1), s. 75-76, Pl. III, No. 246

²⁵²Brixhe, 1996, **a.g.k.**, s. 76

²⁵³C. Brixhe (1976), *Le Dialecte Grec de Pamphylie*. Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient Adrien-Maisonneuve, s.270-71, No. 134, Pl.XXXVI

²⁵⁴Brandt, 1988, **a.g.k.**, Dipnot 97

“Zeus'un rahibi Krimo'nun kızı ve Oroumneus'un torunu Varnopa'nın kitabesi” yazısı yer almaktadır (Katalog, Asp_Yazıt-03, Kat. Görsel 24).²⁵⁵

4.2.2. Zeus ve Hera

Aspendos'ta Zeus ve Hera'ya ortak tapınım epigrafik ve nümismatik bulgularla belgelenmiştir.

Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait ilginç bir sunaktaki yazıt Zeus, Hera ve Aphrodite Kastnietis'e adak sunulduğunu kanıtlamaktadır. Her köşesinde bir öküz başı bulunan, silmeler, palmetler ve çelenklerle çevrili taş sunaktaki yazıtın üst iki satırında Zeus ve Hera, alt iki satırında ise Aphrodite Kastnietis isimleri yer almaktadır (Bkz. Katalog, Asp_Yazıt-04, Kat. Görsel 25).²⁵⁶ Bu yazıtta ki Aphrodite Kastnietis veya Aphroditai Kastnietides, Aspendos için özel bir öneme sahipti. Eski Anadolu tanrıları, Küçük Asya'da olduğu gibi Artemis ile değil, Aspendos'ta Afrodit ile bir tutulmuş ve ikiz Afrodit olarak tapılmıştır.²⁵⁷ Efsaneye göre Mopsos Aspendosta Afrodit Kastnietis'e bir yaban domuzu kurban etmiştir ve bu gelenek gerçekten de MÖ. 5. yy. Drahmilerinde, arka yüzde bir Domuz ve ön yüzde avcı binici Mopsos tasvir edilmiştir.²⁵⁸ (Bkz. Bölüm 4.2, Kat. Görsel 26)

Kentin Roma sikkelerinde de MS 1. yüzyıldan itibaren Zeus ve Hera beraber tasvir edilmektedir. Vespasianus (MS. 69-79) dönemine tarihlenen bir sikkede Zeus ve Hera'nın başları yan yana görülmektedir (Katalog, Asp_Sikke-03, Kat. Görsel 28).²⁵⁹ Traianus dönemine (MS. 98 - 117) ait ender bir sikkede ise Zeus, önünde oturan Hera'ya Afrodit Kastnietes'in kült heykelini sunarken, Hera uzatılmış sağ elinde bir Patera tutmaktadır (Katalog, Asp_Sikke-04, Kat. Görsel 29).²⁶⁰ Bu, yazıtta adı geçen üç tanrının bir arada tasvir edildiği bir örneği teşkil etmektedir. Severus Alexander dönemine (MS. 222-235)

²⁵⁵Brixhe, 1976, **a.g.k.**, s. 229, No. 60; G.E.Bean (1953). *Epitaphs from Aspendus (mit Tafeln XXVII-XXIX)* *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung*, Band II, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, s. 201, No.1; SEG (1984), *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XII, Amsterdam: Gieben, J.C., s. 132, No. 485. Bean bu yazıtın 4. ve 5. satırlarında belirtilen *Κριμους ΟρουμνιΓους* 'un bir Zeus epitheti mi yoksa ikinci bir isim ve soy ismi olduğunu sorgulamaktadır.

²⁵⁶D. Hereward (1958). *Inscriptions from Pamphylia and Isauria*. JHS 1958, Vol. 78, s. 64-65; L. Robert. (1960). *Monnaies et Divinités d'Aspendos*. Hellenica XI-XII, 1960. s.177; SEG XVII, s.173, No. 641

²⁵⁷Jameson, 1970, **a.g.k.**, s. 104

²⁵⁸Strb. 9.5.17; Jameson, 1970, **a.g.k.**, s. 104

²⁵⁹RPC II, No. 1520B: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/1520B>

²⁶⁰RPC III, No. 2714 : <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/2714>

ait bir sikkenin önyüzünde Julia Mamaea, arka yüzünde ise bir asa ve kartalıyla tahtında oturan Zeus ve karşısında uzun bir asa ile oturan Hera tasvir edilmiştir (Katalog, Asp_Sikke-05, Kat. Görsel 30).²⁶¹ Maximinus Thrax (MS.235-238) ve Trajan Decius (MS. 249-251) sikkelerinde de aralarındaki kartal ile karşıt olarak yerleştirilen (Hera bazen ayakta) Zeus ve Hera tasviri devam etmiştir (Katalog, Asp_Sikke-06-08, Kat. Görsel 31-33).²⁶²

Bahsedilen yazıt (Asp_Yazıt-04) ve Roma İmparatorluk döneminde Aspendos sikkelerinde görünen Zeus ve Hera'ya dayanarak, Robert kentte Zeus ve Hera kültürünün varlığını kesinlikle teyit etmiştir.²⁶³

Zeus ve Hera'ya adanmış iki tapınağın kutsal bir bölgede yer aldığı Stratonikeia yakınlarındaki Karya kenti Panamara'da da bir Zeus ve Hera kültü bulunmaktaydı. Ayrıca bu tanrıların onuruna iki ayrı bayram kutlanmaktaydı: Hera için Heraia ve Zeus için Komyrion.²⁶⁴ Bu kültürün kökeniyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Hanslik-Andrée ve Kern'e göre Hera kültü, Samos'tan gelen göçmenler tarafından buraya getirilmiş ve yerel Karyalı bir tanrıça ile birleştirilmiştir. Buna karşılık Oppermann, Panamara'daki Zeus ve Hera kültürünün kökeninin Anadolu'daki Kybele ve Attis tapınmasından kaynaklandığını ileri sürer. Böylece bölgenin Helenleşmesiyle birlikte Kybele ve Attis ortak kültü Zeus ve Hera kültürüne dönüşmüştür.²⁶⁵ Aspendos bağlamında bu iki tanrının yerel mi yoksa Yunan yerleşimciler tarafından mı getirilmiş olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Aspendos'luların Argive kökenli oldukları iddiaları dikkate alındığında, MÖ. 4. yy'a tarihlenen ve onlara vatandaşlık veren Argive fermanının varlığı ve bu fermanın Argos Heraion'unda ve Nemea Zeus tapınağında dikilmesi, en azından Hera kültürünün kurulmasının Argive kolonistleriyle ilgili olabileceği tezini akla getirmektedir.²⁶⁶

4.2.3. Athena ve Zeus

Maximinus (MS 235-238) dönemine tarihlenen başka bir Aspendos sikkesinde ise

²⁶¹RPC VI, No. 6291: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6291>

²⁶²RPC VI; 6312 ; RPC VI, 6319; RPC IX, No. 1054: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6312,6319>

²⁶³L. Robert (1960). *Monnaies et Divinités d'Aspendos*. Hellenica XII, 1960. s. 187-188

²⁶⁴S. Mutlu (2016), *Zeus Panamaros Kutsal Alanı ve Bayramları*. Stratonikeia Çevresi ve Araştırmaları. Ed. B. Söğüt. İstanbul: Ege Yayınları, s. 84-88

²⁶⁵Mutlu, 2016, **a.g.k.**, s. 87

²⁶⁶Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 201-202; R.S. Stroud (1984). "An Argive Decree from Nemea Concerning Aspendos", *Hesperia* 53.2: 193-216.

Zeus, Athena ile beraber tasvir edilmiştir. Uzun bir asa tutan Zeus ile önündeki kalkanıyla, miğferli ve mızrak tutan Athena karşılıklı ayakta durmaktadırlar ve Zeus Athena'ya küçük bir *quinquireme* (Yunan savaş kadırgası) vermektedir (Katalog, Asp_Sikke-10, Kat. Görsel 35).²⁶⁷ Jameson, MS. 3. yy'a ait bu sikke'ye dayanarak Aspendos'ta ayrı bir Athena ve Zeus kültü olduğunu varsaymaktadır.²⁶⁸ L. Robert tarafından daha önce dile getirilen ve H. Schwabl tarafından paylaşılan bu görüş²⁶⁹, H. Brandt tarafından sorgulanmakta ve nümismatik bulgu dışında tanıklık edecek bir kanıt bulunmadığı gerekçesiyle güvenli bulunmamaktadır.²⁷⁰

4.2.4. Zeus Marnas

Agora'nın batısındaki tepenin üzerinde, MS. 70 yılına tarihlenen grimsi beyaz taştan bir heykel kaidesinin parçası bulunmuştur. Bunun üzerinde 11 satırlık bir yazıt bulunmakta olup, 8. satırında ΔΙΙΜΑΡ [---] veya ΔΙΙΜΑΕ [---] kelimesi bulunmaktadır. Bu Hereward'a göre Zeus'un bir epitheti, belki de Filistin Gaza'da tapınılan Zeus Marnas olabilir.²⁷¹

4.2.5. Hellenistik sikkelerde Zeus Aetophoros

Aspendos'ta da İskender'in ölümünden sonra MÖ. 221-188 yılları arasında, arka yüzlerinde Zeus Aetophoros'un temsil edildiği Posthumus İskender tipli gümüş tetradrahmiler basılmıştır.²⁷² (Bkz. Katalog, Asp_Sikke-02, Kat. Görsel 27). Bu sikkeler, para ihtiyacının karşılanması yanı sıra, hükümdarlık kültürünün uygulanmasının bir kanıtını teşkil etmektedirler (Bkz. Bölüm 4.1.9)

4.2.6. Roma İmparatorluk dönemi sikkelerinde Zeus Nikephoros

Cornelius Valerianus'un (MS. 255-258) bir sikkesinde tahtında oturan Zeus, sol elinde asa, sağ elinde bir Nike kült heykeli ile tasvir edilmektedir (Katalog, Asp_Sikke-09, Kat. Görsel 34).²⁷³

²⁶⁷RPC VI, 6315; The Weber Collection , No. 7325

²⁶⁸Jameson, 1970, **a.g.k.**, s. 104

²⁶⁹Robert, 1960, **a.g.k.**, s. 187; Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s. 1165

²⁷⁰Brandt, 1988, **a.g.k.**, s. 242

²⁷¹Hereward, 1958, **a.g.k.**, s. 59-60, Fig.4

²⁷²Atlan, 1967 b, **a.g.k.**, s. 495; Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 116-117

²⁷³SNG D von Aulock, No. 4607

4.3. Perge’de Zeus Kültü

Bugün terkedilmiş bir ören yeri olan Perge Antalya’nın 16 km kuzey doğusunda, Aksu (Kestros) çayının doğusunda, Aksu ilçesinde bulunmaktadır. Side’nin yanında Pamphylia’nın en önemli kentidir.²⁷⁴

Pergeliler, Perge kentini Troya savaşıdan sonra, efsanevi Helen kahramanlarının kurduğuna inanmaktaydılar.²⁷⁵ Kentin Hellenistik güney kapısının (Görsel 17) oval avlusunun duvar nişlerinde (Görsel 18) Grekçe yazıtlı dokuz heykel kaidesi bulunmuş olup, bunlardan yedisi kentin mitolojik kurucu kahramanları Kalchas, Leonteus, Machaon, Minyas, Rhixos, Mopsos ve Labos’a, ikisi de kentin Artemis Rahibesi ve en önemli bağışçısı Plancia Magna’nın babası ve kardeşine aittir.²⁷⁶ Bunlardan Machaon heykel kaidesi Kat. Görsel 39 de görülmektedir.

Gerçekte ise, Perge’nin tarihi, bölüm 3.2 de Pamphylia tarihinde belirtildiği gibi, çok eskiye, Hititlere kadar uzanmaktadır. Nitekim, 1986 yılında Boğazköy’de bulunan ve MÖ. 13. yy’a tarihlenen bronz levha üzerinde Perge’nin adı, Hititçe Parha olarak geçmektedir. S. Şahin, kentin Panhellen birliğinin üyesi olmak (bu birliğe üye olmak için Hellen soyundan gelme şartı bulunmaktaydı) ve Atina da yapılan *Panhelleneia* bayramlarına katılmak amacıyla, Helen kökenli kurucu kahramanlarının bronz heykellerinin yapıldığını ve Atina da sütunlu bir galeride sergilendiğini belirtmektedir. Zira, Aelius Hadrianus (MS. 124/125) öncülüğünde kurulan bu birliğe üye olma, bayramlara katılma, Roma imparatorunun ihsanlarından yararlanma gibi imtiyazları beraberinde getirmekteydi.²⁷⁷

Perge’nin baş tanrıçası Anadolu kökenli Artemis Pergaia’dır. Tanrıçanın çoğu zaman bir ion tapınağındaki kült heykelini tasvir eden Perge paraları kentin ilk refah dönemi olan MÖ. 2. yy’da çok bollanmış ve Roma imparatorluk dönemi sikkelerinde de

²⁷⁴<https://de.wikipedia.org/wiki/Perge>

²⁷⁵Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 444

²⁷⁶A.M. Mansel (1958). *1946-1955 Yıllarında Pamphylia’da yapılan kazılar ve Araştırmalar*, Belleten 1958, Cilt 22, Sayı 86, s. 236-237; Brandt-Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 114,116; S. Şahin (1999), *Die Inschriften von Perge*, Teil I. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 135-144, No. 101-109; H. Abbasoğlu ve W. Martini (2003), *Die Akropolis von Perge*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 2-4, Abb. 1, 3

²⁷⁷S. Şahin (1996), *Perge Kentinin kurucuları ve Plancia Magna*. Adalya I. Antalya: Suna İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s. 45-47

sıkça tekrarlanmıştır.²⁷⁸ Zeus'a da diğer tanrılarla beraber çeşitli epithetler altında tapınılmıştır. Bu bölümde, çoğunluğunu epigrafik ve nümismatik bulguların teşkil ettiği verilerin ışığında Zeus kültleri incelenmiştir. Bu verilerin kaynağını Perge de 1946'dan beri yapılan kazılar oluşturmaktadır. Perge'de 1946-1975 yılları arasında Prof. Arif Müfid Mansel tarafından TTK adına başarılı kazılar yürütülmüştür. Kazılara Prof. Jale İnan ve sonra Prof. Haluk Abbasoğlu yönetiminde devam edilmiştir.²⁷⁹

4.3.1. Zeus ve Hestia

1988 yılında Toparlar köy yolu üzerinde bulunan küçük bir sunak üzerinde, Pamphylia lehçesiyle yazılmış Zeus ve Hestia'nın isimlerini taşıyan Hellenistik bir yazıt bulunmuştur (Katalog, Perge_Yazıt-01, Kat. Görsel 37).²⁸⁰ Zeus ve Hestia'ya adanan kireçtaşından yapılmış olan bu sunağın üst tarafında tüm yüzeyi kaplayan bir çukur olması, içecek adamak için (Libasyon) kullanıldığına işaret etmektedir.²⁸¹

On iki olimpik tanrıdan biri olan Hestia (Romalılarda Vesta) , Kronos ve Rhea'nın kızı ve böylece Zeus ve Hera'nın kardeşidir.²⁸² Hestia (Ἑστία) Yunanların ocak tanrıçasıdır. Bununla bağlantılı olarak hem özel alanda (evde) hem de kamusal alanda ocağa ve onunla kişileştirilmiş olan Hestia'ya ocağın koruyucusu olarak tapınılmıştır.²⁸³ Efsaneye göre, Hestia doğduğunda hem Apollon hem de Poseidon onunla evlenmek ister ama Hestia bakire kalmaya yemin eder ; Zeus, onun isteğini kabul ederek onu koruyucu ve kurban alıcısı olarak evin ortasında oturma görevini vererek onurlandırır.²⁸⁴

Olimpik tanrılarının başı Zeus'un sorumluluk alanlarından biri de, Hestia 'da olduğu gibi, ev ve ailenin koruyuculuğuydu (Bkz. Bölüm 2). Zeus'un ev ve aileyle ilgili kültürünü simgeleyen sıfatlar *Herkeios* ve *Ktesios* 'dur. Zeus Herkeios (ön avlunun Zeus'u), evin

²⁷⁸S. Onurkan (1969), *Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia*, Belleten TTK 1969, Cilt 33, Sayı 131, s. 3030-323; Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 444.

²⁷⁹Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 444; Abbasoğlu ve Martini, 2003, **a.g.k.**, s. 1

²⁸⁰Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 3,4, No. 3, Tafel III, Nr.3

²⁸¹Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 4

²⁸²Hes. Theog., 451-454

²⁸³DNP (1998), *Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart, Weimar: Verlag J.B.Metzler, s. 512

²⁸⁴G.v.d.Gönnä ve E.Simon (2002), *Homerische Hymnen*, Tübingen: Stauffenburg Verlag, s. 33, Aphrodite (V), satır 22-30; DNP, 1998, s. 513. Bu ilahide Zeus, Hestia'nın babası olarak zikredilmektedir. Hesiodos'un Panteonunda Zeus ile Hestia kardeş olmalarına rağmen, Homeros'un Zeus'u baba olarak nitelendirmesi, Zeus'a yüklenen insanların ve tanrıların babası rolüyle ilgili olabilir. Homeros'un *Odysssea*'sında (Hom. Od. 14, 159; 17, 155; 19, 304; 20, 231) Hestia'yı tanrıça olarak tanımlanmamakta fakat ocak olarak belirtilmektedir.

ve ailenin koruyucusu idi ve antik Yunan saray ve evlerinde Megaron'un dışında bulunan çitle çevrili avlunun (herkos) içinde bir Zeus sunağı bulunurdu. Avludaki bu sunak, tüm ailenin toplanıp evlerini korumak için adaklarını sunduğu yerd²⁸⁵. Atina Akropolisindeki Pandroseions tapınağında ve Olympia'da bir Zeus Herkeios sunağının bulunması²⁸⁶, ayrıca Ithaka'da Odysseus'un sarayında da bir Zeus Herkeios sunağından²⁸⁷ bahsedilmesi ve bu sunakların Miken saraylarıyla ilişkilendirilmesine dayanılarak, Zeus Herkeios tapınımının Miken dönemine kadar gittiği varsayılmaktadır.²⁸⁸

Zeus'un ev ve aileyle ilgili sık kullanılan diğer epitheti Ktesios'dur.²⁸⁹ Mülkün / Mülkiyetin Zeus'u olan Zeus Ktesios'un evlerin depolarında yaşadığına, böylece evin bolluğuna ve zenginliğine hükmettiğine ve onu hırsızlardan koruduğuna inanılıyordu.²⁹⁰ Atinalılar ona تنها bir yerde bir hayvan kurban ederek tapınmış görünüyorlar.²⁹¹ Zeus Ktesios bazen simgesel olmayan bir şekilde toprak bir çömlek veya kavanoz olarak temsil edilmiştir. O halde mülk tanrısının imgesi, uygun biçimde antropomorfize edilmiş bir saklama kavanozudur. Bu tanrının resimlerinin kötülüklerden koruyucu olarak depolara asıldığı da bildirilmektedir. Arkeolojik kanıtlar, Zeus Ktesios'un bazen de yılan şeklinde tasvir edildiğini göstermektedir (Bkz. Görsel 19).²⁹² Zeus Ktesios için yapılan ritüeller, hayvan kurban edilmesinden başka, aile reisi tarafından yapılan keklerin veya içkilerin sunulmasını içeriyordu.²⁹³

Zeus, Herkeios ve Ktesios sıfatlarına ilaveten, *Zeus Ephestios* olarak, tabiri caizse evin ve aile toplumunun kalbi olan ocakla doğrudan ilişkilendirilmiştir.²⁹⁴

Aynı amaçlarla tapınılan Zeus ve Hestia birçok ortak kültü paylaşmıştır. Homeros'un *Odyseia* destanında da, Zeus ve Hestia, Zeus'un çağrıldığı Odysseus'un

²⁸⁵Dowden, 2006, **a.g.k.**, s. 80-81; Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s.1049,1050, § 20.

²⁸⁶Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s.150, § 20

²⁸⁷Hom. Od. 22, 334-335

²⁸⁸Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 9-10; Schwabl,1978, **a.g.k.**, s. 150, § 20

²⁸⁹Dowden, 2006, **a.g.k.**, s. 81; Cook, 1965, **a.g.k.**, Vol.II, Part II, s. 1054- 1068

²⁹⁰C. A. Faraone (2008), *Houshold Religion in Ancient Greece*, in *Houshold and Family Religion in Antiquity*, Edts: J.Bodel and S.M.Olyan, Oxford: Blackwell Publishing, s. 216

²⁹¹Faraone, 2008, **a.g.k.**, s. 216

²⁹²Cook, 1965, **a.g.k.**, Vol. II, Part II, s. 1061, Fig. 914 Thebe müzesindeki ΔΙΟΣ ΚΤΗΣΙΟΥ yazısını taşıyan sarmal yılanlı mermer steli resimlendiriyor.; Faraone, 2008, **a.g.k.**, s. 217

²⁹³Faraone, 2008, **a.g.k.**, s.217; J. Morgan (2011), *Families and Religion in Classical Greece*, in *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, ed. B. Rawson, Oxford, Wiley-Blackwell Publishing, s. 452-453

²⁹⁴Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s. 1051, § 21.

konuksever sofrasında birlikte yer almışlardır. Dipnot 294’de belirtildiği gibi, Odysseia’da Hestia tanrıça olarak tanımlanmamakta fakat ocak veya ocak ateşi olarak belirtilmektedir.²⁹⁵ Zeus ve Hestia’nın ortak yerli (ev/aile) kültünü vurgulayan en dikkat çekici kanıtlardan biri, MÖ. 2. yüzyılın sonlarına veya MÖ. 1. yy’a tarihlenen, Lidya Philadelphia’daki mermer bir stel’deki yazıttır.²⁹⁶ Yazıt, Zeus’un uyurken bir rüyada Dionysos’a verdiği komutları kaydetmektedir. Zeus, Zeus Eumenes ve Hestia için kurulan sunaklarda farklı tanrılara kurban sunmaları için hem köle hem de özgür kadın ve erkekleri karşılamak için Dionysos’a evini açması talimatını vermektedir.²⁹⁷

Özel bir külte sahip Oikos dışında, Zeus ve Hestia’ya yaygın olarak tapınılan diğer alanlar, Kent Konseyi binaları ve Prytaneis, Bouleuteria ve Prytaneia idi ve her ikisi de Boulaios ve Boulaia sıfatlarını almaktaydı. Ancak daha fazla kanıt bulunmadığından, Perge örneğinde iki tanrının kültünü kamusal veya özel olarak belirlemek mümkün değildir.²⁹⁸

4.3.2. Zeus Poliouchos

Tiberius Claudius Tychius tarafından tanrıya adanan ve MS. 1.- 2. yüzyıllara tarihlenen bir yazıt, Perge’de “kent koruyucusu Zeus Poliouchos” kültünü kanıtlamaktadır. Muhtemelen kent meclisi (bouleuterion) olan bir binanın doğu kenarında bulunan abidevi bir kireçtaşı bloğun üzerinde “ *Rahip Claudius’ un oğlu Tiberius Claudius Tychius’tan Zeus Poliouchos’a*” cümlesi yer almaktadır (Bkz. Katalog, Perge_Yazıt-02, Kat. Görsel 38)²⁹⁹. Poliouchos epitheti, Polieus ve Polias sıfatları gibi Polis (Kent/Şehir devleti) kelimesinden türemiş olup³⁰⁰, kenti elinde tutan veya kent koruyucusu anlamına gelmektedir.³⁰¹

Zeus Poliouchos epithetine Perge’den başka, Atina’da , Kappadokia Kaisareia’da, Orontes Antiochia’da rastlanmaktadır. Ayrıca Kilikia Anazarba’da Hera Gamelia ve Ares

²⁹⁵Hom. Od. 14, 159; 17, 155; 19, 304; 20, 231

²⁹⁶Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 197; S. Stowers (1998), “*A Cult from Philadelphia: Oikos Religion or Cultic Association?*”, in *The Early Church in Its Context. Essays in Honor of Everett Ferguson*, ed. A. Malherbe et al., Leiden: Brill, s. 287

²⁹⁷Stowers, 1998, **a.g.k.**, s. 288-301; Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 198

²⁹⁸Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 198

²⁹⁹Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 171, No. 232

³⁰⁰<https://en.wikipedia.org/wiki/Athena>

³⁰¹S. Lebreton (2015), *Zeus Polieus à Athènes*, Kernos, 28, 2015, s. 13, Dizin 43.

ile ortak tapınılan Zeus için bu epithet kullanılmıştır.³⁰² Poliouchos epitheti başka bir dizi tanrı için de kullanılmıştır. Birçok Hellen kentinde Athena Poliouchos veya Athena Polias sıfatları kullanıldığı gibi, Sparta Akropolisinde Athena Poliouchos veya Chalkioikos için bir tapınak bulunmaktaydı.³⁰³ Poseidon da Troizon kentinde Poliouchos epithetiyle kentin koruyucusu olarak onurlandırılıp tapınılıyordu.³⁰⁴ Aphrodite, Artemis , Asklepios ve Hygieia ve Hera için de bu sıfat kullanılmıştı.³⁰⁵

Perge'nin Zeus Poliouchos yazıtı, Gerousia'nın MS. 2. yy'ın başında Boule'u (kent konseyini) onurlandırıldığını kaydeden başka bir yazıtla birlikte bulunmuştur.³⁰⁶ Her iki yazıtın buluntu yeri, sütunlu iki ana caddenin kesiştiği kavşağın güneybatı köşesindeki kamu binasının doğu yakasıdır. Bu iki yazıtın bulunduğu kamu binası, muhtemelen bir bouleuterion (kent meclisi binası) binasıdır.³⁰⁷ Normalde tanrının şehir konseyleri üzerindeki koruyucu statüsünü vurgulamak için kullanılan Poliouchos değil Boulaios sıfatıydı. Epithet'in kentin koruyucusu olarak kentle ilişkisi düşünüldüğünde, yazıt büyük olasılıkla bir kamu binasında, ya bir Bouleuterion'da ya da başka bir yapıdaydı.³⁰⁸

4.3.3. Zeus Machaonios

Perge'de görülen başka bir Zeus kültü kökenini şehrin mitolojik kurucusu (ktistai) Machaon'dan almaktadır. Nitekim, Hellenistik kuleler arasında Hadrian döneminde yapılan oval avluya yerleştirilen Perge Ktistes'lerinden (Bkz. Bölüm 4.3) Machaon'un heykel kaidesindeki yazıt bu kültü kanıtlamaktadır. Bu yazıtta göre Zeus Machaonios tapınağı kentin en erken yerleşiminin kurulduğu Akropolis'te bulunmakta olup, adını Asklepios'un oğlu Thessalia'li Machaon'dan almıştır.³⁰⁹ (Perge-Yazıt-03, Kat. Görsel 39).

Pausanias'a göre Machaon Troia savaşında öldürülmüştür.³¹⁰ Başka bir efsaneye göre de Machaon ölmemiş, fakat kardeşi Podaleirios ile beraber Pergamon'da Asklepios

³⁰²Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s. 355; RE XXI, S. 1380; Şahin, 2001, **a.g.k.**, 157

³⁰³J. Larson (2007), *Ancient Greek Cults*, New York and London: Routledge, s. 50, 53

³⁰⁴Larson, 2007, **a.g.k.**, s. 63; RE XXI, 2, S.1379

³⁰⁵RE XXI, 2, S. 1379

³⁰⁶Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 171, No. 138

³⁰⁷Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 270, No. 232; s. 171, No. 138.

³⁰⁸Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 198

³⁰⁹Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 137-138, No. 104, Tafel XXXII

³¹⁰Paus, 3, 26,9

kültünü kurup, Karia ve Rodos’a geçmiştir. Machaon’un Perge ktistesleri arasında yer alması efsanenin bu şeklini doğrulamaktadır.³¹¹ Machaon’un özellikle Yunanistan’ın birçok yerinde tek başına veya kardeşiyle ya da babası Asklepios ile beraber kültleri bulunmaktadır.³¹² Pusanias, Machaon’un Pergamon’da da bir kültü olduğunu yazmaktadır.³¹³

Kuruluş efsanelerinden, Machaon'un Perge kentini kurmakla kalmayıp Zeus Machaonios kültünü de kente getirdiği anlaşılmaktadır. Helenistik döneme ait yazıttan da anlaşılacağı gibi Zeus kültü, Perge'de belgelenen en eski kültlerden biridir fakat Zeus Machaonios kültü ve ritüelleri hakkında maddi ve edebi daha fazla bilgi bulunmamaktadır.³¹⁴

4.3.4. Zeus Soter

Perge'de 2014 yılında yapılan kazılarda kentteki Zeus kültü hakkında yeni bilgiler ortaya çıkmıştır. Batıda sütunlu caddenin bittiği nokta ile “Caracalla çeşmesi” arasındaki açmada MS. 2. yy’a tarihlenen yazıtlı bir sütun bulunmuştur. 2.34 m yüksekliğindeki, 0.365 m (alt)-0.295 m (üst) çapındaki sütuna oyulan sekiz satırlık bir yazıt, Apollonios adındaki bir rahibin bu sütunu başlık ve kaidesiyle birlikte Zeus Soter’e adanarak diktiği bilgisini vermektedir (Katalog, Perge_Yazıt-04, Kat. Görsel 40)³¹⁵.

Bölüm 4.1.6 da belirtildiği gibi Zeus’un en çok kullanılan epithetlerinden biri olan Soter (Σωτήρ) veya Soterios (Σωτήριος), tanrının kötülüklerden koruyucu ve kurtarıcı kimliğini ifade etmektedir. Bu sıfat çeşitli Yunan ve Roma tanrılarında görüldüğü gibi, bazen hükümdarlara da uygulanmaktadır.³¹⁶ Antik kaynaklar ve epigrafik bulgular, Zeus Soterios sıfatının MÖ. 5. yy’dan itibaren kullanıldığını göstermektedir. Nitekim, MÖ. 406 yılında Atina ile Sparta arasında yapılan Arginusai muharebesinden sonra, idam cezasına çarptırılan Diomedon, son konuşmasında Atinalılara Zeus Soter’e, Apollon’a ve

³¹¹A. Pekman (1989), *Son Kazı ve Araştırmaların Işığında Perge Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 11

³¹²Pekman, 1989, **a.g.k.**, s. 11

³¹³Paus, 3, 26,10; Pekman, 1989, **a.g.k.**, s. 11; Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 98

³¹⁴Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 199

³¹⁵Ş. Kileci (2019), *Perge’den Rahip Apollonios’un Zeus Soter’e Sütun adağı*, Cedrus VII (2019), s. 557-573

³¹⁶[https://de.wikipedia.org/wiki/Soter_\(Beiname\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Soter_(Beiname))

kutsal tanrıçalara adaklarını sunmalarını söylemektedir.³¹⁷

Batı Anadolu'nun hemen hemen her yerinde görülen Soter kültü, Pergamon kentinde de tapınım görmüştür.³¹⁸ Attalos'lar ile Galatlar arasındaki savaşlarda (MÖ. 238/7 Kaikos muharebesi)³¹⁹, diğer tanrılarla beraber Zeus'un yıldırımlarıyla Pergamon'u koruyacağına inanılmış, zaferle sonuçlanan savaş sonrası Attalos “ Soter “ ünvanını almış³²⁰ ve bundan sonra da Pergamon'u Galatlardan kurtardığı için Zeus'a Soter epithetiyle tapınılarak, Pergamon'da Athena Nikephoros ile birlikte Zeus Soter's'a adanmış bir sunak yapılmıştır.³²¹

Zeus Soter kültüyle ilişkili kutlanan bayrama Atina'da “*Diisoteria*” adı verilmekteydi ve Atina'da kutlanan bu bayramda üçüncü libasyon (kadeh kaldırma) Zeus Soter's'a sunuluyordu.³²² Batı Anadolu'da tanrıya adanan bayramlara ise “*Soteria*” adı veriliyordu.³²³

Perge'de bulunan sütunu yaptıranın bir rahip olması nedeniyle, sütunun Zeus'a ait bir tapınaktan alınıp Caracalla çeşmesinde devşirme malzeme olarak kullanılması muhtemeldir. Nitekim, kentte MS. 1.- 2. yy'a tarihlenen yazıttan Akropolis'teki bir Zeus Machaonios tapınağı bilinmektedir (Bölüm 4.3.3). Muhtemelen bu tapınağın rahiplerinden olan Apollonios kritik bir dönemde kentin güvenliği için Zeus Soter'e adakta bulunmuş olabilir.³²⁴ Fakat bu sütun'un hangi sebeple Zeus Soter'e adandığı henüz netlik kazanmamıştır.³²⁵ Pekman, Perge ve diğer Pamphylia şehirlerinin bir deprem sonrası yıkılmış olmaları ihtimalinden bahsetmektedir.³²⁶

4.3.5. Zeus Keraunios

Antalya müzesinde bulunan dikdörtgen prizma şeklindeki taş bir sunağın ön yüzünde, hem alınlık hem de tabanında ikişer satırlık bir yazıt, gövde üzerinde de bir elle

³¹⁷Diod. XIII. 102.2 ; Kileci 2019, **a.g.k.**, s. 562.; <https://de.wikipedia.org/wiki/Diomedon>

³¹⁸Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 172; H. Üreten (2004), *Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 23, Sayı 35, s. 189

³¹⁹M. Arslan (2000), *Galatlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, s. 80; Strab. XIII.1.70

³²⁰Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 81; Üreten, 2004, **a.g.k.**, s. 189

³²¹Üreten, 2004, **a.g.k.**, s. 189-190

³²²Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 174

³²³Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 175

³²⁴Kileci, 2019, **a.g.k.**, s. 565

³²⁵Kileci, 2019, **a.g.k.**, s. 565

³²⁶Pekman, 1989, **a.g.k.**, s. 50

tutulan şimşek demeti görülmektedir (Katalog, Perge_Yazıt-05, Kat. Görsel 41).³²⁷ MS. 2. yy'a tarihlenen bu adak yazıtında “ *Meleagros oğlu Arteimas adında bir kişinin Zeus Keraunios'a bu sunağı adadığı* ” belirtilmektedir.³²⁸

Zeus'un, yıldırımcı veya yıldırım çaktıran anlamına gelen Keraunios epitheti³²⁹, Anadolu'da Phrygia, Kilikia ve İonia'da bilinmektedir.³³⁰ Fakat bu epithet Antalya bölgesinde şimdiye kadar belgelenmemiştir. Müzeye geliş yeri belli olmayan bu sunak, her ne kadar bölgede Keraunios epitheti bilinmese de, adağı sunan Arteimas'ın adının Pamphylia'da Perge ve Attaleia'da belgelenmesinden hareketle çok büyük bir ihtimalle Antalya bölgesine ait olmalıdır.³³¹ Diğer yandan Perge'ye bağlı İncik beldesinde bulunan Astragaloi yazıtında da (Bkz. Bölüm. 4.3.6) Zeus Keraunios'un zikredilmesi, bu sunağın Perge'ye ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

4.3.6. Zeus Katachthonias, Zeus Keraunios, Zeus Megistos, Zeus Ktesios

Perge'ye bağlı antik İncik beldesinde 1911 yılında görülen ve kaydedilen (fakat aynı yıl define arayıcıları tarafından parçalanmış) kaide'nin dört tarafında bir astragal yazıtı bulunmaktaydı (Perge_Yazıt-06).³³² Tanrıların ve mitolojik kahramanların yer aldığı 53 kıtalık bu yazıtta, Zeus Keraunios “ yıldırım çaktıran Zeus ” (Kıta 30) ve Zeus Katachthonios “ yeraltı dünyasının Zeus'u (Kıta 53) ana söz sahibi tanrılar olarak görülmektedir. Zeus Megistos ve Zeus Ktesios sıfatları da Zeus'un kartalının (Kıta 4) ve Serapis'in (Kıta 27) sözlerinde yer almaktadır.³³³ Ancak bu tür yazıtların standartlaştırılmış doğası göz önüne alındığında, burada belirtilen tanrıların mutlaka bir külte sahip oldukları söylenemez.³³⁴

Buluntu yeri belli olmayan küçük bir sunak ta da sadece Zeus'un adı *Dios* olarak kaydedilmiştir.³³⁵

³²⁷N.G. Özdi (2016), *Antalya Müzesinden Yeni Adak ve Mezar Yazıtları*. Philia 2016, Cilt 1, s. 388

³²⁸Özdi, 2016, **a.g.k.**, s. 389

³²⁹Cook, 1965, **a.g.k.**, s. 806-817; Schwabl, 1978, **a.g.k.**, S. 322-323

³³⁰Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 75-76

³³¹Özdi, 2016, **a.g.k.**, s. 389

³³²Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 247, No. 207; H.A. Ormerod (1912), *A new Astragalos - Inscription from Pamphylia*, JHS 32 (1912), s. 270-276.

³³³Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 247-259, No. 207

³³⁴Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 199

³³⁵Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 271, No. 233

4.3.7. Zeus kültüyle ilgili Nümismatik Bulgular

Zeus Hellenistik ve Roma imparatorluk dönemi sikkelerinde de tasvir edilmiştir.

4.3.7.1. Hellenistik Sikkeler

Diğer Pamphylia kentlerinde olduğu gibi Perge’de de Zeus Aetophoros’lu Posthumus İskender sikkeleri basılmıştır (Katalog, Perge_Sikke-01, Kat. Görsel 42).³³⁶ Bu sikkeler MÖ. 221-188 arasında 33 yıl basılmış ve üzerlerindeki 1- 33 arası rakamlarla belirtilmiştir.³³⁷ Perge’de tarihli İskender sikkeleri üzerinde 1 ile 33 arasında rakamlar görülürken, Side bu kaideye uymamış, sadece MÖ. 221 yılında , Ptolemaios’ların idaresinden çıkışı hatırlatmak için 22 No’lu hatıra sikkesini bastırmıştır.³³⁸

Bu sikkelerin ön ve arka yüzleri küçük değişiklikler haricinde aynı şekilde betimlenmiştir. Ön yüzlerinde aslan postu içinde Herakles / İskender başı, arka yüzlerinde de Zeus Aetophoros bulunan bu sikkeler, uygulanan hükümdarlık kültürünün bir parçasını teşkil etmekteydiler (Bkz. Bölüm 4.1.9)

4.3.7.2. Roma İmparatorluk dönemi sikkeleri

Zeus, İmparatorluk döneminde Perge’de basılan bronz sikkelerde de tasvir edilmiştir. Bu sikkelerin ön yüzlerinde imparator veya ailesinden birisi bulunurken, arka yüzlerinde Zeus genellikle Zeus Nikephoros (elinde Nike tutan Zeus) olarak tasvir edilmiştir. Nitekim, Antonius Pius (MS. 131-161), Salonina (MS. 254 – 268), Saloninus (MS. 258-260) ve Gallienus (MS. 253-268) sikkelerinin arka yüzlerinde bir elinde asası diğer elinde Nike’ı tutan Zeus Nikephoros bulunmaktadır (Bkz. Katalog, Perge_Sikke-02-04, Kat. Görsel 44-46, 48)³³⁹ . Gallienus’un eşi Saloninaya ait başka bir sikkede ise Zeus bir elinde asa, diğer elinde bir Patera tutarken görülmektedir. (Bkz. Kat. Görsel 43)³⁴⁰

³³⁶Atlan, 1967b, **a.g.k.**, s. 495; SNG D Aulock No. 6658, 6659; BMC No. 2931. BMC kataloğunda MÖ. 221-188 arasına tarihlenen 34 sikke sayılmıştır.

³³⁷Atlan, 1967b, **a.g.k.**, s. 495; Grainger 2009, **a.g.k.**, s. 117, Chart I

³³⁸Atlan, 1976 b, **a.g.k.**, s. 495

³³⁹SNG France 3, No. 409 (Antoninus Pius) ; SNG Pfälzer No. 446 (Salonina); SNG D Aulock No. 4753 (Saloninus); SNG D Pfälzer No. 436, SNG D Aulock 8522 (Gallienus)

³⁴⁰SNG D Aulock, No. 4744

Helen tanrıları Aphrodite, Artemis, Athena, Demeter Nikephoros için çeşitli yörelerde kullanılan Nikephoros epitheti, Zeus içinde kullanılmıştır.³⁴¹ Edebi kaynaklardan bilindiği kadarıyla Antiokheia yakınındaki Daphne kutsal alanında bir Zeus Nikephoros heykeli vardı.³⁴² Perge ve Pamphylia bağlamında, sadece bulunan Nikephoros’lu sikkelere dayanarak, bir Zeus Nikephoros kültünden bahsetmek zordur.

Perge’de basılan bir Aurelianus (MS. 270-275) sikkesinde ise Zeus sol elinde asası, sağ elinde ise büyücek bir Δ (=τετράκις) işaretiyle betimlenmiştir (Bkz. Kat. Görsel 47). Burada ki Δ işareti, dört kere Neokoros anlamına gelmekte olup, kentin dört kere bu ünvana sahip olduğunu göstermektedir.³⁴³

Ayrıca, nümismatik ve epigrafik bulgular Perge’de de Side’de olduğu gibi muhtemelen Zeus’un da onurlandırıldığı Olympia oyunlarının düzenlendiğini göstermektedir.³⁴⁴

4.3.8. Zeus kültüyle ilgili Arkeolojik bulgular

1970 yılı Perge kazılarında, MS. 2. yy’a tarihlenen bir Zeus heykeli bulunmuştur (Katalog, Perge_Ark-01, Kat. Görsel 36).³⁴⁵ Bugün Antalya Arkeoloji müzesinde bulunan 222 cm yüksekliğinde mermerden yapılmış heykelde Zeus sikkelerinde de görülen yaygın ikonografik özellikleriyle tasvir edilmiştir. Ayakta duran tanrı, sol omuzunun üzerinden ayak bileklerine kadar uzanan bir himation (pelerin) giymektedir. Kutsal hayvanı kartal sağ ayağının yanındadır. Sol elinde tuttuğu asa kaybolmuştur.³⁴⁶

Zeus, Perge tiyatrosunun MS. 2. yy’a tarihlenen sahne binasının cephesini süsleyen kabartmalarda da tasvir edilmiştir. Dionysos’un yaşam öyküsünün tasvirleri arasında, Dionysos’un babası Zeus’un baldırından ortaya çıkışı görülmektedir.³⁴⁷

³⁴¹Schwabl, 1978, **a.g.k.**, *Zeus I Epiklesen*, S. 340; RE XVII, 1, S. 310-311

³⁴²Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 116

³⁴³SNG D Pfälzer, No. 450

³⁴⁴Şahin, 2004, **a.g.k.**, s. 31, No. 312; P. Weiss (1991), *Auxe Perge, Beobachtungen zu einem bemerkenswerten städtischen Dokument des späten 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Chiron 21, s. 365, 371, 373, 390, Taf. 4,5; Şener, 2022, **a.g.k.**, s. 24

³⁴⁵A.M. Mansel (1970), *1970 Yılı Perge Kazısına dair Önrapor*. Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı 32, s. 172

³⁴⁶Antalya Arkeoloji Müzesi

³⁴⁷Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 445

4.4. Sillyon'da Zeus Kültü

Sillyon antik kenti, Akdeniz'den 15 km içeride, Perge'den Aspendos'a giden yolun solundaki düzlüğün ortasında yer alan Pamphylia ovasına hakim 235 m yüksekliğindeki kayalık bir tepe üzerinde kurulmuştur (Bkz. Görsel 12, 20)³⁴⁸. Bugün Antalya'nın Serik ilçesine bağlı Yanköy mahallesi Kocagözler mevkiinde yer alır.³⁴⁹

Sillyon'un kökeni Hitit Tarhuntassa krallığına kadar dayanmaktadır.³⁵⁰ Sillyon adının Hitit metinlerinde geçen Sallusa'dan türediği ve Grekçe bir isim olmadığı kabul edilmektedir.³⁵¹ Diyalekt yazısında Selluwon veya Seluwon şeklindeki yer adından türemiş Seluwius (Selyvijs=Silyonlu) etnikonu ile gösterilmiştir.³⁵²

MÖ.13. yy'dan Yunan kolonizasyonunun (MÖ. 8/7. yy) ilk büyük dalgasına kadar olan dönem hakkında, Yunan kahramanlık destanları dışında hiçbir yazılı bilgi bulunmamaktadır. Bu destanlara göre, Truva savaşı kahramanları, özellikle Mopsos ve Kalchas önderliğinde kuzeyden Pamphylia'ya gelen Yunanlılar burada Phaselis, Perge, Sillyon ve Aspendos kentlerini kurmuşlardır.³⁵³ Bu bağlamda Sillyon'un kuruluşuyla ilgili Mopsos ismi öne çıkmıştır. Zira, kent kalıntıları arasında bulunan, Roma imparatorluk dönemine ait bir heykel kaidesindeki yazıtta (Görsel 21) Mopsos'un ismi genitif formda "ΜΟΨΟΥ" olarak okunmaktadır.³⁵⁴ Bazı Sillyon sikkelerindeki figürler de , antik kaynaklarca şehrin kurucuları olarak adlandırılan "Leonteus" ve yoldaşı "Polypoites" olarak yorumlanmaktadır.³⁵⁵ Aurelius'un eşi genç Faustina (MS. 147-176) adına basılan bir sikkenin (Görsel 22)³⁵⁶ arka yüzünde, ortada bir kaya üzerinde oturanın bir dağ tanrısı belki de Zeus, soldaki çıplak figürle, sağda bir boğanın başına basan figürün tanrıya boğa kurban eden kurucu kahramanlar Leonteus ile Polypoites olabilecekleri belirtilmektedir.³⁵⁷ İmparator Severus Alexander'ın annesi Iulia Mamaea

³⁴⁸Akurgal, 2021, **a.g.k.**, s. 447; Taşkiran, M. (2020). *Pamphylia Ovasında bir Savunma Kenti: Sillyon. Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 1-2; B.Ş. Özdemir ve M. Taşkiran, (2021), *Sillyon'da Ares Kültü*, Arkhaia Anatolika 4 , s. 112, Fig.1

³⁴⁹Taşkıran, 2020, **a.g.k.**, s. 1-2

³⁵⁰Bölüm 3.2: Pamphylia Tarihine genel bakış

³⁵¹Taşkıran, 2020, **a.g.k.**, s. 2-4

³⁵²Taşkıran, 2020, **a.g.k.**, s. 2; Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 65

³⁵³Bkz. Bölüm 3.2

³⁵⁴Hereward, 1958, **a.g.k.**, s. 57-58

³⁵⁵P. Weiss (1997), *Leonteus*, LIMC VIII-1: s. 773-774 ; H. Köker (2017), *Sillyon Sikkelerinde Kentin Kuruluş Efsanesi*, Colloquium Anatolicum 2017 /16, s. 121-132

³⁵⁶SNG Pfälzer, No. 921

³⁵⁷Weiss, 1997, **a.g.k.**, s. 774

adına basılan (MS. 222-235) bir Sillyon sikkesinde (Görsel 23)³⁵⁸ görülen, yarı çıplak elinde mızrak tutarak bir ağaç altında bir aslan-boğa savaşını seyreden adam da, “Leonteus” olarak yorumlanmıştır.³⁵⁹

Kent ilk olarak MÖ. 4. yy’ın ortasında coğrafyacı Pseudo-Skylax tarafından zikredilmiştir.³⁶⁰ Strabon Sillyon’dan Perge’den görülebilen yüksek bir kent olarak bahsetmektedir.³⁶¹ Arrianus, Büyük İskender’in MÖ. 333 te Pamphylia’ya geldiğinde Sillyon’u ilk taarruzda alamadığını, Aspendos’luların yaptıkları antlaşmaya uymamaları nedeniyle ikinci bir taarruzdan vazgeçip, Aspendos’a yürüdüğünü kaydetmektedir.³⁶² Selekoslar zamanında gelişen kent, birçok Anadolu kentinin Pergamon krallığına bağlandığı dönemde, Roma senatosunun kararıyla bağımsız kalmıştır. Kent MÖ. 3.yy’ın başlarından, İmparator Aurelian dönemine kadar (MS. 270) kendi paralarını basmıştır. Roma egemenliğinde de aynı motiflerle fakat Helence yazılarla para basılmıştır.³⁶³

Diğer Pamphylia kentlerinde olduğu gibi, buraya gelen Yunan göçmenler tanrılarını da beraber getirmişlerdir. Başka kökenli yerli halkla beraber yaşayan Yunan göçmenlerin tanrılarına, basılan sikke betimlerinde, yazıtlarda ve kişisel isimlerde rastlıyoruz.³⁶⁴ Sayıca az bulunan yazıtların büyük bölümünü önemli şahsiyetleri onurlandırma yazıtları oluşturmakta olup³⁶⁵, Yunan tanrıları Apollon, Demeter, Perge kent tanrıçası Vanassa ve Tyche’ye ilaveten³⁶⁶ bir tane de Zeus ile ilgili yazıt bulunmuştur³⁶⁷. Yazıtların aksine, Sillyon’da, MÖ. 4. yy ile MS. 3. yy arasına tarihlenen çok sayıda Zeus’lu sikke bulunmuştur. Bulunan sikkelerde birkaç istisna dışında genellikle Zeus Aetophoros ve Zeus Nikephoros’a rastlanmaktadır.

4.4.1. Zeus Soteros

Sillyon’ da bulunan bir sütun tabanında Zeus Soteros (Διός [Σ]ωτήρ) ismi

³⁵⁸SNG France 3, No. 994

³⁵⁹Weiss, 1997, **a.g.k.**, s. 774; Köker, 2017, **a.g.k.**, s. 129

³⁶⁰Scyl. Per.101.1; Taşkiran, 2020, **a.g.k.**, s. 9; <https://de.wikipedia.org/wiki/Sillyon>; Lanchkoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 64

³⁶¹Strb, XIV, 4.2

³⁶²Arr. Anab, I, XXVI

³⁶³<https://en.wikipedia.org/wiki/Sillyon>

³⁶⁴Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 65

³⁶⁵Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 66; Taşkiran, 2020, **a.g.k.**, s. 13-14

³⁶⁶Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 65, Yazıt No. 54, 57, 58

³⁶⁷Bkz. Bölüm 4.4.1

kaydedilmiştir (Bkz. Katalog, Sillyon_Yazıt-01).³⁶⁸ Side ve Perge’de epigrafik bulgularla kanıtlanan kötülüklerden kurtarıcı, koruyucu Zeus Soter kültü³⁶⁹, bilhassa Pergamon’da yoğun bir tapınım görüyordu. Zeus Soter’e adanan Soteria bayramları Pergamon’da düzenli olarak kutlanıyordu.³⁷⁰ Lanckoronski, Yunanlı göçmenlerin kültlerinin bir kısmını Pergamon’dan Pamphylia’ya getirdiklerini belirtmekte ve bu bağlamda Sillyon ve Solyma’da bulunan Zeus Soter kültlerini zikretmektedir.³⁷¹ Sillyon’da bulunan yazıt burada en azından bir Zeus Soter kutsal alanının varlığını göstermektedir.

4.4.2. Hellenistik Sikkelerde Zeus

MÖ. 4/3 yy’a ait Hellenistik bronz sikkelerin ön yüzünde Apollon, arka yüzlerinde ise ΣΕΛΥΝΙΥΣ yazısıyla beraber mızrağına dayanarak oturan ve sağ elinde kartalını tutan Zeus Aetophoros yer almaktadır³⁷² (Bkz. Katalog, Sillyon_Sikke-02, Kat. Görsel 50). MÖ. 3. yy’a tarihlenen bronz sikkelerde ise çoğunlukla ön yüzde miğferli ve sakallı Ares, arka yüzlerinde ise CIAAYEΩN yazısıyla beraber Zeus, ayakta chiton’lu veya çıplak bir şimşek paketi tutarken veya tahtında bir asaya yaslanıp otururken ve bir Phiale veya şimşek tutarken betimlenmiştir³⁷³ (Bkz. Katalog, Sillyon_Sikke-03, Kat. Görsel 51). Yine MÖ. 3. yy’a tarihlenen başka bir bronz sikkede ise Zeus’un sakallı büstü ön yüzde, bir eliyle mızrak sallayan diğer eliyle de bir kalkan tutan Ares ise arka yüzde görülmektedir.³⁷⁴

Sillyon’da da az da olsa MÖ. 219-210 arası gümüş Posthumus Büyük İskender tetradrahmileri basılmıştır³⁷⁵. (Bkz. Katalog, Sillyon_Sikke-01, Kat. Görsel 49). Diğer Posthumus sikkelerinde olduğu gibi, bunlarda da Zeus bir elinde asa, diğer elinde bir kartal ile betimlenmektedir.

Her ne kadar Aetophoros sıfatlı bir Zeus kültü kaydedilmemişse de, Aetophoros betimli nümismatik bulgular, Zeus’un Hellenistik dönem kültlerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

³⁶⁸B. Pace B (1921). *La Zona Costiera Da Adalia a Side*, ASAA, Vol. III (1916-1920) Bergamo: Instituto Italiano D’Arti Grafiche, s. 31, No. 17 ; SEG 2: 707

³⁶⁹Bkz. Bölüm 4.3.4 , 4.1.6

³⁷⁰Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 175

³⁷¹Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 15

³⁷²SNG F 3, No. 956-958; SNG D Pfälzer No. 901-906 ; www.asiaminorcoins.com, Coin ID=6913

³⁷³SNG F 3, No. 959-965; SNG D Pfälzer No. 907-916

³⁷⁴SNG D Pfälzer, No. 907

³⁷⁵Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 117, Chart I. ; SNG D Aulock, No. 6660/61; BMC No. 2979

4.4.3. Roma İmparatorluk Dönemi Sikkelerinde Zeus

4.4.3.1. Capitol Üçlüsü

Commodus (MS. 177-192) döneminde basılan bir sikkenin arka yüzünde üç figür görülmektedir (Katalog, Sillyon_Sikke-04, Kat. Görsel 52). Soldaki miğferli figür elinde bilinmeyen uzun bir nesne ile tasvir edilen Athena'dır. Ortadaki figür, oturmuş, sağa dönük ve elinde bir asa tutan Zeus'tur. Sağdaki figür ise , uzun bir chiton giyen ve peçe takan Hera'yı tasvir etmektedir.³⁷⁶

Bu üçlü kompozisyon, Roma şehrinde ortaya çıkan “ Capitol Üçlüsü” kültünü temsil etmektedir. Roma şehrinin Capitol Tepesi'nde abidevi Capitol tapınağında (Görsel 24)³⁷⁷, Roma tanrılarının en yücəsi Jüpiter, karısı Juno ve kızı Minerva (Yunanlılarda Zeus, Hera ve Athena) ile birleştirilmişti (Görsel 25).³⁷⁸ Ancak Jüpiter bu üçlü içindeki en üstün tanrıydı, Capitol Tapınağı'nın asıl hükümdarıydı. Jüpiter'e, kendisine eşlik eden tanrılarla beraber, Roma ve Yunanistan'da kentlerin iyiliği, refahı ve korunması için normal olarak kentlerin yüksek tepelerinde tapınılıyordu.³⁷⁹

Capitol Üçlüsü kültünün kökeni ve Capitol'deki Jüpiter Optimus Maximus tapınağının yapım tarihi , MÖ. 6. yy da Roma'yı yöneten Etrüsk kralı Tarquinius Priscus'a (MÖ. 616-579) kadar uzanmaktadır.³⁸⁰ Üç bölümlü tapınağın ortadaki Cella odasına Jüpiter'in bir heykeli, solundaki odaya Juno'nun , sağındaki odaya da Minerva'nın heykelleri konulmuştu.³⁸¹ Tapınak ve kültü, Romalıların siyasi, sivil ve dini ideolojisinde çok önemli bir role sahipti. Şehrin resmi kayıtları ve bronz tabletlere yazılan anlaşma ve kanunlar bu tapınakta korunuyordu. Krallık sonrası Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam edilen tapınak, MÖ. 83 te yandığında diktatör Sulla tarafından yeniden yapılmış, imparatorluk döneminde MS. 69 ve MS. 80 yıllarında iki defa daha yanmış ve tekrar eski temeli üzerine inşa edilmiş fakat MS. 455 Vandallar tarafından tamamen tahrip edilmiştir.³⁸²

³⁷⁶RPC IV.3, No. 10217

³⁷⁷J.W. Stamper (2005). *The Architecture of Roman Temples*, Cambridge: University Press, s. 7, Fig. 2

³⁷⁸Stamper, 2005, **a.g.k.**, s. 12-13, Fig. 4; Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 229

³⁷⁹Stamper, 2005, **a.g.k.**, s. 12-13; Kreutz, 2007, **a.g.k.**, s. 229

³⁸⁰Stamper, 2005, **a.g.k.**, s. 8, 26. MÖ. 509 yılında Tarquinius Superbus tarafından tamamlanan tapınak 53.5 x 62.2 m ölçüleriyle abidevi boyutlara sahipti. Tapınağın yapımı Hellen dünyasında Tiran ve krallarca başlanılan devasa tapınaklarla aynı zamana denk gelmektedir (Samostaki Polykrates Heraion'u, Ephesos'taki Kroisos Artemis tapınağı, Atina'da Peisistratos tarafından başlatılan Olympian Zeus tapınağı)

³⁸¹Stamper, 2005, **a.g.k.**, s. 13, 22

³⁸²Stamper, 2005, **a.g.k.**, s. 14-15; B.H. Krause (1989), *Trias Capitolina*, Trier: PhD Universität Trier, s. IXXX-XXXVII.

Capitol Üçlüsü kültü cumhuriyet ve genişleyen imparatorluk dönemlerinde büyümüş, Roma tarafından kurulan koloniler küçük Capitol Üçlüsü tapınakları ile (Capitolium) donatılmıştı. Bu şekilde bu yer üzerindeki Roma hakimiyeti ve Roma'ya ait olduğu sembolize ediliyordu.³⁸³

Bu kült Anadolu'da da nadiren görülmektedir. Phrygia Laodikeia'sında Domitianus (MS. 81-96), Hadrianus (MS. 117-138) ve Antoninus Pius (MS. 138-161) dönemlerinde, Phrygia Hydreila'da Hadrian döneminde yine Phrygia Kadoi'de Trebonianus Gallus (MS. 251-253) sikkelerinde Capitol Üçlüsü görülmektedir.³⁸⁴ Bithynia koinon'u Domitianus döneminde, Karia Apollonia Salbake şehri de Septimus Severus (MS. 193-211) ve Caracalla (MS. 211-217) dönemlerinde Capitol Üçlüsünü sikkeleri üzerinde betimlemişlerdir.³⁸⁵

Troas bölgesinde, Smyrna, Teos, Nysa, Stratonikeia ve Panamara da Zeus Kapitolios adlı bir kültün varlığı epigrafik ve nümismatik bulgularla tespit edilmiş³⁸⁶ fakat bu kült Capitol Üçlüsü kültü için kanıt olarak görülmemiştir.³⁸⁷ Anadolu'da güçlü bir Roma etkisi olmasına rağmen, Capito Üçlüsü kültünün nadirliği bir çelişki oluşturmaktadır. Bu olgunun nedenleri İmparatorluk kültünün ve Augustus ve Roma kültünün Capitol Üçlüsü üzerindeki hakimiyeti ve Roma egemenliğine rağmen Helenistik kültür, dil, kurumlar ve dinin devam etmesi ile açıklanmıştır.³⁸⁸ Sillyon sikkelerindeki Capitol Üçlüsünün tasviri Roma kurumlarına ve imparatorlarına sadakat göstermenin bir yolu olarak yorumlanabilir.³⁸⁹ Bulunan sikkeler dışında, yeterli kanıt bulunmadığından Sillyon'da bir Capitol Üçlüsü ve Zeus Kapitolios kültünden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.³⁹⁰

³⁸³DNP 2 (1997), s. 972 Capitolium (Förtsch)

³⁸⁴Krause, 1989, **a.g.k.**, s. XCV-CIV

³⁸⁵Krause, 1989, **a.g.k.**, s. XCV-CIV, Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 194; Bkz. RPC III. No. 985-88 (Bithynia Koinon), RPC III, No. 2330, 2335 (Laodikeia), RPC IV, No. 852 (Apollonia Salbake)

³⁸⁶Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 67.; Schwabl, 1978, **a.g.k.**, s. 218

³⁸⁷Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 194

³⁸⁸A.J. Armstrong (1998), *Roman Phrygia: Cities and their Coinage*, London: Unpublished PhD, University College; s.172-174 (open Access in Library !)

³⁸⁹Armstrong, 1998, **a.g.k.**, s. 175-180

³⁹⁰Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 195

4.4.3.2. Zeus Nikephoros

İmparatorluk döneminde Sillyon'da da arka yüzleri Zeus Nikephoros betimli sikkeler basılmıştır (Katalog, Sillyon_Sikke-06/07, Kat. Görsel 54/55).³⁹¹ Perge'de olduğu gibi bu sikkelerde Gallienus (MS. 253-268) döneminde basılmışlardır. Arka yüzlerinde aynı Zeus Nikephoros betimi bulunduran sikkelerin ön yüzlerinde Gallienus'un kendisi veya ailesinden birisi bulunmaktadır. Başka bir sikkenin ön yüzünde de Gallienus ve eşi Salonina'nın karşılıklı duran büstleri betimlenmiştir (Kat. Görsel 55).

İmparatorluk döneminde kısa bir zaman aralığına tarihlenen bu nümismatik bulgulardan hareketle zafer getiren tanrı anlamında olan bir Zeus Nikephoros kültünden bahsedemeyiz.

4.5. Attaleia'da Zeus kültü

Attaleia, Pergamon kralı II. Attalos Philadelphos (MÖ. 159-138) tarafından, tahta geçer geçmez, muhtemelen MÖ. 158'de, Pamphylia'daki taleplerini pekiştirme ve Side'ye rekabet amaçlı olarak kendi adıyla kurulmuştur.³⁹² Antik kaynaklar da Pamphylia sahilindeki bu şehrin adını kurucusu Attalos'tan aldığını belirtmektedirler.³⁹³ Attalos krallığının yıkılıp, Roma egemenliğine geçmesinden sonra Attaleia limanı bir dönem deniz korsanlarının egemenliğine geçmiş fakat Roma'nın Kilikya valisi P. Servilius Vatia tarafından geri alınmıştır.³⁹⁴

Şehir kurulduktan sonra II. Attalos, Zeus Tropaiouschos, Ares ve Nike gibi üç harp ve zafer tanrı/tanrıçasının kültlerini de tesis etmiştir.³⁹⁵ Pergamon'da baş tanrıça olan Athena da, Attaleia'ya baş tanrıça olarak nakledilmiştir.³⁹⁶ Diğer tanrılar da kısmen nakledilmişlerdir. Nitekim Athena'nın yanında "Archegetes" ünvanını taşıyan Apollon, ikinci bir baş tanrı olarak bulunmaktadır.³⁹⁷ Başkan yahut "ced, kurucu" olarak nitelenen bu Apollon kültü, Attaleia'nın II. Attalos tarafından kuruluşundan önceki zamandan kalmıştır. Bu da, Attalos'tan önce bu yerleşim yerinde hiç te önemsiz olmayan bir şehrin

³⁹¹SNG DNM No. 451; *Asia Minor Coins*, Coin ID= 4458; SNG CH Righetti, No. 1320

³⁹²Bölüm 3.2 ; J. Koder (2004), *Lykien und Pamphylien in Tabula Imperii Byzantini*, Bd. 8, Wien: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, s. 297

³⁹³Strb. XIV, 4, 1; RE Bd. II, 2, S. 2155, 2156

³⁹⁴Bölüm, 3.2; Brandt/Kolb, 2005, **a.g.k.**, s. 20

³⁹⁵E. Bosch, S. Atlan (1947). *Antalya bölgesinde Araştırmalar I: Antalya Kitabeleri*. Belleten 41, 1947, s. 117.

³⁹⁶Bosch-Atlan, 1947, **a.g.k.**, s. 117; Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 15

³⁹⁷Bosch-Atlan, 1947, **a.g.k.**, s. 118; Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 15

mevcut olduğuna işaret etmektedir.³⁹⁸ Bu şehir, muhtemelen Pergamon’lular tarafından yeniden tahkim edilerek süslenmiş ve adlandırılmıştır. Fakat bu şehir hakkında bir şey bilinmemektedir.³⁹⁹

Antik Attaleia’dan günümüze kale ve kuleleriyle kent surlarının kalıntıları ve Hadrian dönemine (MS.117-138) ait kent kapısı kalmıştır.⁴⁰⁰

Aşağıda, şimdiye kadar bulunan epigrafik ve nümismatik veriler ışığında Attaleia’da Zeus kültü incelenmiştir.

4.5.1. Zeus Tropaiouchos

Kent surlarının güneydoğu kesiminde bulunan bir taş blok üzerindeki üç sütunlu yazıt, Attaleia’da Zeus Tropaiouchos (Τροπαιουχος) kültünün varlığını kanıtlamaktadır. (Katalog, Attaleia_Yazıt-01, Kat. Görsel 56).⁴⁰¹ Şimdi Antalya müzesinde bulunan bu yazıt, Roma yönetiminde “Praefectus Fabrum” görevinin yanı sıra, yaşamı boyunca Zeus Tropaiouchos’a rahip olarak hizmet eden Gaius Licinius Flamma’nın adını kaydetmektedir.⁴⁰² Pergamon kralı II. Attalos tarafından tesis edildiği⁴⁰³ belirtilen bu kült MÖ. 2.-1. yy aralığına tarihlenebilir.

Zeus’un Tropaiouchos epitheti, Tropaios (Τροπαιος) ve Tropaiophoros (Τροπαιοφόρος) epithetlerinin benzeridir.⁴⁰⁴ Tropaios epitheti Zeus’u zafer veren, zafer getiren tanrı olarak tanımlarken, Tropaiouchos epitheti kendisine “tropaion” zafer kupası veya zafer başlığı/kurbanı sunulan tanrı anlamına gelmektedir.⁴⁰⁵ Zeus Tropaiouchos’un muhtemelen “Res Gestae Divi Augusti” de belirtilen⁴⁰⁶ ve benzeri şekilde tapınan Jüpiter Feretrius’a⁴⁰⁷ eşdeğer olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁸

³⁹⁸Bosch-Atlan, 1947, **a.g.k.**, s.118

³⁹⁹Bosch-Atlan, 1947, **a.g.k.**, s.118. Strabon’un (Strb. XIV, 4.1) bahsettiği Korykos, Lanckoronski tarafından reddedilmiştir (Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 14)

⁴⁰⁰RE Bd. II, 2, S. 2156

⁴⁰¹Cook, 1965 II, **a.g.k.**, II, 1, s. 111; Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 15, 157, No. 6; Schwabl, 1978, **a.g.k.**, S. 367, Epithet Τροπαιουχος

⁴⁰²G.E.Bean (1958), *Inscriptions in the Antalya Museum*. Belleten Cilt 22, sayı 85, s. 35, No. 25

⁴⁰³Bölüm 4.5

⁴⁰⁴Cook, 1965, **a.g.k.**, II, 1, S. 111; RE VII A, 1, S. 674

⁴⁰⁵RE VII A, 1, S. 674;

⁴⁰⁶H. Dereli (1999), *Augustus Ankara Anıtı (Monumentum Ancyranum) Cumhuriyet Dünya Klasikleri*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı, s. 25, § XIX

⁴⁰⁷https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Jupiter_Feretrius

⁴⁰⁸Cook, 1965, **a.g.k.** II,1, s. 111

Tropaiouschos epitheti Kilikia Korykos'ta da görülmektedir.⁴⁰⁹ Hellenistik dönemde Pergamon'da benzer bir kült olan Zeus Trapaivos kültü vardı. Tanrının bu epitheti, Pergamon'da bulunan ve krallığın son dönemine tarihlenen bir yazıt üzerinde kaydedilmiştir.⁴¹⁰ Bu yazıt tanrının Pergamon kentindeki önemini göstermektedir. İki sütunlu yazıtın birinci sütunu Kral Attalos'un Galat Tolistobog kabilesi ve Seleukos kralı Antiokhos ile yaptığı savaştan bahsetmektedir.⁴¹¹ İkinci sütunda ise Zeus Trapaivos adına kutlanan Pergamon'a özgü bir bayramdan, bayramın kutlanacağı tarihe ilişkin kült takviminden ve kutlanma nedeninden bahsedilmektedir.⁴¹² Bayramın kutlanma nedeni olarak, Pergamon krallığının bir savaş esnasında, Zeus'un kendini askerlere göstererek (Epiphani), düşman askerlerinin kaçması üzerine, Pergamon askerlerine galibiyeti müjdelemesi gösterilmektedir.⁴¹³ Thrakia Bizye'de de Zeus Trapaivos'a sunulan bir yazıt bulunmuştur. Attaloslar'ın buraya MÖ. 189'da hakim olmalarından dolayı, yazıt MÖ. 189'dan sonrasına tarihlenmektedir.⁴¹⁴ Zeus Trapaivos kültünün Pergamon'da önemi ve yoğunluğu, benzeri bir kültün Pergamon krallığınca Attaleia'da kurulmasına neden olmuş olmalıdır. Fakat Attaleia'da Pergamon'da olduğu gibi bir bayram veya festival ile ilgili bir bilgi bulunmamıştır.

4.5.2. Nümismatik Bulgularda Zeus

Attaleia şehri kurulur kurulmaz sikke basmaya başlamıştır.⁴¹⁵ Zeus Nikephoros ve Aetophoros tasvirleri Hellenistik ve İmparatorluk döneminde Attaleia'da basılan sikkelerin arka yüzlerinde görülmektedir.

Hellenistik dönem sikkelerinin ön yüzlerinde kademeli çift başlı Athena, arka yüzlerinde ise Zeus, bir tahtta oturmuş, bir mızrağa veya asaya yaslanmış olarak, elinde bir Nike kült heykelciği veya şimşek tutan Zeus olarak tasvir edilmiştir.⁴¹⁶ (Katalog, Attaleia_Sikke-01-02, Kat. Görsel. 57-58).

⁴⁰⁹Schwabl, 1978, **a.g.k.**, Epiklesen, S. 367; Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 187

⁴¹⁰Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 187; Schwabl, 1978, **a.g.k.**, Zeus Epiklesen, S. 367

⁴¹¹H. Üreten (2005), *Pergamon ve Zeus Trapaivos kültü*, Arkeoloji ve Sanat Dergisi 119, İstanbul, s. 45

⁴¹²Üreten, 2005, **a.g.k.**, s. 46; Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 187. Şahin burada aylık kutlanan bir bayramdan söz etmektedir.

⁴¹³Üreten, 2005, **a.g.k.**, s. 46

⁴¹⁴Şahin, 2001, **a.g.k.**, s. 187

⁴¹⁵N. Baydur (1975), *Die Münzen von Attaleia in Pamphylien*, Teil I, JNG, Band 25, s. 33-72.

⁴¹⁶SNG France 3, No. 238-240; Baydur 1975, No. 91-99; SNG D Pfälzer, No. 149

N. Baydur, katalogundaki 91-99 No'lu sikkeleri⁴¹⁷ bir soru işaretiyle şehrin kurulmasından çok sonraya, nitekim Traians dönemine (MS. 98-117) tarihlemekte ve Zeus'un Athena ve Poseidon'un yanında ikincil bir rol oynadığını belirtmektedir.⁴¹⁸ Buna karşılık SNG Pfälzer ve SNG France kataloglarında, bu sikkeler MÖ. 2-1. yy'a tarihlenmekte, Baydur'un tarihlemesinin pek mümkün olmadığı belirtilmektedir.⁴¹⁹

Attaleia'da Zeus'lu Roma İmparatorluk sikkelerinin MS. 2. yüzyılın başlarından MS. 2. yüzyılın sonuna kadar basıldığı görülmektedir. Tüm bu sikkeler de, Zeus'un bir asaya dayandığını ve bir Nike (Nikephoros) ya da bir kartal (Aetophoros) veya bir Patera tuttuğunu görmekteyiz.

Hadrianus (MS. 117-138) dönemine ait bir sikkede, Zeus sol elinde asası ile, sağ elinde bir Patera tutarken, arkasında sağında da bir kartal bulunmaktadır. (Bkz. Katalog, Attaleia_Sikke -03, Kat. Görsel 59)⁴²⁰

Antoninus Pius (MS. 138-161) dönemine tarihlenen fakat ön yüzünde Marcus Aurelius'un betimlendiği sikkelerde, Zeus sol elinde bir asa, sağ elinde ise açık kanatlı Nike'ı tutarken tasvir edilmiştir (Bkz. Attaleia_Sikke-04, Kat. Görsel 60)⁴²¹

Attaleia'da bulunan Zeus'a adanmış yazıtların ve tasvirli sikkelerin azlığı, N. Baydur'un belirttiği gibi Zeus'un diğer tanrıların yanında ikincil bir rol oynadığını göstermektedir.

⁴¹⁷Baydur, 1975, **a.g.k.**, s. 39

⁴¹⁸N. Baydur (1976), *Die Münzen von Attaleia in Pamphylien II*, JNG 26, s. 60. N. Baydur Attaleia'da basılan sikkelerin kapsamlı ve düzenli bir derlemesini bu kaynakla beraber JNG 25, 1975, s. 33-72 ve Anadolu Araştırmaları dergisi, yıl 1984, sayı 10., s. 459-454'te yapmıştır.

⁴¹⁹SNG D Pfälzer, No. 149; SNG F 3, No.238 ; Dağlı Dinçer, 2020, **a.g.k.**, s. 196 da bu sikkelerin bazıları Hellenistik döneme ait gösterilmiştir.

⁴²⁰SNG D Pfälzer, No. 161

⁴²¹SNG D Aulock, No. 4621; Baydur, 1975, **a.g.k.** s. 69, No. 243, 244. Not: RPC IV.3 No. 3960, 1-3 sikkelerinde ise Zeus'un sağ elinde kartal tuttuğu belirtilmektedir. Bu çelişki sikkelerin silikliğinden kaynaklanmakta, bazı kaynaklar tutulan cismi kartal olarak nitelendirirken, diğerleri de Nike olarak kabul etmektedirler.

4.6. Magydos'ta Zeus Kültü

Antik Pamphylia'nın küçük yerleşim merkezlerinden biri olan Magydos (Grekçe Μάγυδος), Ptolemaeus'a göre Katarraktes ve Kestros ırmakları arasında⁴²², 'Pseudo-Skylax'⁴²³ ve 'Stadiasmus Maris Magni'ye⁴²⁴ göre ise Katarraktes ırmağının batısında bulunmaktaydı.⁴²⁵

Bugün Antalya il merkezinin yaklaşık 10 km güneydoğusundaki Lara yakınında Karpuzkaldıran'daki harabelerin Magydos şehrinin kalıntıları olduğu kabul edilmektedir.⁴²⁶

Magydos, antik literatürde neredeyse hiç adı geçmeyen şehirlerden biridir. Anadolu kökenli adına dayanarak, klasikçağ öncesi dönemlerde de var olduğu, Perge, Sillyon, Aspendos ve Side ile birlikte Pamphylia'nın ilk beş yerleşim yerinden biri olduğu varsayılmaktadır.⁴²⁷ Psedo-Skylax'ın takriben MÖ. 360 yılına tarihlenen listelerinde adı geçen Magydos, muhtemelen Phaselis ile aşağı yukarı aynı zamanlarda, takriben MÖ. 7. yy'ın başlarında iskan edilmiştir.⁴²⁸

Atina'nın MÖ. 425/4 yıllarındaki vergi/haraç listesinde Perge, Sillyon ve Aspendos'un bulunmasına rağmen, Magydos'un bulunmaması nedeniyle , bu kentin muhtemelen MÖ. 2. yy'a kadar Perge'nin kontrolünde olduğu ve bu kentin limanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.⁴²⁹ Muhtemelen Attaleia'nın yardımıyla özgürlüğüne kavuşan Magydos MÖ. 2. yy'dan itibaren sikke basmıştır.⁴³⁰ Hellenistik sikkelerde aynı motifi kullanmış olmaları bu komşu kentlerin yakın ilişki içinde olduklarını göstermektedir. Bu dostluğun Roma çağında da devam ettiği bazı sikke ve yazıtlarla kanıtlanmaktadır.⁴³¹

⁴²²Ptolem. Geogr. V. 5.2. MS. 2. yy ; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 148

⁴²³Ps.-Skylax, § 100; <https://de.wikipedia.org/wiki/Pseudo-Skylax> (MÖ. 350/360)

⁴²⁴Stadiasmus Maris Magni, § 221-223; "https://en.wikipedia.org/wiki/Stadiasmus_Maris_Magni" Bu kaynak MS. 3. yy'a tarihlenmektedir. Magydos, Stadiasmus'ta Mygdale olarak geçmektedir.

⁴²⁵Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, s. 19

⁴²⁶M. Adak ve O. Atvur (1999), *Die Pamphyllische Hafenstadt Magydos*. Epigraphica Anatolica, Heft 31. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 53, 59

⁴²⁷Adak ve Atvur, 1999, **a.g.k.**, s. 59; Nollé, 1993 b, **a.g.k.**, s. 3

⁴²⁸Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 21

⁴²⁹Adak ve Atvur, 1999, **a.g.k.**, s. 60, 68.

⁴³⁰Adak ve Atvur, 1999, **a.g.k.**, s. 68. Not: Magydos'ta MÖ. 3. yy'ın sonlarına tarihlenen bir Post-humus İskender sikkesi bulunmuş olması (Bkz. Bölüm 4.6.1) , Adak ve Atvur'un 'Magydos'un ancak MÖ. 2. yy ortalarından itibaren sikke basmaya başladı' beyanını sınırlandırmaktadır.

⁴³¹Adak ve Atvur, 1999, **a.g.k.**, s. 68

Magydos kent alanının inşaata açılması nedeniyle, antik kentin kalıntıları maalesef tamamen ortadan kaldırılmış, sadece ele geçen çok az sayıdaki yazıt belgelenmiştir.⁴³² Dolayısıyla Zeus kültüyle ilgili de herhangi bir arkeolojik ve epigrafik bir bulguya rastlanmamıştır. Yalnız, Magydos'ta basılan Zeus betimli sikkeler sayesinde bu kült hakkında bilgi edinebiliyoruz (Bkz. Bölüm 4.6.1).

Antik kaynaklarda Magydos hakkında çok az iz bulunmakla beraber, Bizans dönemine ait antik bir kaynakta, Magydos'ta Zeus'a ait bir tapınağın veya mahallenin varlığından bahsedilmektedir.⁴³³

4.6.1. Magydos sikkelerinde Zeus

Yukarıda da belirtildiği gibi Magydos'ta Zeus'un varlığı hakkında sadece burada basılan sikkelerden bilgi edinebilmekteyiz.

4.6.1.1. Hellenistik Sikkeler

Magydos'un bilinen en eski sikkeleri muhtemelen MÖ 3. yy'ın sonlarında basılan Posthumus İskender sikkeleridir. MÖ. 221/220 - 189-188 arası Pamphylia kentlerinde basılan bu sikkelerden, Magydos'un da 14. yılı gösteren bir sikke bastığı görülmektedir.⁴³⁴ Tüm Posthumus İskender sikkelerinde olduğu gibi, basılan gümüş Tetradrahmi'nin ön yüzünde Arslan postu içinde Herakles'in başı, arka yüzde ise sol elinde asasını, sağ elinde de bir kartal tutan "Zeus Aetophoros" tasvir edilmiştir (Katalog, Magydos_Sikke-01, Kat. Görsel 61).⁴³⁵ MÖ. 201 yılına tarihlenen bu sikkede, Zeus'un tahtının altında Magydos'u betimleyen M harfi, önünde de 14. yılı betimleyen ΙΔ (14) rakamı bulunmaktadır.

4.6.1.2. Roma İmparatorluk Dönemi Sikkeleri

Magydos'ta Antoninus Pius (MS.138-161) döneminden itibaren Zeus tasvirli,

⁴³²Adak ve Atvur, 1999, **a.g.k.**, s. 53-68

⁴³³Adak ve Atvur, 1999, **a.g.k.**, s. 61, T11. Bahsedilen kaynak: H. Delehaye (1902), *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Brüssel: Apud Socios Bollandianos, 511,15

⁴³⁴Grainger, 2009, **a.g.k.** s. 117-119, Tab. 2; Atlan, 1967b, **a.g.k.**, s. 495. Atlan 'ın listesinde Magydos bulunmamaktadır. Fakat BMC ve Viyana Sanat tarihi müzesinde Magydos'a ait olduğu bildirilen bir sikke bulunmaktadır.

⁴³⁵BMC No. 2914, Kunsthistorisches Museum Wien: <https://www.khm.at/en/objectdb/detail/1283495>.; SNG Aulock 6658 No'lu benzeri sikke ise Perge'ye ait olarak gösterilmiştir.

çeşitli değerlerde bronz sikkeler basılmaya başlanılmıştır.⁴³⁶

Antoninus Pius (MS. 138-161) ve Lucius Verus (MS. 161-169) sikkelerinin ön yüzlerinde imparatorların büstü, arka yüzlerinde ise, tahtında oturan Zeus asasıyla tasvir edilmiştir.⁴³⁷ (Bkz. Katalog, Magydos_Sikke-02-03 ve Kat. Görsel 62/63). Buna karşın, Elagabalus (MS. 218-222) sikkelerinin arka yüzlerinde, sandalyede oturan Zeus bir elinde yıldırım demeti diğer elinde asasıyla betimlenmektedir.⁴³⁸ (Bkz. Katalog, Magydos_Sikke-04, Kat. Görsel 64).

Severus Alexander (MS. 222-235) ve II. Philippe Caesar (MS. 247-249) sikkelerinin arka yüzlerinde ise, tahtında oturan Zeus ayaklarının dibindeki bir kartal ve bir eliyle asasını, diğer eliyle bir Patera tutarken betimlenmektedir.⁴³⁹ (Bkz. Katalog, Magydos_Sikke-05/06 ve Kat. Görsel 65/66)

II. Valerianus (MS. 256-258) sikkelerinin arka yüzlerinde ise Zeus bir elinde Nike tutarken yani Zeus Nikephoros olarak betimlenmiştir.⁴⁴⁰ (Bkz. Katalog, Magydos_Sikke - 07, Kat. Görsel 67).

Arkeolojik ve epigrafik kanıt bulunmamasına rağmen, birçok imparator sikkesinde bulunan Zeus tasvirleri, tanrının Magydos'ta da önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

⁴³⁶E. Ünal (2018), *Bronze Coinage of Magydos*. Second International Congress on the History of Money and Numismatics in the Mediterranean World. Proceedings, Antalya. Editör: Oğuz Tekin. İstanbul: AKMED Koç University, s. 277 - 304

⁴³⁷SNG D Pfälzer No. 192; Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 284, No.12; SNG D Aulock No. 8509, RPC IV.3, No. 3560; Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 286, No. 20-21

⁴³⁸RPC IV, No. 6088/2. Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 289, No. 40 da Caracalla (MS. 198-217) dönemine tarihlenen sikkede aynı şekilde tasvir edilmektedir.

⁴³⁹RPC VI, No. 6093; SNG France 3, No. 314; RPC VIII, ID 21011; Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 292, No. 62

⁴⁴⁰SNG D Pfälzer, No. 204; SNG D Aulock, No. 4648; Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 295, No. 77

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hint Avrupa kökenli hava ve gök tanrısı Zeus, Miken Helenleri denilen Akaların MÖ. 2000 yıllarında Hellas'a göçüyle Hellen dünyasına girmiş, Minos, Anadolu ve Yakındoğu kültür ve dinleriyle etkileşimle, Homeros ve Hesiodos destanlarında şekillenmiş tanrılar dünyasının başında yerini almıştır. Başlangıçta gökyüzü ve hava tanrısı olan Zeus, zamanla çok şekilli sınırsız değişme kapasitesine sahip olan, her şeyin üstünde nihai otoriteyi temsil eden, yetki alanı sadece gök ve hava olaylarını değil, tüm dünya olaylarını kapsayan bir karaktere bürünmüştür.

Anadolu'nun güneyinde Antalya körfezi ve Toros dağlarıyla çevrili, verimli alüvyon ovalarını içeren Pamphylia'nın adı, bölgede yaşayan farklı toplulukları ifade eden "tüm kavimlerin yurdu" anlamına gelmektedir. Politik bir birliktelik oluşturamayan bu bölgeye ardı ardına Hititler, Lydia'lılar, Phryg'ler, Persler, Hellenistik krallıklar ve en sonunda Romalılar hükmetmişler ve bu kültürlerin tanrılarının yerel tanrılarla synkretize edilerek birçok Zeus epitheti ortaya çıkmıştır. Bölgedeki Zeus kültlerinin oluşumunda, Hititlerin ve Luvi panteonunun baş tanrısı olan hava, gökyüzü ve fırtına tanrısı, Hurrice Teşup, Luvi'lerde Tarhunt, önemli bir rol oynamıştır. Helenlerin Zeus'una denk gelen Tarhunt, Hellenistik döneme kadar Anadolu'da yağmur yağdırıcı, vejetasyon ve tarım tanrısı olarak tapınılmıştır.

Yunan Panteonu'nun başı olan, Homer ve Hesiodos destanlarında tanrılarının ve insanların babası olarak nitelenen Zeus'a Pamphylia bölgesinde de çok çeşitli epithetler altında tapınılmıştır. Bu epithetler Zeus'un çeşitli niteliklerini ve egemenlik alanlarını yansıtmaktadırlar.

Bölgeden toplanan arkeolojik, epigrafik ve nümismatik kanıtlarla Zeus kültü MÖ. 4.yy'dan MS. 4. yy'a kadar izlenebilmektedir. Tablo 1, 2 ve 3 de Pamphylia'nın önemli kentleri olan Side, Aspendos, Perge, Sillyon, Attaleia ve Magydos'ta tapınılan Zeus Epithetleri, kanıtları ve dönemleri özetlenmiştir.

Pamphylia'nın önemli limanı olan Side'nin en önemli tanrıları baş tanrıçası Athena ile kurucusu kabul edilen Apollon'du. Zeus, Hellen Panteonunun başında olmasına rağmen, Pamphylia'nın diğer kentlerinde de olduğu gibi Side'de de kent panteonunun baş tanrısı değildi. Fakat yine de Side'nin önde gelen tanrılarından biriydi. Nitekim, kentte Zeus'a ait büyük bir sunak yer almış ve kentin bu mahallesine de "Büyük Sunaklılar" adı verilmişti. MÖ. 3-1. yy'a tarihlenen Zeus Nikator'un bir rahibi adına dikilmiş olan heykel kaidesindeki yazıt, bu kültürün varlığını kanıtlamaktadır. Zeus Nikator kültü, Seleukos kralı

I. Nikator (MÖ. 359-281) adına kurulan bir hükümdarlık kültü olarak kabul edilmektedir. Zeus, Demeter ve Helios'la beraber tahıl bakımından zengin Side'de tarım ve hava tanrısı olarak ta tapınılıyordu. Luvi tanrısı Tarhunt'un yerini alan tarım tanrısı Zeus "Halonites" epitheti ile anılmaktaydı. MS. 2-3. yy için tasdik edilen "Zeus Halonites" sıfatı harman yerinin koruyucusu anlamına gelmekte, Sideliler tarafından ekinlerin ve mahsulün koruyucusu olarak tapım görmekteydi. Side de görülen "Zeus Helios Sarapis" sıfatı ise, Mısır tanrısı Sarapis ile, Zeus ve tarım tanrısı olarak tapınılan güneş tanrısı Helios'un synkretizm yoluyla bir üçlüye ergitildiğini göstermektedir. Side de rastlanan Zeus'a ait Norites epitheti (MS. 2.-3. yy) Anadolu kökenli olup, kentin tarım tanrılarıyla bağlantılı olarak görülmektedir. Erken İmparatorluk dönemine tarihlenen Aspidios epitheti, sadece Side'de bulunmuş olup, Zeus'un doğum efsanesiyle ilgili yerel bir kültle ilişkilendirilebilir. Side'de, Zeus'un en yaygın epithetlerinden biri olan ve koruyucu kimliğini ifade eden Soterios kültü de MS. 3. yy'a tarihlenen bir yazıtla belgelenmiştir. MS. 2. yy'a tarihlenen ve Zeus Koryphites'e adanan yazıttaki Koryphites epitheti, Side'nin bulunduğu yarımada'nın burnundan (Κορυφή) türetilmiş olup, muhtemelen şehrin koruyucusu anlamına gelmektedir.

Side'de Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde Zeus betimli sikkeler basılmıştır (Bkz. Tablo 4). Hellenistik dönemde Side'de basılan, arka yüzlerinde Zeus Aetophoros bulunduran, İskender ve Posthumus İskender tetradrahimleri, para ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra uygulanan hükümdarlık kültürünün bir kanıtını teşkil etmektedirler. Roma İmparatorluk döneminde Side de basılan sikkelerden de Zeus kültü hakkında bilgi edinmekteyiz. MS. 2.-3. yy'larda basılan sikkelerin arka yüzlerinde çoğunlukla Zeus Nikephoros (Nike tutan Zeus) tasvir edilmiştir. Bu da muhtemelen, Seleukos hükümdarlığının çökmesiyle değişen Zeus Nikator hükümdarlık kültürünün Roma İmparatorluk dönemine adaptasyonu olarak açıklanabilir.

Aspendos'ta Artemis, Aphrodite Kastnietis, Asklepios ve Athena en önemli kültürler olarak görülmektedir. Bu kültürleri Zeus takip etmektedir. Zeus'a Hera ve Athena ile beraber ortak tapınıldığı gibi ayrı bir Zeus kültürünün varlığı da kanıtlanmıştır. MÖ. 2. yy'a tarihlenen Hellenistik yazıtlarda Zeus tapınımlarının yanı sıra Megalos epithetiyle "Zeus Dios Megalos"a tapınıldığı belgelenmiştir. "Zeus ve Hera" kültürünün varlığı ise İmparatorluk dönemine ait yazıt ve sikkelerle MS. 1. yy'dan itibaren teyit edilmiştir. Karya Panamara'da da görülen bu kült bir görüşe göre muhtemelen Anadolu'daki Kybele ve Attis kültüründen kaynaklanmaktadır. MS. 3. yy'a ait Athena ve Zeus betimli bir sikke

delil gösterilerek “Zeus ve Athena” kültü varsayılmaktaysa da , nümismatik bulgu dışında delil bulunmadığı için bu kültün varlığı sorgulanmaktadır.

Aspendos’ta da MÖ. 221-188 arasında Zeus Aetophoros betimli Posthumus İskender tetradrahmleri ve Roma imparatorluk döneminde MS. 1.- 3. yüzyıllarda çeşitli imparatorlara ait genellikle Zeus Nikephoros’lu sikkeler basılmıştır.

Perge’de bulunan Pamphylia lehçesiyle yazılmış Hellenistik bir yazıt (MÖ. 4. yy) “Zeus ve Hestia” kültünün varlığını kanıtlamaktadır. Yunanlılar Hestia’ya hem evde hem de kamusal alanda ocağın koruyucusu olarak tapmaktaydılar. Zeus’un sorumluluk alanlarından biride, Hestia da olduğu gibi, ev ve ailenin koruyuculuğuydu ve bu *Herkeios* ve *Ktesios* sıfatlarıyla simgelenmekteydi. Zeus ve Hestia’ya ortak tapınım bu tanrıların ev ve muhtemelen kamusal alandaki koruyucu niteliklerini sembolize etmektedir. MS. 1.- 2. yy’a tarihlenen bir yazıt ise, Zeus’un Perge’de “Zeus Poliouchos” (şehrin koruyucusu) olarak, onun şehir üzerindeki koruyuculuğunu vurgulayan bir kültün varlığını belirtmektedir. Perge’de görülen başka bir Zeus kültü “Zeus Machaonios” (MS. 1-2. yy) kaynağını şehrin efsanevi kurucusu Machaon’dan almaktadır. Böylece Zeus şehrin kuruluşuyla ilişkilendirilmektedir. Bir rahibin MS. 2. yy’a tarihlenen bir adak yazıtından “Zeus Soter” kültünün varlığı anlaşılmaktadır. Antalya müzesinde bulunan “Zeus Keraunios”’a adanan benzeri bir yazıt ta muhtemelen Perge’ye ait bir kültü işaret etmektedir.

Perge’de MÖ. 221-188 arası hemen hemen her yıl Zeus Aetophoros betimli Posthumus İskender sikkeleri, İmparatorluk döneminde de MS. 2.-3. yüzyıllarda genellikle Zeus Nikephoros betimli sikkeler basılmıştır. Perge’de bulunan 2.2 m büyüklüğündeki Zeus heykeli’ de (şimdi Antalya müzesinde) tanrının buradaki önemini vurgulamaktadır.

Pamphylia ovasına hakim kayalık bir tepe üzerinde kurulan Sillyon’da Zeus kültüyle ilgili sadece tek bir yazıt bulunmasına rağmen çok sayıda Zeus’un betimlendiği sikke bulunmuştur. Bir sütun tabanında bulunan yazıtta “Zeus Soter” ismi, burada da Side ve Perge’de görülen “Zeus Soter” kültünün varlığını göstermektedir. MÖ. 4. ve 3. yy’a tarihlenen sikkelerin ön yüzlerinde Apollon ve Ares, arka yüzlerinde ise Zeus bir kartal veya yıldırım demeti tutarken betimlenmiştir. MÖ. 219-210 arasında Sillyon’da da Zeus Aetophoros’lu Posthumus İskender sikkeleri basılmıştır. Commodus (MS. 177-192) dönemine ait ilginç bir Sillyon sikkesinde Athena, Zeus ve Hera’nın beraber betimlenmesi, Roma şehrinde ortaya çıkan “Capitol Üçlüsü” kültünü temsil etmektedir.

Fakat bulunan sikkeler dışında yeterli kanıt bulunmadığından, Sillyon’da bu kùltten bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Roma İmparatorluk döneminde Sillyon’da da MS. 2. ve 3. yüzyıllarda arka yüzleri “Zeus Nikephoros” betimli sikkeler basılmıştır.

Pergamon kralı II. Attalos takriben MÖ. 158’de Attaleia şehrini kurduktan sonra, burada baş tanrıça Athena da dahil olmak üzere diğer tanrı kùltlerinin yanı sıra “ Zeus Tropaiouchos” (kupaların, ganimetlerin sunulduğu Zeus) kùltünü de tesis etmiştir. Attaleia’da varlığı MÖ. 2-1. yy’a ait bir yazıtla kanıtlanan kùlt, Pergamon’da bayramlarla kutlanan “Zeus Trapaaios” kùltünün benzeriydi. Kùlt Attalid’lerin askeri zaferlerine Zeus’un katkısını kutlamaktaydı. Zeus, Attaleia’da Hellenistik ve İmparatorluk döneminde basılan sikkelerde çoğunlukla “Zeus Aetophoros” ve “Zeus Nikephoros” olarak tasvir edilmiştir. Zeus’a adanmış yazıtların ve Zeus tasvirli sikkelerin azlığı, Zeus’un diğer tanrıların yanında ikincil bir rol oynadığını göstermektedir. Pamphylia bölgesindeki diğer kentlerde de Zeus kentin baş tanrısı olmadığı için aynı durum gözlemlenmektedir.

Pamphylia’nın küçük yerleşim merkezlerinden biri olan Magydos kent alanının inşaata açılması nedeniyle, antik kentin kalıntıları tamamen ortadan kaldırılmıştır. Magydos’ta Zeus kùltünün varlığı hakkında sadece burada basılan sikkelerden bilgi edinebiliyoruz. Magydos’un bilinen en eski sikkesi MÖ. 201 yılına tarihlenen Zeus Aetophoros’lu Posthumus İskender sikkesidir. Magydos, Roma imparatorluk döneminde Antoninus Pius (MS. 138-161) döneminden itibaren Zeus tasvirli sikke basmaya başlamıştır (Bkz. Tablo 4). Bu sikkelerde Zeus bir elinde asa diğer elinde yıldırım demeti veya bir Patera veya Nike tutarken betimlenmiştir. Arkeolojik ve epigrafik bulguların eksikliğine rağmen, Zeus’un birçok imparator sikkesinde tasviri, tanrının Magydos’ta da önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H; Martini, W (2003). *Die Akropolis von Perge, Band 1*, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern
- Adak, M.; Arca, E. Oktan, M. (2015). Neue Inschriften aus Side. *Philia 1* (2015) 89-122
- Adak, M.; Atvur, O. (1999). Die Pamphyliische Hafenstadt Magydos. *Epigraphica Anatolica, Heft 31*. Bonn: Dr. Rudolpf Habelt GmbH
- Adak, M. (2006). Olbia in Pamphylien- Die Epigraphische Evidenz. *Gephyra 3*, 2006
- Akdoğan Arca, E. N. (2005). The Genitive Case on Altares from asia Minor indicating a boundary Inscription, *Gephyra 2*, s. 57
- Akurgal, E. (2021). *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara: Phonix Yayınevi 2021
- Akurgal, E. (1961). *Die Kunst der Hethiter*. München: Hirmer Verlag
- Alanyalı, F. (2022). Side kazıları 75. yılında yoğun bir şekilde devam ediyor: https://www.youtube.com/watch?v=_9PzLe_wLaQ
- Alanyalı, H.S.; Yurtsever, A. (2020). *Pamphylia Bölgesi ve Side'nin Tarihi Coğrafyasına Genel Bir Bakış. Canan Parla Armağanı*. İstanbul: Sanat Tarihi Arkeoloji, Tarih ve Filoloji Araştırmaları.
- Alanyalı, H.S. (2012). *Der Kentaumachie- und der Gigantomachie-fries im Theater von Perge*, Wien: Phoibos Verlag
- Alanyalı, H.S. (2011). Side'nin Roma dönemi Panteonu. *Anadolu/Anatolia 37*.
- Alparslan, M.D. (2011). Anadolu'nun Kayıp Başkenti Tarhuntassa, *Aktüel Arkeoloji*, 21:46-57
- Alparslan, M. (2007). *II. Muvattalli ve Dönemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Armstrong, A.J. (1998). *Roman Phrygia: Cities and their Coinage*, London: Unpublished PhD, University College (open Access in Library !)
- Arslan, M. (2000). *Galatlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları.
- Atlan, S. (1967a). Side'nin Milattan önce V ve IV. Yüzyıl Sikkeleri üzerinde Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Seri- Sayı 23
- Atlan, S. (1967 b). Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen. Side'de Basılmış İskender Tipli Sikkeler. *Belleten, Cilt XXXI, Sayı 124*
- Atlan, S. (1976). 1947-1967 Yılları Side kazıları sırasında elde edilen Sikkeler. Ankara: *Türk Tarih Kurumu yayınları, V. Dizi, Sayı 34*
- Baydur, N. (1984). Yayınlanmamış bazı Attaleia sikkeleri, *Anadolu Araştırmaları*. 10:439-454. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12756>)
- Baydur, N. (1975). Die Münzen von Attaleia in Pamphylien I, JNG 25:32-72
- Baydur, N. (1976). Die Münzen von Attaleia in Pamphylien II, JNG 26:37-78
- Bean, G.E. (1953). *Epitaphs from Aspendus with Plates XXVII-XXIX. Jahrbuch für kleinasiatische Forschung. Herausgegeben von H.T.Bossert und Fr. Steinherr. Band II*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag

- Bean, G.E.(1958). Inscriptions in the Antalya Museum. *Belleten* 22/85, 1958, 21-91
- Bean, G.E. (1965). *The Inscriptions of Side. Side Kitabeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları V. Seri-No.20
- Bean, G.E. (1976). *Silyon (Asar Köyü). The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton University Press. Silyon “perseus.tufts.edu“
- Bittel, K.; Boessneck, J.; Damm, B.; Güterbock, H.G.;Hauptmann, R.N.; Naumann,R.; Schirmer, W. (1975). *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*. Berlin: Gebr. Mann Verlag
- Blockley, R.C. (1998), *The Dynastie of Theodosius, in Cambridge Ancient History CAH XIII* 111-137, Cambridge: Cambridge University Press
- Bosch, C.E. (1947). Antalya bölgesinde Araştırmalar I: Antalya Kitabeleri. *Belleten* 41, 1947, 37-125
- Bosch, C.E. (1957). *Studien zur Geschichte Pamphyliens. Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*. Çev.: Sabahat Atlan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları V. Seri-No.17.
- Brandt, H.; Kolb, F. (2005). *Lycia et Pamphylia. Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Brandt, H. (1988). Kulte in Aspendos, *Istanbuler Mitteilungen*, 38. 1988 (<https://doi.org/10.20378/irbo-51984>) s. 237-250
- Brandt, H. (1992), Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum, *Asia Minor Studien* 7, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Brixhe, C. (1976). *Le Dialecte Grec de Pamphylie*. Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient Adrien-Maisonneuve
- Brixhe, C. (1996). Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie Supplement IV. *Kadmos*, Vol. 35(1), 75-76
- Büyükyörük, F. (2018), Antalya Müzesi’ndeki Roma İmparatorluk Dönemi Side Sikkeleri, *Cedrus* VI, 273-328
- Burkert, W. (2011). *Griechische Religion der archaischen und klasischen Epoche*, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer
- Chaniotis, A. (2003), *The Divinity of Hellenistic Rulers in A Companion to the Hellenistic Wold*, Oxford: Blackwell Publishing, 431-445
- Comte, F. (2008). *Mythen der Welt*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Cook, A.B. (1914). *Zeus A study in Ancient Religion, Vol. I: Zeus God of the Bright Sky*. Cambridge: University Press
- Cook, A.B. (1940). *Zeus A study in Ancient Religion, Vol. III: Zeus God of the Dark Sky* (Earthquakes, Clouds, Wind, dew, Rain, Meteorites), Cambridge. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cook1940bd3_1.
- Cook, A.B. (1965). *Zeus. A Study in Ancient Religion. Vol.II, Part I & Part II: Zeus God of the Dark Sky (Thunder and Lightning)*. New York: Biblo and Tannen.

- Çığ, M. İ. (2015), *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul: Kaynak yayınları.
- Dağlı Dinçer, İ. (2020). *Cults and Religious Life of Pamphylia from the Archaic to the late Antique Period*, PhD. Koç University. Basılmamış Doktora Tezi.
- Dereli, H. (1999). *Augustus Ankara Anıtı (Monumentum Ancranum)*. Cumhuriyet Dünya Klasikleri. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı
- De Visser, M.W. (1903). *Die nicht menschengestaltigen Götter der Griechen*, Leiden: E.J.Brill
- Dietrich, B.C. (1974). *The Origins of Greek Religion*, Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co
- Dinçol, M.; Yakar, J.; Dinçol, B.; Taffet A. (2000). The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntassa – A Geographical and Archaeological Assessment. *Anatolica XXVI*, s. 1-29
- Dowden, K. (2006). *Zeus. Gods and Heroes of the Ancient World*. London and New York: Routledge
- Ericson, K (2013), *Seleucus I, Zeus and Alexander, in Every Inch a King*, Leiden: Brill, s. 109-119
- Faraone, C. A. (2008), *Houshold Religion in Ancient Greece, in Houshold and Family Religion in Antiquity*, Edts: J. Bodel and S. M. Olyan, Oxford: Blackwell Publishing, s. 210-228
- Gönnä, v.d. G, Simon, E. (2002), *Homerische Hymnen*, Tübingen: Stauffenburg Verlag
- Grainger, J.D.(2009). *The Cities of Pamphylia*, Oxford: Oxbow Books
- Hellenkemper, H.; Hild, F.(2004). *TIB 8. Lykien und Pamphylien. Teil 1, 2, 3* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Hereward, D. (1958). Inscriptions from Pamphylia and Isauria. *JHS*, Vol. 78, s. 64-65
- Hutter, M. (2021), *Religionsgeschichte Anatoliens. Vom Ende des dritten bis zum Beginn des ersten Jahrtausends*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer
- İnan, J. (1975). *Roman Sculpture in Side*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- İnan, J. (1998). *Toroslarda bir Antik Kent. Eine Antike Stadt im Taurusgebirge Lyrbe ? - Seleukeia ?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Jameson, S. (1970). *Aspendos*. RE Supplement XII
- Kalaç, M. (1969), Die Wettergott-Stele mit Hieroglyphen aus Körkün, Study in onore di Piero Meriggi, *Athenaeum* 47, 1969
- Kaya, M.A. (2005). Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi. *TAD Cilt* 24, Sayı 38, s. 12-30
- Kileci, Ş. (2019). Perge'den Rahip Apollonios'un Zeus Soter'e Sütun adağı, *Cedrus VII*, s. 557-573
- Köker, H. (2017), Sillyon Sikkelerinde Kentin Kuruluş Efsanesi, *Colloquium Anatolicum*, 2017/16, s. 121-137

- Köker, H. (2020). *2009-10 ve 2019 Yılları Sillyon Yüzey Araştırmaları Sikke Buluntuları. Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi*. İstanbul: Ege Yayınları
- Kramer, S.N. (2002), *Tarih Sümer de başlar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 178-186
- Kratz, R.G, Spiekermann, H (2006). *Götterbilder-Gottesbilder-Weltbilder. Band II*, Tübingen: Mohr Siebeck
- Krause, B.H. (1989). *Trias Capitolina*, Trier: PhD Universität Trier
- Kreutz, N. (2007). *Zeus und die griechischen Poleis*, Rahden/Wetsf.: Verlag Marie Leidor GmbH
- Larson, J. (2007). *Ancient Greek Cults*, New York and London: Routldge
- Lebreton, S. (2015). Zeus Polieus à Athènes, *Kernos* 18/2015.
<http://journals.openedition.org/kernos/2330>
- Lopez-Ruiz, C. (2012). *Tanrılar Doğduklarında, Çev. Hamide Koyukan*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Lanckoronski, K.G. (1890). *Städte Pamphylens und Pisidiens, Band I, Pamphylien*. Prag Wien Leipzig: F. Temsky / G. Freytag
- Macdonald, G.M.A. (1899). *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection, Vol.1*, Glasgow: University of Glasgow
- Mansel, A.M. (1958). 1946-1955 Yıllarında Pamphylia’da yapılan kazılar ve Araştırmalar, *Belleten, Cilt* 22, Sayı 86
- Mansel, A.M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: Walter De Gruyter & Co.
- Mansel, A.M. (1970). 1970 Yılı Perge Kazısına dair Önrapor. *Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı* 32, s. 164-184
- Mansel, A.M. (1978). *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mansel, A.M.; Bosch, E.; İnan, J. (1951), *1947 Senesi Side Kazılarına dair Önrapor. Vorläufiger Bericht Über die Ausgrabungen in Side im Jahre 1947*. Antalya bölgesinde Araştırmalar. No.3 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mansel, A.M.; Bean, G.E.; İnan, J. (1956). *Side Agorası ve Civarındaki Binalar. 1948 Yılı Kazılarına dair Rapor Antalya bölgesinde Araştırmalar*. No. 4 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor*. Oxford: Clarendon Press.
- Mutlu, S. (2016). *Zeus Panamaros Kutsal Alanı ve Bayramları. Stratonikeia Çevresi ve Araştırmaları. Ed. B. Söğüt*. İstanbul: Ege Yayınları
- Nilsson, M.P. (1950). *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*. Lund: C.W.K.Gleerup.
- Nollé, J. (1987), Pamphylische Studien 6-10, *Chiron* 17, s. 254
- Nollé, J. (1991), Pamphylische Studien 11, 12, *Chiron* 21, 331-344

- Nollé, J. (1992), Zur Geschichte der Stadt Etenna in Pisidien, in *Asia Minor Studien* 6, Forschungen in Pisidien, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH
- Nollé, J. (1993a), Die feindlichen Schwestern – Betrachtung zur Rivalität der Pamphyliischen Städte, in *Die Epigraphische und Altertumskundliche Forschung Kleinasiens, Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Wien: G.Dobesch-G.Rehrenböck
- Nollé, J. (1993b). Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse. I. Band. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH
- Nollé, J. (2001). Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse. Band II. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH
- Onurkan, S. (1969), Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia, *Belleten TTK* 1969, Cilt 33, Sayı 131, s. 303-323
- Ormerod, H.A. (1912). A new Astragalos - Inscription from Pamphylia, *JHS* 32 (1912), s. 270-276.
- Otten, H. (1988), Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV., Wiesbaden: Otto Harrasowitz
- Özdemir, B.Ş; Taşkıran, M. (2021), Sillyon’da Ares Kültü, *Arkhaia Anatolika* 4 , s. 109-122
- Özdil, N.G. (2016). Antalya Müzesinden Yeni Adak ve Mezar Yazıtları. *Philia Cilt* 1, 388-396.
- Özgür, E.M. (1989). Perge. A Travel Guide. Net Turistik Yayınlar Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Pace, B. (1921). La Zona Costiera da Adalia a Side. *Annuario della R. Scuola Archeologica Di Atene (ASAA) E Delle Missioni Italiane in Oriente (ASAA)*, Vol. III (1916-1920) Bergamo: Instituto Italiano D’Arti Grafiche, s. 29-71
- Pekman, A. (1989). Son Kazı ve Araştırmaların Işığı altında Perge Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Robert, L. (1960). Monnaies et Divinités d’Aspendos. *Hellenica* XI-XII, 1960. s. 177-187.
- Sutherland, C.H.V. (1967). Roman Imperial Coinage Vol. VI. From diocletian’s Reform (AD 294) to the death of Maximinus (AD 313). London: Spink and Son
- Seeher, J. (2011). Götter in Stein Gehauen. Das Hethitische Felsheiligtum von Yazılıkaya, İstanbul: Ege Yayınları
- Schwabl, H. (1978). Zeus von Hans Schwabl, München: Alfred Druckenmüller Verlag
- Simon, E. (1998). Die Götter der Griechen, München: Hirmer Verlag
- Simon, E. (1972). Der Frühe Zeus. *Acta of the 2nd International Colloquium on Aegean Prehistory. The first arrival of Indo-European Elements in Greece*. Athen: Ministry of Culture and Sciences
- SEG (1984). *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XI-XIV, Amsterdam: Gieben, J.C.
- SEG (1984). *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XV-XVII., Amsterdam: Gieben, J.C

- SEG (2015). Supplementum Epigraphicum Graecum, Vol. LXV. Leiden.-Boston : Brill, 2020.
- SNG D Pfälzer (1993). Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Pfälzer Sammlungen. 4. Band. Pamphylien Nr. 1-960, München: Hirmer Verlag.
- SNG D Sammlung von Aulock (1965). Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock. Pamphylien. Nr. 4477 - 4893, Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- SNG D Sammlung von Aulock (1967). Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock. Posthume Lysimachus und Alexander Tetradrachmen Nr. 6637-6662. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- SNG D Sammlung von Aulock (1968). Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock. Nachträge IV. Pamphylien: Nr. 8501-8556. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- SNG DNM The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum (1982), New Jersey: Sunrise Publications, Inc.
- SNG France (1994). Sylloge Nummorum Graecorum France 3, Cabinet des Médailles. Zürich: Bibliothèque Nationale de la France
- SNG Righetti (1993). SNG Schweiz II, Münzen der Antike, Katalog der Sammlung Jean-Pierre Righetti, Bernisches Historisches Museum, Bern-Stuttgart-Wien: Verlag Paul Haupt
- Stamper, J. W. (2005). The Architecture of Roman Temples, Cambridge: Cambridge University Press
- Stowers, S. (1998). "A Cult from Philadelphia: Oikos Religion or Cultic Association?", in The Early Church in Its Context. Essays in Honor of Everett Ferguson, ed. A. Malherbe et al., Leiden: Brill, s. 287-301
- Stroud, R.S. (1984). "An Argive Decree from Nemea Concerning Aspendos", Hesperia 53.2: 193-216 (<https://www.ascsa.edu.gr/uploads/media/hesperia/147962.pdf>)
- Şahin, S. (1999). Die Inschriften von Perge, Teil I. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH
- Şahin, S. (2004). Die Inschriften von Perge. Teil II. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH
- Şahin, N. (2001). Zeus'un Anadolu Kültleri. İstanbul: Suna İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Şahin, S. (1996). Perge Kentinin kurucuları ve Plancia Magna. Adalya I. Antalya: Suna İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Şener, H.H. (2022). *Epigrafik, Nüsmatik ve Arkeolojik Veriler Işığında Side'de Athena ve Apollon Kültleri*. Anadolu Üniversitesi, basılmamış Doktora Tezi
- Taşkıran, M. (2020). *Pamphylia Ovasında bir Savunma Kenti: Sillyon. Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi*, İstanbul: Ege Yayınları
- Ünal, E. (2018). *Bronze Coinage of Magydos. Second International Congress on the History of Money and Numismatics in the Mediterranean World. Proceedings, Antalya. Editör: Oğuz Tekin*. İstanbul: AKMED Koç University, s. 277-304

- Üreten, H. (2004). Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 35, s. 185-214
- Weinrich, O. (1913). *Lykische Zwölfgötter-Reliefs*, Heidelberg: Akademie der Wissenschaften.
- Weiss, P. (1991). Auxe Perge, Beobachtungen zu einem bemerkenswerten städtischen Dokument des Späten 3. *Jahrhunderts n. Chr.* *Chiron* 21, s. 353-431
- Weiss, P. (1997). Leonteus, LIMC VIII-1, Artemis Verlag Zürich und Düsseldorf

Antik Kaynaklar

- Arr. An.; Arrian, *The Anabasis of Alexander*. <https://www.gutenberg.org>
- Cass. Dio; Cassius Dio, *Dio's Roman History*, Vol. VI, London: William Heinemann Ltd, 1960
- Diod.; Diodoros, *Griechische Weltgeschichte*, Buch XVII, *Alexander der Grosse*, Übersetzt von Otto Veh, Anton Hiersemann, Stuttgart, 2009
- Hdt.; Herodotos, *Herodot Tarihi*. Çev. Müntekim Ökmen. Türkiye İş Bankası Yayınları 2021.
- Hes. Theog.; Hesiodos *Theogonia (Tanrıların Doğuşu)*. Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2014
- Hom. Il.; Homeros *İlyada*, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2012
- Hom. Od.; Homeros *Odysseia*. Çev. Fulya Koçak. Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014
- Paus.; Pausanias *Description of Greece*. Vol. II. Translated by Jones, W.H.S., Litt, D and Ormerod, M.A., Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1966
- Plin.n.h; Plinus *Naturalis Historia*. *Die Naturgeschichte des Caius Plinius Secundus*, Übersetzung: Prof. Dr. G.C.Wittstein, Wiesbaden: Marixverlag, 2007
- Plut.; Plutarch: *Alexander*. Hamilton, J.R., London: Bristol Classical Press, 1999; <https://perseus.tufts.edu>
- Ps.-Skylax; Pseudo Skylax, *Periplous* : <https://topostext.org/work/102>
- Ptolem. Geogr. ; Ptolemaeus, *Geography*: <https://topostext.org/work/209>
- Scyl. Per; Periplus Scylacis. Ed. C. Müller, *Geography Graeci Minores I*, Paris 1990.
- Stadiasmus Maris Magni, *Stadiasmus of the great Sea*: <https://topostext.org/work/217>
- Strb.; Strabon *Antik Anadolu Coğrafyası*. Çev. Adnan Pekman. Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2000.

Web Kaynaklar

Asia Minor Coins	www.asiaminorcoins.com
British Museum Online Kataloğu	https://www.britishmuseum.org/collection/term/x47101
Hitit Anıtları	https://www.hittitemonuments.com/index-t.htm
Inscriptions	https://inscriptions.packhum.org
Pamphylia	https://en.wikipedia.org/wiki/Pamphylia
Pamphylien	https://de.wikipedia.org/wiki/Pamphylien
Perge Arkeogezi	https://arkeogezi.blogspot.com/2019/03/perge.html
Potnia Theron	https://de.wikipedia.org/wiki/Potnia_theron
RPC Katalog	https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coin
Sarapis	https://de.wikipedia.org/wiki/Serapis
Side	https://de.wikipedia.org/wiki/Side_(Pamphylien)
Tarhuntassa	https://de.wikipedia.org/wiki/Tarhuntaša
Tarhunt	https://de.wikipedia.org/wiki/Tarhunt
Zeus	https://en.wikipedia.org/wiki/Zeus
Zeus Statue Perge	https://www.ancientsculpturegallery.com/marble-statue-of-zeus-from-perge.html/

KATALOG

1 SİDE'DE ZEUS KÜLTÜ

1.1 Arkeolojik Bulgular

Side_Ark-01 : Zeus Heykelciği (Kat. Görsel 1)

Betim: İnce taneli beyaz mermerden yapılmış heykelcik. Jüpiter Capitolinus kült heykeline benzer pozisyonda.

Buluntu Yeri: Manavgat Çavuş köyü

Boyutları: H: 0.22 m, B: 0.135 m, T: 0.085 m

Korunduğu Yer: Side müzesi, Env. No: 469

Tarihi: MS. 4.yy'ın başlangıcı

Kaynak: İnan, 1975, a.g.k., s. 170-171

Resim: İnan, 1975, a.g.k., Pl. LXXVIII, 2-3

Yazıtsız Adak Sunakları

Side de bulunan yazıtsız adak sunakları da Zeus kültünün varlığını kanıtlamaktadır J. Nollé (Nollé, 1993 b, a.g.k., s. 279-280) Side müzesinde veya deposunda bulunan adak sunaklarını aşağıdaki şekilde listelemiştir.

Side_Ark-02: Adak Sunağı 22e

Betim: Kireçtaşından yapılmış adak sunağı. Ön yüzünde: Zeus'un şimşegi dikey durumda. Ortadaki yuvarlak topuzdan aşağıya ve yukarıya doğru başak şeklinde beş şimşek çıkıyor.

Buluntu Yeri: -

Korunduğu Yer: Müze deposunda, Env. No: 1349

Boyutları: H: 0.22 m; B: 0.09 m; T: 0.09 m

Tarihi: ??

Kaynak: Nollé, 1993b, a.g.k., s. 279, No. 22e

Side_Ark-03: Adak Sunağı 22f

Betim: Kireçtaşından yapılmış adak sunağı. Ön yüzünde: Zeus'un şimşegi yatay durumda. Yıldırım çekici ortada üç bölümlü kanat tipli (kanatımsı) bir bantla sarılmış. Bunun iki tarafından aşağıya ve yukarıya doğru ikişer yıldırım çıkıyor.

Buluntu Yeri: -

Korunduğu Yer: Müze deposunda. (Envanter: yok)

Boyutları: H: 0.16 m; B: 0.09 m; T: 0.09 m

Tarihi: ??

Kaynak: Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 279, No. 22f

Side_Ark-04: Adak Sunağı 22g

Betim: Kumtaşından yapılmış adak sunağı. Ön yüzünde: Zeus'un sakallı büstü. Bunun altında yatay duran yıldırım destesi; başak şeklinde beş yıldırım ortada üç bölümlü bir bantla bir arada tutulmuş.

Buluntu Yeri: -

Korunduğu Yer: Müze deposunda. Env.No: 1668

Boyutları: H: 0.16 m; B: 0.09 m; T: 0.09 m

Tarihi: ??

Kaynak: Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 279, No. 22g

Side_Ark-05: Adak Sunağı 22h

Betim: Kireçtaşından yapılmış adak sunağı. Ön yüzü: Zeus'un büstü. Sağ taraf: başı sola dönük, kanatları açık bir Kartal. Sol taraf: Zeus'un yıldırımı: yukarı doğru ok şeklindeki sivri ucu, aşağı doğru burğu şeklinde tornalamış. Her iki tarafında dişli/pürüzlü yıldırımlarla çevrilmiş; ortada bir bantla bağlı tutulmuş.

Korunduğu Yer: Müze deposunda. Env.No: 79.5.1

Boyutları: H: 0.16 m; B: 0.09 m; T: 0.09 m

Tarihi: ??

Kaynak: Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 279, No. 22h

Yazıtlı Adak Sunakları / Heykel Kaideleri

Bkz. Bölüm 1.2.

1.2 Epigrafik Bulgular

Side_Yazıt-01: Zeus Altar Semtinin Bryonianus Lollianus'u onurlandırması (Kat. Görsel 2: Fragman b)

Betim: Beyaz mermer heykel kaidesinin iki fragmanı /parçası a, b

Buluntu Yeri: Side. Fragman 'a' tiyatronun 200 m uzağındaki sütunlu caddenin sağ tarafı. Fragman "b" tiyatronun karşısında sütunlu caddenin duvarında

Korunduğu Yer: Fragman "a" kayıp, Fragman b Müzede, Env. No: 397

Boyutları: (a) H: 1.02 m; B: 0.15 m; T: 0.36 m (b) H: 0.3 m; B: 0.2 m; T: not edilmemiş

Tarihi: takriben MS. 270

Kaynak: Mansel, Bosch, İnan, 1951, **a.g.k.**, No.9; Bean, 1965, **a.g.k.**, No. 119; Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 410-411, No. 107

Yazıt: Fragman "a" ve sağda fragman b ile tamamlanmış hali (Nollé 2001, **a.g.k.**, s. 411)

Fragment (a)	[Βρυωνιανὸν Λολλιανὸν, ♣] [τὸν κράτιστον δουκηνά-] [ριον, ἀπὸ ἐπιτρόπων, πρεϊ-] [μοπειλάριον, ἔγγονον καὶ] ἀ[πόγονον ὑπατικῶν,] 2 τὸν [κτίστην καὶ φιλόπατριν,] γεροῦσία Βωμεϊτῶν Ζηνός.] 4 σαῖσιν ἐ[πιφροσύναισιν (?) εὐθείην] 6 ἐκ προχοῶ[ν οὔνεκα] 8 ὧν ἕνεκ' ἀ[ντίδο]σιν χαρίτων καὶ Βωμεῖται Ζηνὸς στήσαν ἄγαλμα σέθεν]. 10 [εὐ]τύχει Κτί[στι.]
--------------	---

Çevirisi (Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 411; Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 29)

“[Bryonianus Lollianus, asaletli Ducenarius, önceki Procuratorluğun sahibi, Primopilarius, Konsuların torunu ve] [Konsuların torununun çocuğu], [Anavatanın kurucusu ve vatansever, (onurlandırdı)] [Zeus Altar mahallesi Gerusiası]“
“Senin [] doğru [] akarsu ağzından [] bu yüzden [...]. Bu yüzden Zeus Sunağı mahallesinde oturanlar senin iyiliklerin karşılığında [...] senin heykelini diktiler. “İyi şanslar, Ktistios”

Bugün kayıp olan heykel kaidesinin “a” fragmanı C.E. Bosch tarafından keşfedilip yayınlanmıştır (yukarıda soldaki yazıt). Fragman b, G. E. Bean tarafından bulunup yayınlanmıştır (Bkz aşağıdaki yazıt). Bean bu iki fragmanın aynı kaideye ait olduğunu teşhis edip, birleştirmiştir (yukarıda sağdaki yazıt). Burada bahsedilen Ktistios Bryonianus’ un lakabıdır.

Side_Yazıt_01 Fragman b (Bean, 1965, **a.g.k.**, 28)

[-----]! χαρίτων KA[-----]
[-----]ηνος στῆσαν ΑΓ[-----]
[εὐ]τύχει Kτί[στιε]

Side_Yazıt-02: Zeus Halonites için Adak (Kat. Görsel 3)

Betim: Küçük bir sunağın alt parçası. Taşın üç tarafı yazılı. Ön tarafında başsız bir büst var.

Buluntu Yeri: 1961 yılında müzeyi barındıran antik hamamın arkasında bulundu.

Korunduğu Yer: Müze deposu, Env. No: 1225

Boyutları: H: 0.11 m, B: 0.085 m; T:0.085 m

Tarihi: MS. 2.-3. yy

Photo: Bean, 1965, **a.g.k.**, Tf. XIV, Fig. 46 a,b,c

Kaynak: Bean, 1965, **a.g.k.**, s. 41, 42, No. 141; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s.274, No.17

Yazıt:

(a) Ön taraf

1 Ζεὺς Ἀλω-
2 νίτης

Zeus Halonites' in
sakallı büst resmi;
paltosu sol tarafta bir
fibula ile toparlanmış

(b)sağ taraf

[]
1 κλι[δο-]
2 φόρος

(c) sol taraf

[Ἰσιδος]
1 [κα]ῖ Σε-
2 [ρ]άπι-
3 δος

Çevirisi (Bean, 1965, a.g.k., s.42)

“Zeus Halonites – [n.n.] İsis ve Serapis'in hizmetinde olan (falan kişi bu sunağı takdim etti)”

Not: İsis ve Serapis'in bir rahibinin Zeus Halonites'e bu sunağı hibe etmesi, yani bir tanrı rahibinin başka bir tanrıya bir hediyede bulunması olağanüstü bir şey değildir. Zeus Halonites, hava tanrısı olarak mahsulleri bozabildiği gibi bolluğu da sağlayabilir ; işte bu yüzden kendisine “Harman Tanrısı” sıfatı verilmektedir (Bean 1965, a.g.k., s.42)

Side_Yazıt-03: Zeus Nikator'un rahibi Kidramyas için Onur Heykeli (Kat. Görsel 4)

Betim: Alt ve üst profilli heykel kaidesi

Buluntu Yeri: Side, şehrin dış surunun takriben 60 m güneyinde su kemerlerinde kullanılmış, 1961 de bulunan heykel kaidesi

Korunduğu Yer: Şimdi kayıp

Boyutları: H: 0.76 m; B: 0.66-064 m; T: 0.54 m, Harflerin boyu: 2 - 2.5 cm, 8. Satır: 1-1.5 cm

Tarihi: MÖ. 3.- 1. yy

Photo: Bean, 1965, a.g.k., Lev.5, Res. 16

Kaynak: Bean, 1965, a.g.k., s.13, No. 100; Nollé, 2001, a.g.k., s. 379-382, No.90

Yazıt:

Κιδραμναν Δερκύλου [τοῦ
2 ἱερέα Διὸς Νικάτορος
Στησίων Παίονος τοῦ
4 ἱερέως Θεῶν Μεγάλων
καὶ Δέρκυλος Λαγού [τοῦ
6 καὶ Παίων Ἀρτέμωνος τοῦ
οἱ ἐπίτροποι κατὰ τὴν κλέουσιν
8 Διοσκουρίδης Παγκράτους ἐποίησεν.]

Çevirisi (Bean, 1965, **a.g.k.**, s.13)

“Büyük tanrıların rahibi (falan) oğlu Paion oğlu Stesion ve (falan) oğlu Artemon oğlu Paion, müteveli olarak halkın emri gereğince, Zeus Nikator’un rahibi (falan) oğlu Derkylos oğlu Kidramyas’ ın (heykelini) dikmişleridir. Heykeli yapan, Pankrates oğlu Dioskurides’tir.”

Side_Yazıt-04: Sozon’un Zeus Helios Sarapis’e adak Yazıtı (Kat. Görsel 5)

Betim: Dikdörtgen şeklinde, beyaz mermerden yapılmış altar

Buluntu Yeri: Side, yarımadaının batı sahili

Korunduğu Yer: Müzede, Env. No. 420

Boyutları: H: 1.12 m; B: 0.42 m; T: 0.31 m, harf boyu: 4.2 cm, 2.Satır: 2.7-2.9cm

Tarihi: MS. 2.yy

Kaynak: Mansel, Bean, İnan, 1956, **a.g.k.**, s. 85, No.52; Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 272-273, No.16; Mansel,1963, **a.g.k.**, s. 95, Abb.73

Yazıt:

ΔΙΙΗΛΙΩΙ	Διὶ Ἡλίῳι
ΜΕΓΑΛΩΙ	μεγάλῳι
ΣΑΡΑΠΙΔΙ	Σαράπιδι
ΚΑΙΤΟΙΣΣΥΝ	καὶ τοῖς συν-
ΝΑΟΙΣΘΕΟΙΣ	5 ναοῖς θεοῖς
ΤΗΝΕΣΤΙΑΝ	τὴν ἐστίαν
ΣΩΖΩΝ	Σώζων
ΣΩΤΩΝ	[Εἰ]ρηναίου
ΡΗΝΑΙΟΥ	

Çevirisi (Mansel, Bean İnan, 1956, **a.g.k.**, s. 85): “*Eirenaïos*’un oğlu *Sozon*, bu sunağı büyük *Zeus Helios Sarapis* ile onun mabedini ortaklaşan ilahlara (ithaf etti).”

Side_Yazıt-05: Zeus Norites ve Klea’ya Adak Yazıtı

Betim: üst kısmı çanak şeklinde, mermerden yapılmış çok küçük bir altar

Buluntu Yeri: Side

Korunduğu Yer: Müze deposu, Env. No. 1192

Boyutları: H: 0.175 m; B: 0.08 m; T: 0.08 m, harf boyu: 1.8 – 2 cm

Tarihi: MS. 2-3.yy

Kaynak: Nollé, 1993b, **a.g.k.**, s. 276, No.18

Yazıt:

Ön taraf

Διὸς
2 Νωρι-
του.

sağ taraf

Κλέ-
α[ς.]

Çevirisi : Zeus Norit(es/os) altarı. - Klea

Side_Yazıt-06 : Zeus Aspidios

Betim: beyaz mermerden yapılmış yuvarlak sunak, alt ve üst kısmı profilli, üstte 2 çekme deliği

Buluntu Yeri: Side

Korunduğu Yer: Müze, Env. No. -

Boyutları: H: 0.9 m; D: 0.9 m, ,harf boyu: 7 cm

Tarihi: Erken imparatorluk devri.

Kaynak: Nollé, 2001, **a.g.k.**, s. 659, No.18a

Yazıt:

1 Διὸς[ς]
2 Ἀσπιδίου

Birinci satırda Zeus’un genitifi (in hali) kullanılmıştır.

Side_Yazıt-07: Zeus Soter Altarı (Kat. Görsel 6)

Betim: Kireçtaşından yapılmış profilli kaide. Arka kısmı profilsiz. Üstteki akroterin bir parçası kopartılmış. Üstünde kurbanlar için küçük bir oyuk.

Buluntu Yeri: Side. Bugünkü müzenin (Hamam) doğusunda.

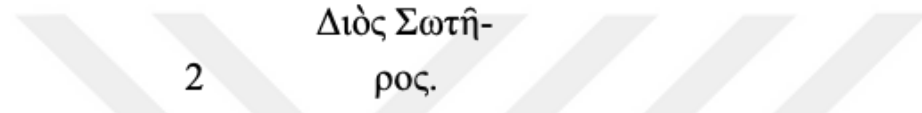
Korunduğu Yer: Müze deposu. Env. No: ?

Boyutları: H= 78 cm, B= 34 cm (üst 41 cm, alt 43 cm); T=34 cm, h_{HARF}: 2.5-3 cm

Tarihi: MS. 3. yy

Kaynak: Adak/Arca/Oktan, 2015, **a.g.k.**, s. 107

Yazıt:

Çevirisi : Zeus Soter'in (sunağı)

Side_Yazıt-08: Zeus Koryphites Altarı (Kat. Görsel 7)

Betim: üstte ve altta kalıplanmış, profilli ve üst köşesi akroterle süslenmiş mermerden yapılmış küçük sunak

Buluntu Yeri: Side. Büyük sütunlu caddede Müze (antik hamam) ile büyük Nymphaeum arasında 2001 de bulunuyor.

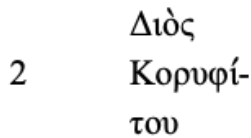
Korunduğu Yer: Müze deposu, Env. No. 2914

Boyutları: H= 18 cm, B= 9 cm (Profil ile 11.7 cm); T=8.8 cm, h_{yazı}: 1.5 cm

Tarihi: MS. 2. yy

Kaynak: Adak/Arca/Oktan, 2015, **a.g.k.**, s.107; SEG 2015, s. 488, No. 1436

Yazıt:

Çevirisi: Zeus Koryphites'in (sunağı)

Koryphites sıfatının ilk tasdiki, Side'nin bulunduğu, yarımada burnu Koryphe'den (Κορυφή) türetilmiştir (Adak/Arca/Oktan, 2015, **a.g.k.**, s.108, SEG 2015, s. 488)

1.3 Nümismatik Bulgular

1.3.1 Side Sikkeleri

Side_Sikke-01: Büyük İskender Tetradrahmisi (Kat. Görsel 8)

Hükümdar: Büyük İskender (MÖ. 336-323)

Betim: Gümüş Tetradrahmi, Ön: Sakalsız Herakles başı aslan postu içinde, boncuk çelengi, Arka: sakallı, üstü çıplak himation'lu, bir taht üzerinde oturan Zeus, uzattığı sağ elinde kartalı, sol elinde asasını tutuyor. Tahtın altında Side'nin simgesi bir nar bulunuyor. Sağda: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Müze/Ref: Hunter Koleksiyon I , Glasgow, No. 191, Atlan, 1967 b, **a.g.k.**, No.4

Özellikleri: Basım: MÖ. 326-325, D= 25.4 mm, m=16.91 gr

Kaynak: Atlan 1967 b, **a.g.k.**, s. 486-487, Lev. 1, No. 4

Side_Sikke-01_A: Büyük İskender Tetradrahmisi (Kat Görsel 9)

Hükümdar: Büyük İskender (MÖ. 336-323)

Betim: Gümüş Tetradrahmi, Ön: Sakalsız Herakles başı aslan postunda , Arka: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, tahtında oturan Zeus uzattığı sağ elinde kartalı, sol elinde asasını tutuyor

Müze/Ref: British Museum

Özellikleri: Basım: MÖ. 325-320, m=17.1 g

Kaynak: British Museum Kataloğu (2952), Museum Nr. 2002,0101.649

(https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_2002-0101-649)

Not: MÖ. 325-320 ye ve Büyük İskender'e atfedilen, ön yüzde Herakles, Arka yüzde Zeus betimli sikkelerin bir kısmının basım yerinin Side olup olmadığı bilinmemektedir. Bu BM-Katalogunda basım yeri Side'nin yanında bir soru işaretiyle belirtilmektedir.

Side_Sikke-02: Philip III Arrhidaeus Tetrдраhmi (Kat. Görsel 10)

Hükümdar: Philip III Arrhidaeus (MÖ. 323-317)

Betim: Gümüş Tetrдраhmi, Ön: Aslan postu içinde sakalsız Herakles başı, Arka: ΦΙΛΙΠΠΟΥ (PHILIPPOU), iskemle tahtında oturan Zeus uzattığı sağ elinde kartalı, sol elinde asasını tutuyor. Önünde Side'nin sembolü nar duruyor.

Müze/Ref: British Museum

Özellikler, Basım: MÖ. 320, m=17.22 g

Kaynak: Atlan 1967 b, **a.g.k.**, No.6; British Museum Kataloğu, P.121, Museum Nr. 2002,0101.654 (https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_2002-0101-654)

Not:

- i) S. Atlan, III. Philipp Archidaeus dönemine ait çeşitli müze ve koleksiyonlarda bulunan 1 Tetrдраhmi ile 16 Drahmi listelemiştir. Bunların hepsinin arka yüzünde kartal tutan Zeus küçük değişikliklerle (yazı ve semboller, oturuş şekli) betimlenmiştir (Atlan 1967 b, **a.g.k.**, s. 491-494)
- ii) Bunların haricinde, Side'ye ait bulunan bir Tetrдраhmi'nin "Posthumus İskender'ler" yani İskenderlerin ölümünden sonraya, muhtemelen MÖ. 221-188 aralığında, belki de Ptolemaios'ların idaresinden çıkmalarını kutlamak amacıyla MÖ. 221 de basılmış olabileceği belirtilmektedir (Atlan 1967 b, **a.g.k.**, s. 494-495)

Side_Sikke-03: Zeus Nikephoros'lu Lucius Verus Sikkesi (Kat. Görsel 11)

Hükümdar: Lucius Verus (MS. 161-169)

Betim: Ön: Defne çelengiyle bezenmiş büst, Arka: tahtında oturan Zeus, uzattığı sağ elinde, çelenk tutan Nike'ı, kaldırdığı sol eliyle de asasını tutuyor.

Müze/Ref: Pfälzer Privatsammlungen

Özellikleri : Bronz (AE) , m=7.29 g, D=26 mm

Kaynak: SNG D, Pfälzer (1993), No.677, München: Hirmer Verlag.

Not: RPC IV, No. 4029 da bir Side Sikkesi aynı dizaynla (Arka yüz de tahtında otururken, Nike ve Asasını tutan Zeus) Marcus Aurelius'a (MS. 161-180) ithaf ediliyor.

Side_Sikke-04: Zeus Nikephoros'lu Maximinus Thrax Sikkesi (Kat. Görsel 12)

Hükümdar: Maximinus Thrax dönemi (MS. 235-238)

Betim: Ön: Maximinus Thrax büstü, önde yuvarlak karşı mühür; Arka: Tetrastyle bir tapınağın önünde tahtında oturan Zeus, uzattığı sağ elinde Nike'ı, sol eliyle de asasını tutuyor.

Müze/Ref: Pfälzer Privatsammlungen

Özellikleri : Bronz (AE), m=18.98 g (RPC VI: 15.7 g) ; D=30 mm

Kaynak: SNG D Pfälzer, 1993, **a.g.k.**, No.742 ; RPC, VI, No. 6447

Side_Sikke-05: Zeus'lu mitolojik sahneyi betimleyen Maximinus Thrax Sikkesi (Kat. Görsel 13)

Hükümdar: Maximinus Thrax dönemi (MS. 235-238)

Betim: Ön: Maximus'un defne yapraklarıyla bezenmiş, zırhlı büstü; Arka: Bebek Zeus'un Nymph Adrastei kucığında babası Kronos'tan saklanmasını betimleyen mitolojik sahne.

Müze/Ref. : Fitzwilliam Museum, Cambridge

Özellikleri : Bronz (AE) m= 20.3 g, D= 34 mm

Kaynak: RPC VI, No. 6440

Side_Sikke-06: Zeus'lu Gallienus Sikkesi (Kat. Görsel 14)

Hükümdar: Gallienus (MS. 253-268)

Betim: Ön : Defne çelengiyle bezenmiş büst, büstün altında sağa yönelik bir ok, Arka: ayakta çıplak duran Zeus, kaldırdığı sağ eliyle asasını, alçalttığı sol eliyle de yıldırım tutuyor. CIAHTΩN – NEΩKOPΩN yazısı

Müze/Ref.: Pfälzer Privatsammlungen

Özellikleri : Bronz (AE), m=15.81 g, D=28 mm

Kaynak: SNG D Pfälzer, No. 842

Side_Sikke-07: Yürüyen çıplak Zeus’lu Severus Alexander Sikkesi (Kat. Görsel 15)

Hükümdar: Severus Alexander (MS. 222-235)

Betim: Ön : defne taçlı, göğsünde zırh taşıyan Severus Alexander’ın büstü, Arka : yürüyen çıplak Zeus, bir eliyle uzun asasını, diğer eliyle de yıldırım tutuyor.

Müze: Berlin, Staatliche Museen, Env.No: B-I1928

Özellikleri: Bronz (AE), m=7.71 g, D=25 mm

Kaynak: RPC VI, No. 6428

Side_Sikke-08: Yıldırım ve Asasıyla ayakta duran Zeus’lu Severus Alexander Sikkesi (Kat. Görsel 16)

Hükümdar: Severus Alexander (MS. 222-235)

Betim: Ön: defne taçlı, göğsünde zırh taşıyan Severus Alexander’ın büstü, Arka: ayakta duran Zeus, sağ eliyle uzun asasını, sol eliyle de yıldırım tutuyor.

Müze/Ref. : Naville Numismatics London

Özellikleri : Bronz (AE), m=20.26 g, D=31 mm

Kaynak: RPC VI, No.6411

1.3.2 : Side kazılarında bulunan diğer bölgelere ait Sikkeler

Side kazılarında bulunan sikkelerin tariflerinden, bazılarının diğer bölgelere ait oldukları belirlenmiştir. Selge, Termessos, Antiocheia, Herakleia, Makedonia, Alexandria’ya ait sikkelerde Zeus betimlenmiştir. Roma sikkelerinde Zeus’un yerini Jüpiter almıştır. Aşağıda bunlardan bazıları listelenmiştir.

Side_Sikke-09 : Zeus Aetophoros’lu Büyük İskender Sikkesi (Kat. Görsel 17)

Hükümdar: Büyük İskender (MÖ. 336-323), Basım: MÖ. 325

Bölge : Lampsakos, Makedonia

Betim: Ön: Aslan postu içinde Herakles başı. Arka: Zeus vücudunun altı mantoya sarılmış taht üzerinde oturuyor. Sağ elinde kartal, sol eli asada, sağ boşlukta iki elinde meşale tutan Artemis, tahtın altında Δ işareti bulunuyor.

Müze /Ref.: Side, Atlan, 1976, **a.g.k.**, s. 1-30

Özellikleri: Gümüş (AR), D=17 mm= 4.05 g

Kaynak: Atlan, 1976, **a.g.k.**, s. 33, No.1

Side_Sikke-10: Zeus Aetophoros'lu Lysimachos Sikkesi (Kat. Görsel 18)

Hükümdar: Lysimachos (MÖ. 323-281), Basım: MÖ. 300

Bölge : Kolophon, Thrakia

Betim: Ön: Aslan postu içinde Herakles başı. Arka: Zeus sola tahtta oturuyor, sağ elinde kartal, sol eli asada, sol boşlukta aslanın ön kısmı, taht altında yıldız

Müze /Ref.: Side, Atlan 1976

Özellikleri: Gümüş (AR), D=18 mm, m=4.14 g

Kaynak: Atlan, 1976, **a.g.k.**, s. 33, No.2

Side_Sikke-11: Zeus Nikephoros'lu Aquilia Severa Sikkesi

Hükümdar/Şahıs: Roma imparatoru Elagabal'ın ikinci eşi Aquilia Severa (MS. 3. yy)

Bölge: Selge/Pisidia

Betim: Ön: sağa bakan giyimli büst; Arka: Zeus Nikephoros taht üzerinde oturuyor, vücudun üstü çıplak, altı bir himation ile sarılı, sol eli asada

Müze /Ref.: Side, Atlan 1976

Özellikleri: Bronz (AE), D=25 mm, m=7.93 g

Kaynak: Atlan 1976, **a.g.k.**, s. 53, No.165

Side_Sikke-12: Jüpiter'li Diocletianus Sikkesi (Kat. Görsel 19)

Hükümdar: Diocletianus (MS. 284-305)

Bölge: Cyzikus. Basım : MS. 294-299

Betim: Ön: zırhlı ve pelerinli büst, başında ışınlı taç; Arka: Jüpiter İmparatora küçük bir Victoria uzatıyor.

Müze /Ref.: Side, Atlan 1976, s. vii

Özellikleri: Antoninianus, D= ? mm, m= 3 g

Kaynak: Atlan,1976, **a.g.k.**, s. 62, No. 230

Foto : Atlan, 1976, **a.g.k.**, Lev.VI, No. 230 ; RIC VI 1967, 581, Pl.14,13,15a

2. ASPENDOS'TA ZEUS KÜLTÜ

2.1 Arkeolojik Bulgular

Epigrafik bulgularda belirtilen mezar taşları ve sunaklar haricinde başka bir bulguya rastlanmadı.

2.2 Epigrafik Bulgular

Asp_Yazıt_01: Büyük Zeus'un (Dios Megalos) rahibi Aristopolis (Kat. Görsel 20)

Betim: Alınlıksız küçük mezar taşı, alt kısmı kırılmış

Buluntu Yeri: Belkıs, Camiliköy

Korunduğu Yer:

Boyutları: H= 32 cm, B=22 cm, T= 9 cm; Harflerin yüksekliği: 1 cm

Tarihi: MÖ. 2.yy

Kaynak: Brixhe, 1996, **a.g.k.**, s.75-76, No. 246

Yazıt:

Θεόδωρους
είαρείφους Διφούς
3 Μεγάλου
Ἀριστοπόλις
Να είαρείφους
6 Διφούς Μεγάλου
Ἀριστοπόλις

Çevirisi (Brixhe, 1996, **a.g.k.**, s.75) : “*Théodorous, büyük Zeus'un rahibi Aristopolis'in oğlu; Na, büyük Zeus'un rahibi Aristopolis'in kızı*”

Asp_Yazıt-02: Zeus'un Rahibi Ekhvasiô (Kat. Görsel 21)

Betim: Alınlıksız mezar taşı, sol üst köşesi hasar görmüş. 4. ve 5. satırlar arasında bir kordon.

Buluntu Yeri: Belkıs - Camiliköy

Korunduğu Yer : ?

Boyutları: H=61 cm, B=34 cm, T=8 cm, Harf yüksekliği ilk dört satırda 1.5 -2.0 cm, sonra 2-2.5 cm

Tarihi: MÖ. 2. yy

Kaynak: Brixhe, 1976, **a.g.k.**, s. 270-271, No. 134, Planche XXXVI, No.2

Yazıt:

Δάμαρχους
[ι]αρεῖτους Διφούς
καὶ Διφωνῶς
Εχφασίωνους

Κοπερείνα
Ἑλλαφίλου

Çevirisi (Brixhe,1976, **a.g.k.**, s. 270): “*Damarkhus ve Divônas, Zeus ’un rahibi Ekhvasiô ’nun oğulları; Hellaphilus ’un kızı Kopérina.*”

Asp_Yazıt-03: Zeus’un rahibi Krimo (Kat. Görsel 22)

Betim: Alınlıklı, rozet süslemeli mezar taşı (stel). 2. ve 3. satırlar arasında küçük bir pervaz ve uçları 3., 4. ve 5. satırların harfleri arasına düşen, ortasından bağlanmış bir şerit

Buluntu Yeri: Belkıs-Köleler

Korunduğu Yer : -

Boyutları: H=56.5 cm, B=29.5 cm, harflerin ortalama yüksekliği : 2 cm

Tarihi: MÖ. 2.yy

Kaynak: Brixhe,1976, **a.g.k.**, s. 229, No. 60 ; Bean, 1953, **a.g.k.**, s. 201, Pl. XXVII, Fig.1; SEG XII, No. 485

Yazıt:

Φαρνόπα
ἱαρεῖτους

Διφούς
Κρίμονους
Ορουμνῖτους

Çevirisi (Brixhe, 1976, **a.g.k.**, s. 229): “Zeus'un rahibi Krime'nun kızı ve Oroumneus'un torunu Varnopa'nın kitabesi”

Asp_Yazıt_04: Zeus, Hera ve Aphrodite Kastnietis'e Adak (Kat. Görsel 23)

Betim: Krem grisi taştan altar. Her köşesinde öküz başlı çelenkle çevrili. Üstte kuş banyosu oyuğu.

Buluntu Yeri: Aspendos.

Korunduğu Yer: Serik okulu (?)

Boyutları: H= 0.755 m, B= 0.43, T= 0.395cm; Harf yüksekliği: 0.052 m

Tarihi: Erken Roma

Kaynak: Hereward, 1958, **a.g.k.**, s. 64-65, No.10; SEG XVII, s. 173, No.641; Robert, 1960, **a.g.k.**, s. 177

Yazıt:

Διὶ καὶ Ἑραὶ
καὶ
(garland)
Ἀφροδείτῃς
Καστινήτισιν.

Çevirisi: Zeus ve Hera (üst satır) ve Aphrodite Kastnietis (alt satır)

Not: Hereward, Hereward 1958, **a.g.k.**, s. 59 daki 3 No'lu yazıtın 8. satırındaki ΔΙΙΜΑΡ [-?-]Μαρ veya Μαρ eklerinin, belki Zeus'un bir epitheti, Zeus Marnas olabileceğini belirtmektedir (Hereward 1958, **a.g.k.**, s.60).

2.3 Nümismatik Bulgular

Asp_Sikke-01 : Mopsos (Kent kuruluşuyla ilgili !) (Kat. Görsel 24)

Hükümdar: Mopsos Mitosu, MÖ. 4.yy

Betim: Ön: kaldırdığı elindeki bir mızrakla, bir atın üzerinde dört nala giden Mopsos ve inci halka, Arka: bir yaban domuzu ve Aspendos'un Pamphylia lehçesindeki adı ΕΣΤΦΕΔΙΙΥΣ

Müze/Ref: BMC Nr. 1979,0101.848; SNG D von Aulock, 1965, No. 4492

Özellikleri: Gümüş drahmi, m=5.32 gr

Kaynak: BMC Online Katalog

(https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1979-0101-848)

Not: Mopsos mitosunu tasvir eden benzer betimli sikkeler MÖ. 5. ve 4. yüzyıllarda Aspendos'ta basılmıştır. (Bkz. Robert 1960, **a.g.k.**, s. 177-178; Dağlı-Dinçer 2020, **a.g.k.**, s. 55; SNG D von Aulock, 1965, **a.g.k.**, No. 4487- 4499 arasındaki tüm sikkeler).

Asp_Sikke-02: Büyük İskender (Posthumus) Sikkesi - Zeus Aetophoros (Kat. Görsel 25)

Hükümdar: Sikke yazısındaki isim: Büyük İskender (MÖ. 201-200)

Betim: ön: Aslan postu içinde Herakles'in başı; Arka: oturan Zeus sol eliyle bir asayı, uzattığı sağ eliyle de bir kartalı tutuyor. Arkada Alexandrou yazısı (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ) bulunuyor.

Müze/Ref: BMC 1979,0101.898

Özellikleri: Gümüş Tetrarahmi, D= ? m=16.92 gr

Kaynak: BMC 2982, SNG D von Aulock, 1967, **a.g.k.**, No. 6657,

https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1979-0101-898

Not: Ölümünden sonra da, yukarıdaki betimle, uzun süre B. İskender'e atfedilen sikkelerin Aspendos'ta basıldığı görülmektedir. Aulock Koleksiyonunda SNG D 1967 - 6652-6657 No'lu Aspendos sikkeleri B. İskender'in betimlendiği Tetrarahmiler olup, British Museum'da da bu betimle MÖ. 3. ve 2. yy' a ait birçok sikke bulunmaktadır.

Asp_Sikke-03: Zeus ve Hera'lı Vespasianus Sikkesi (Kat. Görsel 26)

Hükümdar: Vespasianus (MS.69-79)

Betim: ön: defne taçlı Vespasianus'un başı; arka: yan yana duran Hera ve Zeus'un büstleri

Müze/Ref: D.Salzman, “Vespasian in Aspendos”, Schweizer Münzblätter 201 (2001), s. 8-9

Özellikleri: AE (Metal), D=20 mm, m=7.35 gr

Kaynak: RPC II, No. 1520 B

Asp_Sikke-04: Zeus Hera’ya Aphrodite Kastnietides’in heykelini sunuyor- Traianus Sikkesi (Kat. Görsel 27)

Hükümdar: Traianus (MS.98-117)

Betim: Ön: defne taçlı Traianus’un başı, Arka: solda oturan Zeus sağ eliyle اساسında, uzattığı sol eliyle Aphrodite Kastnietides’in kült heykelini önünde oturan ve sağ elinde bir Patera tutan tanrıça Hera’ya sunuyor

Müze/Ref: Ex. Münzhandlung Basel, KM 320/44

Özellikleri: AE (Metal), D=24.9 mm, m=8.87

Kaynak: RPC III, No.: 2714

Asp_Sikke-05: Zeus Hera’nın elini tutuyor – Severus Alexander Sikkesi (Kat. Görsel 28)

Hükümdar: Severus Alexander (MS. 222-235)

Betim: Ön: Başlı örtülü Julia Mamaea (Augusta), Arka: tahtında oturan Zeus bir asa, kartal ve elinde uzun bir asa tutan Hera’nın (?) elini tutuyor.

Müze/Ref: Fitzwilliam Museum : Mossop

Özellikleri: AE (Metal), D=29 mm, m=16.88

Kaynak: RPC VI, No.: 6291

Asp_Sikke-06: Zeus ve karşısında oturan Hera- Maximinus Thrax Sikkesi (Kat. Görsel 29)

Hükümdar: Maximinus Thrax (MS.235-238)

Betim: Ön Maximinus’un defne çelenkli ve göğüs zırhı taşıyan büstü:, Arka: tahtında oturan Zeus uzun bir asa ve bir kartal, karşısında oturan Hera ise uzun bir asa tutuyor.

Müze/Ref: Berlin staatliche Museen I: B1900

Özellikleri: AE (Metal), D=34 mm, m=20.47

Kaynak: RPC VI, No.: 6312

Asp_Sikke-07: Zeus ve karşısında oturan Hera- Trajan Sikkesi (Kat. Görsel 30)

Hükümdar: Trajan Decius (MS. 249-251)

Betim: Ön Decius'un defne çelenkli ve göğüs zırhı taşıyan büstü:, Arka: tahtında oturan Zeus uzun bir asa ve bir kartal, karşısında oturan Hera bir asa ve Patera tutuyor.

Müze/Ref: SNG France 3, No.198

Özellikleri: AE (Metal), D=25 mm, m=9.24 gr

Kaynak: RPC IX, No.: 1054

Asp_Sikke-08: Zeus ve karşısında ayakta duran Hera- Maximinus Sikkesi (Kat. Görsel 31)

Hükümdar: Maximinus (MS.235-238)

Betim: Ön: başı açık, göğsü zırhlı Maximinus, Arka: tahtında oturan Zeus bir kartal, bir asa ve karşısında ayakta duran ve uzun bir asa tutan Hera'nın elini tutuyor

Müze/Ref: London British Museum: 1882, 0605.38, BMC 91

Özellikleri: AE (Metal), D= 31 m= 13.25

Kaynak: RPC VI, 6319 ; SNG D Pfälzer, No. 98

Asp_Sikke-09: Zeus Nikephoros'lu Valerianus Sikkesi (Kat. Görsel 32)

Hükümdar: Cornelius Valerianus (MS.255-258)

Betim: Ön: Cornelius Valerianus, sağda IA, altta Kartal; Arka: tahtında oturan Zeus sol elinde bir asa, sağ elinde Nike heykeli ile görülüyor.

Müze/Ref: Aulock Koleksiyonu

Özellikleri: AE (Metal), m= 15.27 gr

Kaynak: SNG D von Aulock, No. 4607

Asp_Sikke-10: Athena ve Zeus’lu Maximinus Sikkesi (Kat. Görsel 33)

Hükümdar: Maximinus (MS.235-238)

Betim: Ön: Maximinus’un defne çelenkli ve göğüs zırhı taşıyan büstü ; Arka: solda ayakta duran önünde kalkarıyla miğferli Athena, karşısında ayakta asasına dayanan ve Athena’ya küçük bir quinquireme (kadirga) uzatan Zeus

Müze/Ref: The Weber Collection, Nr. 7325

Özellikleri: AE (Metal), m= 15.27 gr

Kaynak: RPC VI, 6315; CNG 87, 18 Mayıs 2011, lot 851

3. PERGE’DE ZEUS KÜLTÜ

3.1 Arkeolojik Bulgular

Perge_Ark-01 : Zeus Heykeli (Kat. Görsel 34)

Betim: Mermerden yapılmış Zeus heykeli. Ayakta duran Zeus, sol omuzundan ayak bileklerine uzanan bir şal (Himation). Sağ ayağının yanında bir kartal durmakta. H=222 cm

Buluntu Yeri: Perge anıtsal kuzey çeşmesi (1970 kazılarında bulunuyor)

Korunduğu Yer: Antalya müzesi, Env. No: 3729

Tarihi: MS. 2.yy

Kaynak: Mansel, 1970, **a.g.k.**, s.172, Res.23

Resim: Arşiv Antalya Müzesi, Photo S. Köse; Özgür Edip, H (1989), Perge A Travel Guide.

Yazıtlı mezar taşları ve sunaklar bölüm 3.2 de yazıtlarla beraber listelenmiştir.

3.2 Epigrafik Bulgular

Perge_Yazıt-01 :Zeus ve Hestia ‘ya Adak Yazıtı (Kat. Görsel 35)

Betim: Kireçtaşından yapılmış küçük sunak, üstünün çukur olması Libasyon (içecek adamak için) için kullanıldığına işaret etmektedir.

Buluntu Yeri: Toparlar köy yolu üzerinde

Korunduğu Yer: (şimdi kazı deposunda)

Boyutları: H: 0.36 m, B: 0.017 m, T: 0.14 m

Tarihi: Hellenistik, MÖ. 4.-1.yy

Kaynak: Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 3-4, Tafel III No.3

Yazıt (Pamphylia lehçesi) :

Διφί, 'Ιστίαι
2 Νομενιο
ἐπίστασι

Çevirisi (Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 2-4) 1. Satır: Zeus, Hestia, 2. Satır: *bağışta bulunan kişi* “Noμενιο“ 3. Satır: *tanrıların hayali görünüşü.*

Perge_Yazıt-02: Tiberius Claudius Tychius'un Zeus Poliouchos'a adağı (Kat Görsel 36)

Betim: Abidevi kireçtaşı bloğu

Buluntu Yeri: Muhtemelen şehir meclisi olan bir binanın doğu kenarında sütunlu iki ana caddenin kesiştiği yerin yakınında

Korunduğu Yer:

Boyutları: H: 1.26 m; B: 0.59 m; T: 0.6 m, Harf yüksekliği: 0.06-0.04 m

Tarihi: MS. 1-2 yy

Kaynak: Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 270. No.232, Tafel LIV

Yazıt:

Διὶ Πολιούχῳ
2 ὁ ἱερεὺς
Τιβέριος Κλαύδιος
4 Κλαυδίου
υἱὸς Τύχιος

Çevirisi (Şahin 1999, 270)

“ *Rahip Claudius’ un oğlu Tiberius Claudius Tychius’tan Zeus Poliouchos’a* “

Perge-Yazıt-3 : Zeus Machaonios’a Adak (Kat. Görsel 37)

Betim: Hafif profilli kireçtaşından yapılmış heykel kaidesi, üst yüzeyde üç vida yuvası deliği

Buluntu Yeri:

Boyutları: H: 0.6 m; B: 0.62 m; T: 0.53 m

Tarihi: MS.1.-2. yy

Kaynak: Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 137-138, No.104, Tafel XXXII-104; Pekman, 1989, **a.g.k.**, s. 10-11

Yazıt:

	[κτί]στης
2	[Μαχ]άων Ἀσκλη-
	[πιού] Θεσσαλὸ[ς]
4	[ἀ]φ’ οὗ ἱερὸν Διὸς
	Μαχαονίου ἐν τῇ
6	ἀκροπόλει

Çevirisi (Şahin,1999, **a.g.k.**, s. 38)

“ *Akropolis’teki Zeus Machaonios tapınağı, Teselyalı Asklepios’un oğlu, kurucu Machaon’dan dır* ”

Perge Yazıt-4: Zeus Soter’e Adak (Kat. Görsel 38)

Betim: Menekşe rengi damarlı mermerden işlenmiş sütun

Buluntu Yeri: Batı sütunlu Cadde’nin suyolunun bittiği nokta ile Caracalla Çeşmesi arasında

Boyutları: H=2.34 m, D_{alt}=0.365 m, D_{üst}=0.295 m, Harf yüksekliği: 0.03-0.05 m

Tarihi: MS. 2. yy

Kaynak: Kileci, 2019, **a.g.k.**, s. 557-573

Yazıt:

Δι Σωτήρι·
ὁ ἱερεὺς
Ἀπολλ[ω]νιος Ἀρτε-
4 μιδώρου Ἀπολλω-
νίου Δουσεως τοὺς
κείονας σὺν τοῖς
σπειροκεφαλίοις
8 ἀνέθηκεν

Çevirisi (Kileci, 2019, **a.g.k.**, s.558): “Douseus oğlu Apollonios’un torunu, Artemidoros oğlu rahip Apollonios bu sütunları başlık ve kaideleriyle birlikte Zeus Soter’e adayarak dikti.”

Perge Yazıt-5: Zeus Keraunios’a Adak (Kat. Görsel 39)

Betim: Dikdörtgen prizma şeklinde taştan altar. Ön yüzünde hem alınlık kısmında hem de tabanında ikişer satırlık yazıt. Gövde üzerinde bir el tarafından tutulan bir şimşek demeti

Buluntu Yeri: ? Antalya veya Perge olabilir. Şu an Antalya müzesinde. Env. No: 10.26.81

Boyutları: H=0.51 m, B= 0.24 -0.26 m, T=0.21 m. Harf yüksekliği: 0.025-0.035 m

Tarihi: MS. 2.yy

Kaynak: Özdil, 2016, **a.g.k.**, s. 388-389

Yazıt:

Δι
2 Κεραυνίω
Αρτεϊμας
4 Μελεάγρου.

Çevirisi (Özdil , 2016, **a.g.k.**, s. 389) : *Meleagros oğlu Arteimas, Zeus Keraunios için (bu altarı adadı)*

Not: Adağı adayan *Arteimas* ismi, Pamphylia da Perge ve Attaleia'da belgelendiğinden, Özdil, Antalya müzesindeki bu altarn, buluntu yeri belli olmamakla beraber, büyük bir ihtimalle Antalya bölgesine ait olacağını belirtmektedir. Diğer yandan Perge'ye bağlı antik İncik beldesinde bulunan Astragaloi yazıtında da Zeus Keraunios'un anılması, bu yazıtın Perge'ye ait olabileceğine işaret etmektedir (Bkz. Perge_Yazıt-06)

Perge_Yazıt-06: İncik Antik alanından 5 taşlı Astragaloi Kehaneti

Tanrıların ve mitolojik kahramanların yer aldığı 53 kıtalık bu yazıtta, Zeus Keraunios (Kıta 30) ve Zeus Katachthonios (Kıta 53) ana söz sahibi tanrılar olarak görülmektedir. Zeus Megistos ve Zeus Ktesios sıfatları da Zeus kartalının(Kıta 4) ve Serapis'in (Kıta 27) sözlerinde yer almaktadır. Burada misal olarak yazıtın sadece yalnız 30. kıtası gösterilmiştir.

Betim: Dört tarafı yazılı kaide. 1911 de H.A. Ormerod ve E.S.G. Robinson tarafından görülen ve kaydedilen kaide aynı yıl define arayıcıları tarafından parçalanmıştır.

Buluntu Yeri: Perge'nin kuzeyinde bulunan İncik köyünün kuzey batısında

Boyutları: H=1.43 m, B=0.54 (batı ve doğu) - 0.63 m (kuzey ve güney), Harf yüksekliği: 0.06 m

Tarihi: MS. 1.- 2. yy

Kaynak: Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 247, No. 207; Ormerod, 1912, **a.g.k.**, 270-276

Yazıt (30. Kıta)

	α[ς]δδγ'	[ι]η'	Διὸς Κεραυνίου
2	[χ]εῖος καὶ ἐξείτη[ς, δύ]ο τέσσαρα καὶ τρ[ί]' ὁ πένπτ[ος·]		
	[ο]ῦκ ἐστὶν πρᾶσον[τα κατὰ] γν[ώμην,] ἃ μεριμνᾷς,		
4	ο[ὔ]τε [ἐ]ν ἄλλῳ δήμῳ ἰέ[ναι σ]ύνφορόν ἐστιν,		
	οὔτ' ὠ[νούμ]ενος <αἰσθήσῃ> οὔτε ὀνή[σιμό]ν ἐστιν.		

İlk satırın çevirisi (Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 255): “*Zeus Keraunios 'un sözü/hükmü*”

Perge_Yazıt_07: Zeus Rahibi Rutilianus'un Zeus'a adağı ?

1979 ve 1980'deki kazılarında bulunan zengin bezemeli ve özenle işlenmiş bir mermer sunağın ön yüzündeki yazıt, Rutilianus isimli bir rahibin sunağı tanrısına adadığını yazmaktadır (S. Şahin, 1999, s. 170, No. 136, Tafel XXXVIII). MS. 1.-2. yy'a tarihlenen bu sunağın üzerindeki yazıtın ilk satırında sadece Zeus kelimesinin başlangıcı (Δ) bulunduğundan, Şahin bu adağın Zeus'a ait olabileceğini bir soru işaretiyle belirtmiştir.

3.3 Nümismatik Bulgular

Perge_Sikke-01: Zeus Aetophoros'lu Büyük İskender (Posthumus) Sikkesi (Kat. Görsel 40)

Hükümdar/Şahıs: Büyük İskender'in ölümünden sonra basılan Büyük İskender sikkelerinden.

Betim: Ön: Aslan postu içinde Herakles'in başı; Arka: oturan Zeus sol eliyle bir asayı, uzattığı sağ eliyle de bir kartalı tutuyor. Arkada Alexandrou yazısı (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ) bulunuyor. Yıl 18 (IH)

Müze/Ref: British Museum Coin No. BMC 2930

Özellikleri: Gümüş Tetradrahmi, m=16.94 gr, Basım tarihi: takriben MÖ. 204-203

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1911-0409-195

Not.: British Museum kataloğunda, Büyük İskender adını taşıyan , MÖ. 189 – 220 arası Perge'de basılan 30 dan fazla Zeus betimli Tetradrahmi bulunmaktadır. Küçük değişiklikler haricinde hepsinin ön ve arka yüzleri aynı şekilde betimlenmiştir. Aulock koleksiyonunda Perge'ye ait 2 İskender Tetradrahmi bulunmaktadır. MÖ. 3.yy sonu ve 2.yy başlarında basılan Alexander Tetradrahmilerin arka yüzlerinde 1 ila 33 arası rakamlar bulunmaktadır. Grainger, bu rakamların MÖ. 221/220 ile 189/188 (Apamea Antlaşması = 33) arasında tarihleri belirttiklerini söylemektedir (Grainger, 2009, **a.g.k.**, s. 117-119)

Perge_Sikke-02: Zeus’lu Salonina Sikkesi (Kat. Görsel 41- 42)

Hükümdar / Şahıs: Gallienus’un eşi Salonina (MS. 254-268)

Betim: Ön: başı özel bir taç ve omuzu bir hilal ile bezenmiş Salonina, Arka: tahtında oturan Zeus kaldırdığı sol elinde bir asa diğer elinde ise bir Patera tutuyor (Kat. Görsel 41)

Müze/Ref: SNG D Aulock 1965, No. 4744 (Aulock Koleksiyonu)

Özellikleri: AE (metal), m= 13.24 gr

Kaynak: SNG D von Aulock, No. 4744

Yine Salonina ya ait başka bir Sikkede (SNG D Pfälzer No. 446), tahtında oturan Zeus uzattığı sağ elinde Nike, kaldırdığı sol elinde de asasını tutmaktadır. Ön yüzünde yine başı taçla omuzu hilalle bezenmiş Salonina görülmektedir (Bkz. Kat. Görsel 42)

Perge_Sikke-03: Zeus Nikephoros’lu Saloninus Sikkesi (Kat. Görsel 43)

Hükümdar: Saloninus (MS. 258-260). NB: “*Gallienus ve Salonina’nın oğlu !*”

Betim: Ön: defne çelenginin içinde Saloninus, önünde değer işareti I (=10), Arka: oturan Zeus Nikephoros, sol elinde bir asa ile.

Müze/Ref: SNG D Aulock Koleksiyonu, No. 4753

Özellikleri: AE (Metal), m=14.8 gr

Kaynak: SNG D Aulock, No. 4753

Perge_Sikke-04: Zeus Nikephoros’lu Gallienus Sikkesi (Kat. Görsel 44)

Hükümdar: Gallienus (MS. 253-268)

Betim: Ön: Defne çelenginde Gallienus büstü, önünde değer işareti I (=10), Arka: Zeus Nikephoros sol elinde asası, sağ elinde Nike’ı tutarken

Müze/Ref: SNG D Aulock Koleksiyonu, No. 8522.

Özellikleri: AE (metal), m=15.55 gr

Kaynak: SNG D Aulock No. 8522; SNG D Pfälzer No. 436

Perge_Sikke-05: Neokoros simgesi tutan Zeus’lu Aurelianus Sikkesi (Kat. Görsel 45)

Hükümdar: Aurelianus (MS. 270-275)

Betim: Ön: Defne çelengiyle bezenmiş büst, önünde değer işareti I (=10), Arka: tahtında oturan Zeus, uzattığı sağ elinde Δ (=τετράκις, yani dört kere Neokoros anlamında), kaldırdığı sol elinde bir asa.

Müze/Ref: SNG D Pfälzer Kolleksiyonu, No. 450

Özellikleri: AE (metal), m=17.24 gr

Kaynak: SNG D Pfälzer No. 450

Perge_Sikke-06: Zeus Nikephoros’lu Antoninus Pius Sikkesi (Kat. Görsel 46)

Hükümdar: Antoninus Pius (MS. 138-161)

Betim: Ön: Antoninus’un defne çelengiyle bezenmiş başı, Arka: tahtında oturan Zeus, uzattığı sağ elinde Nike, sol elinde bir asa ile.

Müze/Ref: SNG France

Özellikleri: AE (bronz), m=5.6 gr

Kaynak: SNG France 3, No. 409

4. SİLLYON’DA ZEUS KÜLTÜ

4.1 Arkeolojik Bulgular

Yazıtlı sütun tabanından başka bir kanıt bulunamadı.

4.2 Epigrafik Bulgular

Sillyon_Yazıt-01: Zeus Soteros

Betim: Sütun tabanı

Buluntu Yeri: Sillyon-Yanköy

Boyutları: 65 x 22 cm konik çerçeveli, 27 cm genişliğinde yazıt

Tarihi: Roma İmparatorluk dönemi (?)

Kaynak: Pace, 1916/1920, **a.g.k.**, s. 31, No.17; SEG 2:707

Yazıt:

ΔΙΟΣ	Διός
ΣΤΗ	[Σ]Ϡτῆ
ΡΟΣ	ρος

Çeviri: Zeus (Dios)Soteros

4.3 Nümismatik Bulgular

Silyon_Sikke-01: Büyük İskender Sikkesi (Kat Görsel 47)

Hükümdar/Şahıs: Büyük İskender'in ölümünden sonra basılan Büyük İskender sikkelerinden

Üretim tarihi: MÖ. 217-216 (BMC 2979)

Betim: Ön: Aslan postu içinde Herakles'in başı; Arka: oturan Zeus sol eliyle bir asayı, uzattığı sağ eliyle de bir kartalı tutuyor. Arkada Alexandrou yazısı (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ) bulunuyor.

Müze/Ref: British Museum Coin No. BMC 2979, SNG D Aulock No. 6660, 6661

Özellikleri: Gümüş Tetradrahmi, m=16.79 gr

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1882-0605-9, SNG D Aulock No. 6660

Silyon_Sikke-02: Zeus Aetophoros'lu Hellenistik Sikke (Kat. Görsel 48)

Hükümdar: Hellenistik sikke, MÖ. 4.- 3. yy (SNG France 3: MÖ. 4.yy; SNG DNM & SNG Pfälzer: MÖ. 3. yy)

Betim: Ön: defne çelengi takmış Apollon başı, Arka: oturan Zeus bir elinde kartal, diğer elinde bir asa ile.

Müze/Ref: SNG DNM No. 437; SNG Pfälzer No. 901-906; SNG France 3, No.956-958

Özellikleri: AE (bronz), D= 19 mm, m=5.44 gr

Kaynak/Photo: Yukarıdaki Ref. / Photo: www.asiaminorcoins.com, Coin ID: 6913

Not: 2009-2019 yılları arasında yapılan Sillyon araştırmalarında bulunan benzeri bir Sikke de MÖ. 3. yy'a tarihlenmiştir (Köker, H. (2020), 2009-10 ve 2019 Yılları Sillyon Yüzey Araştırmaları Sikke Buluntuları. Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi. İstanbul: Ege Yayınları, s. 239, No. 6, Env. No. Sil10-KB/3). MÖ. 3. yy tarihlenen bazı sikkeler de ön yüzde miğferli Ares , arka yüzde ise Zeus ayakta chiton'lu veya çıplak bir şimşek tutarken veya tahtında otururken ve bir Phiale tutarken betimlenmiştir (SNG France 3, No. 959- 965, SNG Pfälzer 907-916, Bkz. Sikke-03).

Sillyon_Sikke-03: Ares ve Zeus'lu Hellenistik Sikke (Kat. Görsel 49)

Hükümdar: Hellenistik sikke, MÖ. 3. yy

Betim: Ön: Korint Miğferli, sakallı Ares başı, Arka: ayakta çıplak duran Zeus, sol elinde muhtemelen bir şimşek ve yüzünün önünde bir yıldız ile

Müze/Ref: SNG France 3, No.959-965; SNG Pfälzer No. 907-916,

Özellikleri: AE (bronz), m=3.42 gr

Kaynak/Photo: SNG Pfälzer No. 907

Not: SNG D Pfälzer Nr. 917 de ise ön yüzde muhtemelen sakallı pelerinli Zeus, arka yüzde ise muhtemelen Ares bulunmaktadır.

Sillyon_Sikke-04: Commodus Sikkesinde Capitol Üçlüsü (Kat. Görsel 50)

Hükümdar: Commodus (MS.180-192)

Betim: Ön: başı defne çelengiyle bezenmiş, kalkan giysili Commodus büstü, Arka: Capitol Üçlüsü: solda ayakta duran miğferli Athena, ortada oturan ve uzun bir asa tutan Zeus, sağda uzun bir chiton giyen ve ayakta duran Hera

Müze/Ref: Fitzwilliam Museum: Mossop Collection

Özellikleri: AE (Bronz), D=36 mm, m=26.26 gr

Kaynak: RPC IV.3, Nr. 10217, <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10217>

Sillyon_Sikke-05: Zeus’lu J. Mamaea Sikkesi (Kat. Görsel 51)

Hükümdar : Severus Alexander / Julia Mamaea (MS.222-235). Not: J.Mamaea Severus’un annesi

Betim: Ön: Taçlı Julia Mamaea’nın drapeli büstü, Arka: tahtında oturan Zeus bir Patera ve kaldırdığı sağ eliyle uzun bir asa tutuyor

Müze/Ref: Athen: Kikpe Koleksiyonu, SNG D Pfälzer 1993, No. 947

Özellikleri: AE (Bronz), D=27 mm, m=11.97 gr

Kaynak: RPC VI, 6205; SNG D Pfälzer Nr. 947

Sillyon_Sikke-06: Zeus Nikephoros’lu Gallienus Sikkesi (Kat. Görsel 52)

Hükümdar : Gallienus (MS. 253-268). SNG DNM 451: Valerian II (MS. 256-258).

Betim: Ön: Taçlı Gallienus’un defne taçlı ve drapeli büstü, önünde I işareti, Arka: tahtında oturan Jüpiter Nike heykeli ve asasıyla.

Müze/Ref.: SNG DNM 451

Özellikleri: AE (Bronz), D=33 mm, m=19.44 gr

Kaynak/Foto: Asia Minor Coins: www.asiaminorcoins.com, Coin ID=4458

Sillyon_Sikke-07: Zeus Nikephoros’lu Gallienus & Salonina Sikkesi (Kat. Görsel 53)

Hükümdar : Gallienus (MS. 253-268).

Betim: Ön: Taçlı Gallienus’un defne taçlı ve asker paltolu(Paludamentum) büstü, önünde I işareti, ve karşısında taçlı ve elbiseli Salonina. Arka: tahtında oturan Zeus Nike kült heykeli ve asasıyla.

Müze/Ref.: SNG CH Righetti 1320.

Özellikleri: AE (Bronz), D=34.7 mm, m=20.46 gr

Kaynak/Foto: SNG CH Righetti 1320 / Foto: www.wildwinds.com

5 ATTALEIA'DA ZEUS KÜLTÜ

5.1 Arkeolojik Bulgular

Zeus yazıtlı taş bloktan başka bir kanıt bulunamadı.

5.2 Epigrafik Bulgular

Attaleia_Yazıt-01: Zeus Tropaiouschos (Kat. Görsel 54)

Betim: üst kısmı kırılmış veya zarar görmüş düz taş blok. Üç sütunlu yazıt.

Buluntu Yeri: Attaleia kalesi güney doğu duvarı. Antalya müzesi Env. No. 306

Boyutları: H=0.63m, B=1.50 m

Tarihi: Muhtemelen MÖ. 2.-1. yy

Kaynak: Bean,1958, **a.g.k.**, s. 35, No. 25; Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**,s. 157, No.6 ;

Cook, 1965, **a.g.k.**, s. 111

Yazıt:

A	C
-]LI - - - - - NIO	[- - - - -] IO [- - - - - νε]-
Ῥοῦφον νεανίαν κόσμι- ον καὶ σώφρονα, ἑπαρ- χον τεχνειτῶν, υἱὸν	[α]νίαν κόσμιον καὶ σώ- φρονα, ἑπαρχον τεχνει- τῶν, υἱὸν Γαίου Λικιννί- ου Φλάμμου τοῦ πολεί- του αὐτῶν, ἐπάρχου
5 Γαίου Λικιννίου Φλάμ- μου ἐπάρχου τεχνει- τῶν καὶ ἱερέως διὰ βίου Διὸς Τροπαιοῦχου, ζή- σαντα καλῶς, ἀρετῆς ἕνεκα.	5 Φλάμμου τοῦ πολεί- του αὐτῶν, ἐπάρχου τεχνειτῶν καὶ ἱερέως διὰ βίου Διὸς Τροπαιοῦ- χου, ζήσαντα καλῶς, ἀρετῆς ἕνεκα.
10 τὸ δαπάνημα ἐποίησατο ὁ πατήρ μνήμης χάριν	10 τὸ δαπάνημα ἐποίησατο ὁ πατήρ μνήμης χάριν
B	
[- - - - - -- προγό]- νων λαντρῶν καὶ ἐπα vacat	

Çevirisi (Bean, 1958, **a.g.k.**, s. 35)

(A) “(Halk), terbiyeli ve edepli bir delikanlı olan, praefectus fabrum vazifesini gören, keza praefectus fabrum vazifesini gören ve kaydı hayat şartıyla **Zeus Tropaiouschos’un rahibi Caius Licinnius Flamma’nın** oğlu takdire şayan bir hayat yaşayan... **nus Rufus’u** yüksek vasıfları dolayısıyla (tebcil etti=ululaştırdı, yüceltti). Bu anıta ait masrafı hatırası için babası yaptı.”

(B) “.....parlak ecdattan gelme...”

(C) “A gibi, yalnız Rufus ismi yoktur”

Not: Zeus Tropaiouchos’un muhtemelen “Res Gestae Divi Augusti” 19 da belirtilen Jüpiter Feretrius’a eşdeğer olduğu belirtilmektedir. (Cook, 1965, **a.g.k.**, s. 111; Dereli,1999, **a.g.k.**, s. 25, Bölüm XIX)

5.3 Nümismatik Bulgular

Attaleia_Sikke-01: Zeus Nikephoros’lu Hellenistik Sikke (Kat. Görsel 55)

Hükümdar: Hellenistik, MÖ. 200-100.

Betim: Ön: Athena’nın Korint miğferli kademeli çift başları, Arka: ΑΤΤΑΛΕΩΝ yazısı; tahtında oturan Zeus Nikephoros bir elinde Nike diğer elinde asasıyla.

Müze/Ref.: SNG France 3, No. 238

Özellikleri: AE (Bronz), D=16 mm, m=3.84 gr

Kaynak: SNG France 3, No.238-240; Baydur, 1975, **a.g.k.**, No. 93,94,96; Asia Minor Coins ID=15656

Not: Baydur (Baydur,1975, **a.g.k.**, s. 54-55) kataloğundaki 91-99 No’lu sikkeler bir soru işaretiyle Traians dönemine tarihlenmişlerdir. SNG D Pfälzer ve SNG F kataloglarında Baydur’un soru işaretiyle bıraktığı tarihlemesinin mümkün olmadığı ve bu sikkelerin MÖ. 2.-1 yy’a ait oldukları belirtilmektedir.

Attaleia_Sikke-02: Zeus’lu Hellenistik Sikke (Kat. Görsel 56)

Hükümdar: Hellenistik, MÖ. 160’tan sonra.

Betim: Ön: Athena’nın Korint miğferli, yan yana kademeli iki başı, Arka: [A]TTAA[ΩN]; tahtında oturan Zeus uzattığı sağ elinde şimşek, kaldırdığı sol elinde asasıyla

Müze/Ref.: Antalya Müzesi Env. No. 866; Pfälzer Pamphylia Koleksiyonu No. 149

Özellikleri: AE (Bronz), m=4.58 gr

Kaynak: SNG D Pfälzer, 1993, No. 149; Baydur,1975, **a.g.k.**, No. 91-92 (Bkz. Not. Attaleia_Sikke_01)

Attaleia_Sikke-03: Zeus’lu Hadrianus Sikkesi (Kat. Görsel 57)

Hükümdar: Hadrianus (MS. 117-138)

Betim: Ön: sağa bakan defne taçlı/çelenkli Hadrianus başı, Arka: ATTA-ΛEΩN; ayakta duran Zeus’un ön yüzü, uzattığı sağ elinde bir Patera, kaldırdığı sol elinde asası ve arkasında bir kartal bulunuyor.

Müze/Ref.: Pfälzer Pamphylia Koleksiyonu, No. 161

Özellikleri: Æ (Bronz), m=3.63 gr

Kaynak: SNG D Pfälzer No. 161

Attaleia_Sikke-04: Zeus Nikephoros’lu Aurelius Sikkesi (Kat. Görsel 58)

Hükümdar: Antoninus Pius (MS.139-161)

Betim: Ön: Marcus Aereus’un başı açık, göğüs zırhı ve pelerin taşıyan büstü, Arka: ATTAΛ - ΩN ; oturan Zeus sol elinde bir asa, sağ elinde Nike heykeli tutuyor

Müze/Ref.: Aulock Koleksiyonu No. 4621

Özellikleri: Æ (Bronz), D=32 mm, m=16.8 gr

Kaynak: SNG D Aulock No. 4621; Baydur, 1975, **a.g.k.**, No. 243-244 ; RPC IV.3, 3960/1-3

Not: 1) Marcus Aureus (MS. 161-180) Antoninus Pius’un evlatlığıdır. 2) RPC IV.3 te zikredilen sikkelerde Zeus’un kartal tuttuğu, yani Zeus Aetophoros olduğu belirtilmektedir.

6. MAGYDOS’DA ZEUS KÜLTÜ

6.1 Arkeolojik Bulgular

Zeus ile ilgili arkeolojik veri bulunamadı.

6.2 Epigrafik Bulgular

Zeus ile ilgili epigrafik veri bulunamadı.

6.3 Nümismatik Bulgular

Magydos_Sikke-01: Büyük İskender (Posthumus) Sikkesi (Kat. Görsel 59)

Hükümdar: Büyük İskender'in ölümünden sonra basılan Büyük İskender sikkelerinden (ca. MÖ. 201)

Betim: ön: Aslan postu içinde Herakles'in başı; Arka: oturan Zeus sol eliyle bir asayı, uzattığı sağ eliyle de bir kartalı tutuyor. Arkada Alexandrou yazısı (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ) bulunuyor. Kartalın altında ΙΔ (14) sayısı, tahtın altında da M harfi bulunuyor.

Müze/Ref.: BMC No. 2914; Kunsthistorisches Museum Wien, Env.No: 33431; SNG D Aulock No. 6658

Özellikleri: Gümüş Tetrarahmi, m=15.97 gr

Kaynak: British Museum online kataloğu, Nr. 1979,0101.904;
<https://www.khm.at/en/objectdb/detail/1283495>

Not: Büyük İskenderli bu sikke, SNG D Aulock 6658 de Perge sikkesi olarak gösterilmiştir. BMC No. 2914 ve Kunsthistorisches Museum Wien'de bu sikkenin basım yeri olarak, tahtın altındaki M harfine atıfla, Magydos zikredilmektedir.

Magydos_Sikke-02: Zeus'lu Antoninus Pius Sikkesi (Kat. Görsel 60)

Hükümdar: Antoninus Pius (MS. 138-161)

Betim: Ön: defne çelenkli büst Arka: tahtında oturan Zeus, sol elini dizine koymuş, kaldırdığı sağ eliyle asasını tutuyor

Müze/Ref.: Pfälzer Kolleksiyonu

Özellikleri: AE (Bronz), m=23.3 gr

Kaynak: SNG D Pfälzer No. 192; Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 284

Magydos_Sikke-03: Zeus'lu Lucius Verus Sikkesi (Kat. Görsel 61)

Hükümdar: Zeus'lu Lucius Verus (MS. 161-169)

Betim: Ön: Lucius Verus'un defne taçlı, zırh ve Paludamentum giysili büstü, Arka: Tahtında oturan Zeus uzun asasıyla

Müze/Ref.: Fitzwilliam Museum, Cambridge: Mossop

Özellikleri: AE (Bronz), D=34 mm, m= 24.02 gr (RPC IV, 3560/5)

Kaynak: SNG D Aulock No. 8509, RPC IV.3, No.3560, Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 286, No. 20-21

Magydos_Sikke-04: Zeus'lu Elagabalus Sikkesi (Kat. Görsel 62)

Hükümdar: Elagabalus (MS. 218-222)

Betim: Ön: Elagabalus'un defne çelenkli, drapeli ve zırhlı büstü, Arka: Sandalyede oturan Zeus yıldırım ve uzun asasıyla.

Müze/Ref.: Fitzwilliam Museum, Cambridge. C: Mossop

Özellikleri: AE (Bronz), D=31 mm, m=19.18 gr

Kaynak: RPC VI, No. 6088/2

Magydos_Sikke-05: Zeus'lu Severus Alexander Sikkesi (Kat. Görsel 63)

Hükümdar: Severus Alexander (MS.222-235)

Betim: Ön: Severus Alexander'ın defne çelenkli, drapeli ve zırhlı büstü, Arka: Tahtında oturan Zeus ayaklarının dibinde kartala dönük, bir eliyle asasını diğer eliyle bir Patera tutuyor.

Müze/Ref.: Berlin Staatliche Museen, Env. No: F1873

Özellikleri: AE (bronz), D= 33 mm, m= 20.05 gr

Kaynak: RPC VI, No. 6093

Magydos_Sikke-06: Zeus'lu Philippe II Sikkesi (Kat. Görsel 64)

Hükümdar: Philippe II Caesar (MS. 247-249)

Betim: Ön: II. Philippe'nin çıplak başlı, drapeli ve zırhlı büstü, Arka: Tahtında oturan Zeus bir eliyle asasını diğer eliyle bir Patera tutuyor ; ayaklarının dibinde bir kartal bulunuyor.

Müze/Ref.: Bibliothek National de France, Paris. Env. No: 245

Özellikleri: AE (Bronz), D=21 mm, m=.6.07 gr

Kaynak: SNG France 3, No. 314; RPC VIII, ID 21011; Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 292, No. 62

Magydos_Sikke-07: Zeus Nikephoros'lu Valerianus II Sikkesi (Kat. Görsel 65)

Hükümdar: Valerianus II (MS. 256-258)

Betim: Ön: Cornelius Valerianus'un defne çelenkli, drapeli büstü, Arka: tahtında oturan Zeus uzattığı sağ eliyle Nike, sol eliyle asasını tutuyor

Müze/Ref.: SNG D Pfälzer 204

Özellikleri: AE (Bronz), m= 15.41 gr

Kaynak: SNG D Pfälzer No.204; SNG D Aulock No. 4648; Asia Minor Coins ID= 11373; Ünal, 2018, **a.g.k.**, s. 295, No. 77

GÖRSELLER

Görsel 1: M . 1000'e tarihlenen bir mezarda bulunan sarnıçlı kült arabası. Simon 1998, Abb. 5

Görsel 2: Hagia Triade Lahiti. M . 14. yy. Simon 1998, Farbtafel 1

Görsel 3: Pseira'dan bir Amfora. Geç Minos I devri. Nielsson 1950, Fig. 99

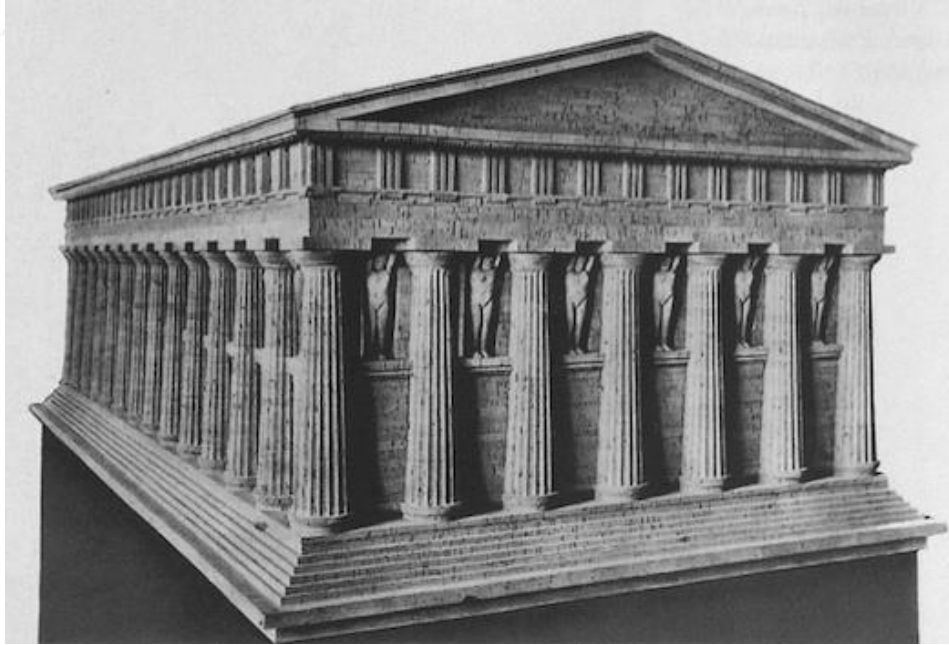

Görsel 4: Gök tanrısı Teşup, Körkün Hitit Steli, MÖ. 9.yy.

<https://www.hittitemonuments.com/index-t.htm>

Görsel 5: Yazılıkaya: On iki tanrının geçidi. Akurgal 1961, T 87

Görsel 6: Akragas Olympieion-Rekonstrüksiyonu. MÖ. 480. Simon 1998, Fig.8

Görsel 7: Knossos'ta bir mezarda bulunan Pithos kapağında betimlenen Zeus. MÖ. 700.
Heraklion. Simon 1998, Abb. 14

Görsel 8: Proto-Korint Vazo. Zeus ve Kentaur. MÖ. 660-650. Simon 1998, Abb. 15

Görsel 9: Şimşek fırlatan Zeus. Bronz Heykelcik. Dodona. MÖ. 470. Simon 1998, Abb. 18

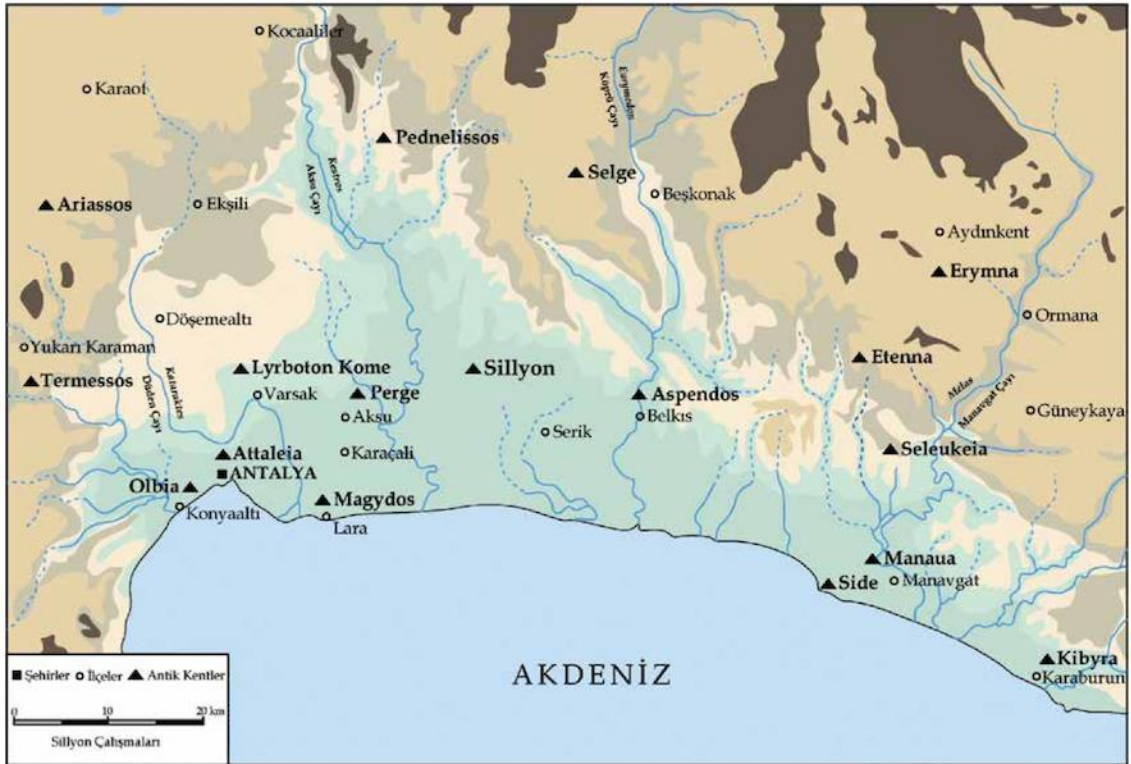

Görsel 10: Zeus ve Adler. Lakonia tabağı. MÖ.560. Simon 1998, Abb. 19

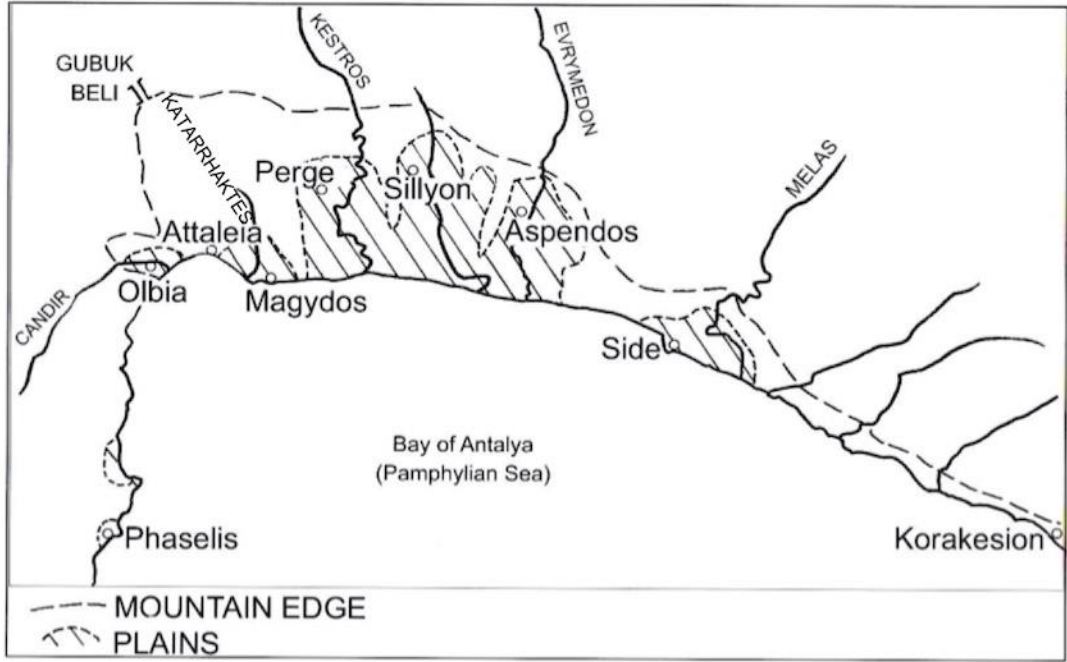

Görsel 11: Elis Bronz Sikkelerinde Phidias'ın Zeus tasviri. MS. 133-137. Simon 1998, Abb.

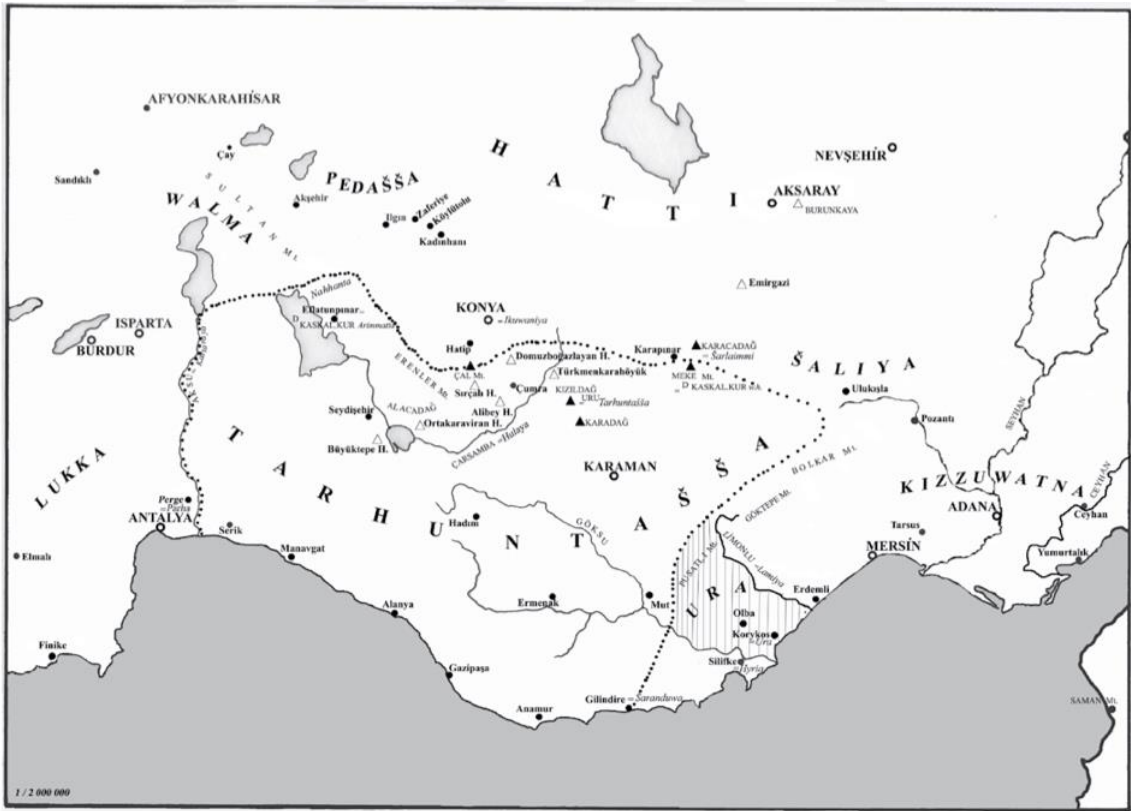
21/22.

Görsel 12: Pamphylia haritası. Taşkiran 2020, Fig.1

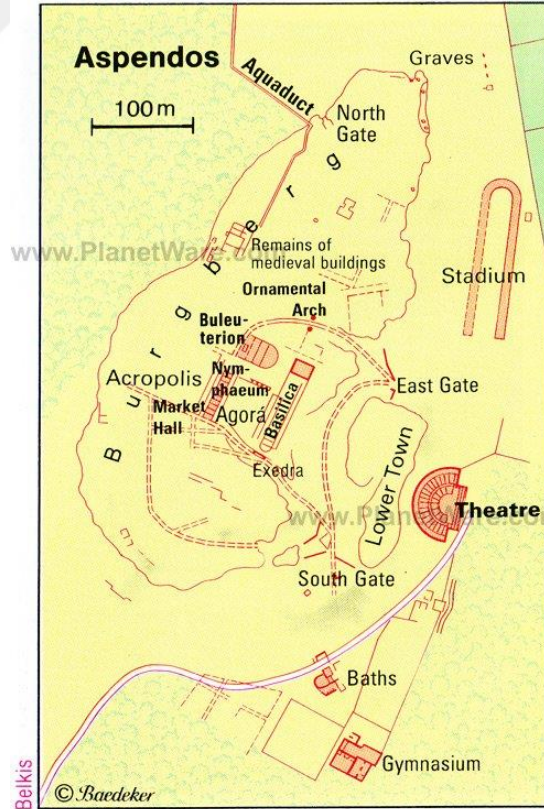
Görsel 13: Pamphylia Kentleri. Grainger 2009, Map. 1.

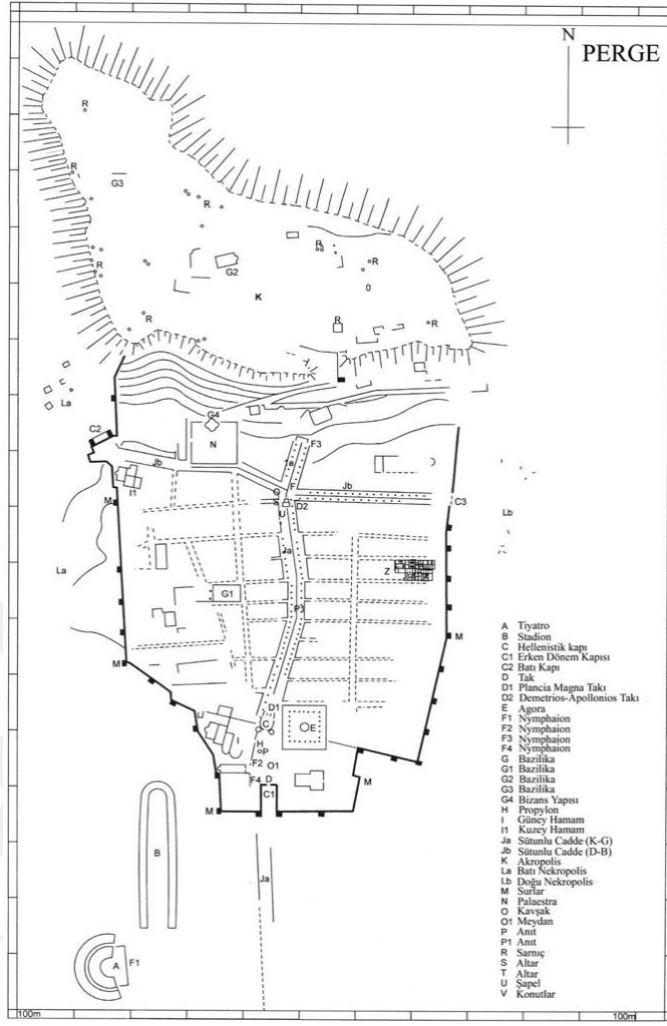
Görsel 14: Tarhuntassa Krallığı Sınırları. Dinçol/Yakar/Taffet, Anatolica XXVI, 2000, Map. s.19

Görsel 15: Side Antik Kenti Haritası. www.planetware.com

Görsel 16: Aspendos Antik Kent Planı. www.planetware.com

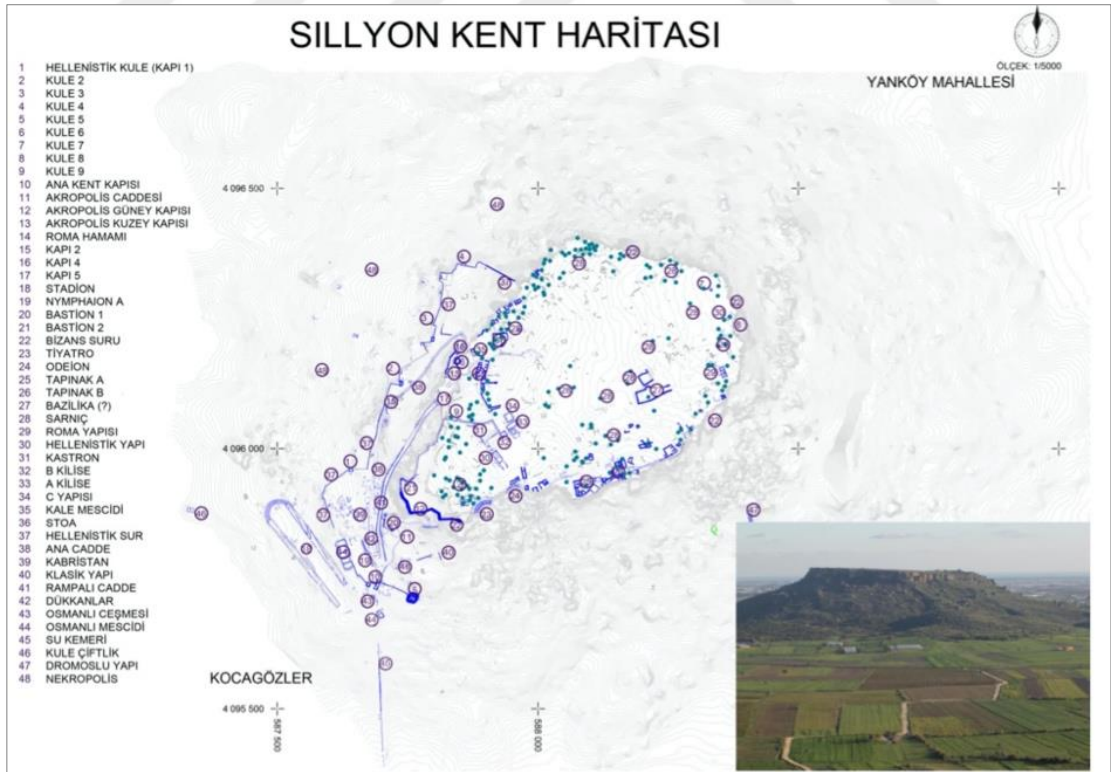
Görsel 17: Perge antik kent planı. Abbasoğlu-Martini 2003, Abb.1

Görsel 18: Perge. Hellenistik kapı avlusundaki mitolojik kurucu kahramanların yazıtlı heykel kaideleri. Abbasoğlu-Martini 2003, Abb.3

Görsel 19:Yılan tasvirli Zeus Ktesios steli. Thebe müzesi, Env. No. 330. Cook 1965, Fig. 914

Görsel 20: Silyon Antik Kent Planı. Özdemir-Taşkiran, 2021, s.112, Fig.1

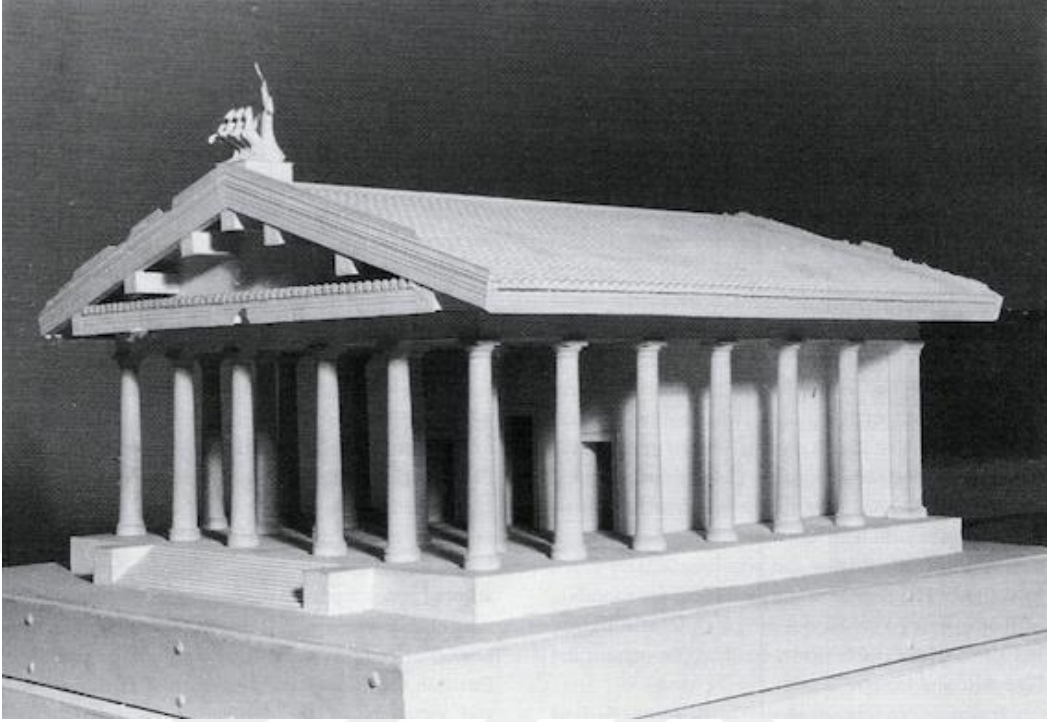
Görsel 21: Sillyon. Bizans duvarlarında kullanılmış olan Mopsos Heykel kaidesi, Hereward 1958, Fig. 2

Görsel 22: Sillyon, muhtemelen Leonteus ve Polypoites'i simgeleyen Faustina sikkesi (MS. 147-176), SNG Pfälzer, No. 921

Görsel 23: Sillyon, muhtemelen Leonteus'u simgeleyen J. Mamaea sikkesi (MS. 222-235), SNG France 3, No. 994

Görsel 24: Roma, Jupiter Kapitolinus tapınağı (ca. MÖ. 580-509) rekonstrüksiyonu. Stamper 2005, Fig. 2

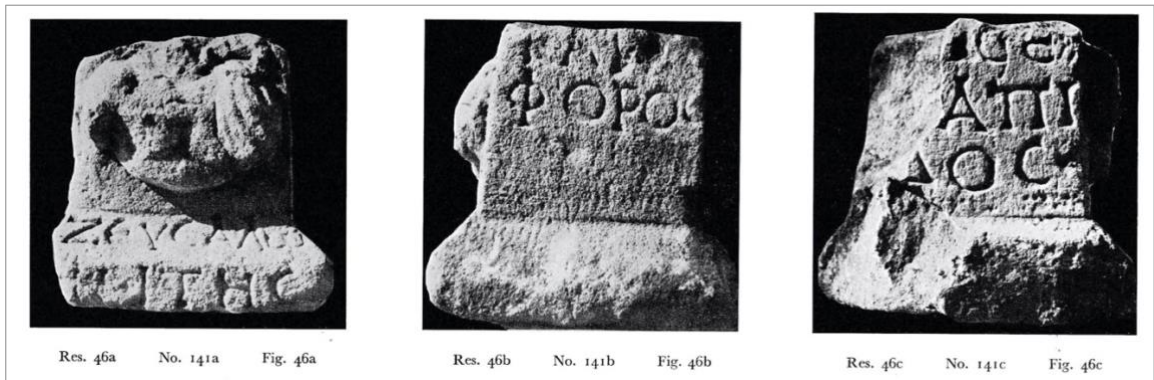
Görsel 25: Capitol Üçlüsü, Palestrina Arkeoloji Müzesi. Stamper 2005, Fig.4

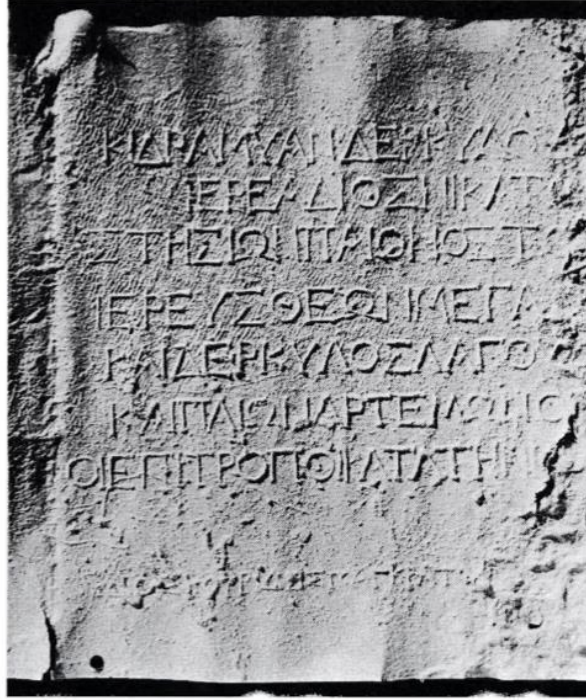
Kat. Görsel 1: Manavgat-Side’de bulunan Zeus heykelciği. İnan 1975, Pl. LXXVIII, 2-3

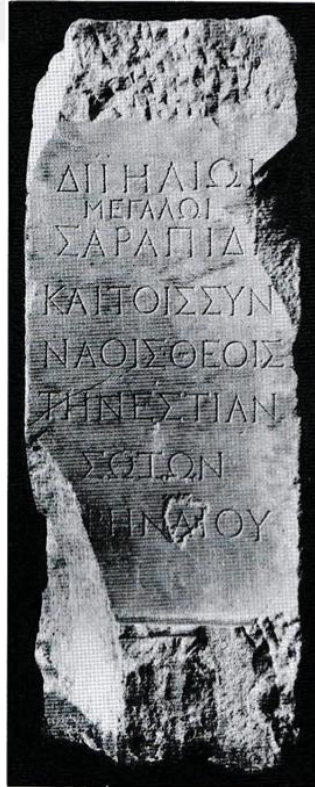
Kat. Görsel 2: Side Zeus Altar Semtinin B. Lollianus’u onurlandırması. Yazıt “Fragman b”.
Bean 1965, Tf. IX, Res.30

Kat. Görsel 3: Side Zeus Halonites Sunağı. a) ön yüz b) sağ taraf c) sol taraf. Bean 1965, Tf. XIV,
Res. 46 a-c

Kat. Görsel 4: Side - Zeus Nikator'un rahibi Kidramyas için adak yazıtı. Bean 1965, Lev.5, Res.16

Kat. Görsel 5: Side'de Sarapis'e adanan Sunak. Mansel 1963, 95, Abb.73

Kat. Görsel 6: Side’de Zeus Soter’e adanan Sunak. Adak/Arca/Oktan 2015, s.107

Kat. Görsel 7: Side’de Zeus Koryphites’e adanan Sunak. Adak/Arca/Oktan 2015, s. 107

Kat. Görsel 8: Side Büyük İskender Tetradrakhmisi. MÖ. 326-325. Arka yüzde Zeus Aetophoros.
Atlan 1967 b, No.4

Kat. Görsel 9: Side Büyük İskender Tetradrakhmisi (MÖ.325-320), Arka yüzde Zeus Aetophoros.
BMC No. 2952

Kat. Görsel 10: Side Philip III Arrhidaeus Tetradrakhmisi (MÖ. 323-317). Arka yüzde Zeus Aetophoros. BMC p.121, Nr. 2002,0101.654

Kat. Görsel 11: Side Lucius Verus (MS. 161-169) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG D
Pfälzer No. 677

Kat. Görsel 12: Side Maximinus Thrax (MS. 235-238) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros tapınak önünde. SNG D Pfälzer No. 742.

Kat. Görsel 13: Side Maximinus Thrax (MS. 235-238) sikkesi. Arka yüzde bebek Zeus Nymph Adrasteia'nin kucağında.. RPC VI, No. 6440, Coin Nr.2

Kat. Görsel 14: Side Gallienus (MS. 253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus sol elinde yıldırımla. SNG D Pfälzer, No. 842

Kat. Görsel 15: Side Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi. Arka yüzde yürüyen çıplak Zeus.
RPC VI, No.6428, Coin Nr.1

Kat. Görsel 16: Side Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi. Arka yüzde ayakta duran Zeus asa
ve yıldırımıyla. RPC VI, No. 6411, Coin Nr.2

Kat. Görsel 17: Side'de bulunan Zeus'lu Makedon Büyük İskender sikkesi (MÖ. 325). Atlan
1976, No.1

Kat. Görsel 18: Side’de bulunan Zeus’lu Kolophon-Thrakia sikkesi (MÖ. 300). Atlan 1976, No.2

Kat. Görsel 19: Side’de bulunan Cyzikus’a ait Diocletianus (MS. 294-299) sikkesi. Arka yüzde İmparator ve Jüpiter. Atlan 1976, Lev.6, No.230

Kat. Görsel 20: Side’de bulunan Olympia yazılı Gallienus sikkesi (MS.253-260). Atlan 1976, No.133

Kat. Görsel 21: Side’de bulunan Olympia yazılı Gallienus sikkesi (MS.253-260). SNG Pfälzer No. 837

Kat. Görsel 22: Aspendos Belkıs-Camiliköy mezar taşı, MÖ. 2.yy. Brixhe 1996, Pl.III, No. 246

Kat. Görsel 23: Aspendos Belkıs-Camiliköy mezar taşı, MÖ. 2.yy. Brixhe 1976, Pl. XXXVI, No.

2

Kat. Görsel 24: Aspendos Belkıs-Köleler mezar taşı, MÖ. 2.yy. Bean 1953, Pl.XXVII, Fig.1

Kat. Görsel 25: Aspendos Zeus, Hera ve Aphrodite Kastnietis'e adak yazıtı, Erken Roma.

Hereward 1958, s. 65. Fig.11

Kat. Görsel 26: Aspendos Sikkesi, Mopsos ve yaban domuzu avı (MÖ. 4.yy) BMC

Nr.1979,0101.848

Kat. Görsel 27: Aspendos Posthumus İskender Tetradrakhmisi. Zeus asa ve kartalıyla (MÖ. 201-200). BMC No. 2982

Kat. Görsel 28: Aspendos Vespasianus Sikkesi (MS. 69-79), arka yüzde Zeus ve Hera'nın başları, RPC II, No. 1520 B

Kat. Görsel 29: Aspendos Traianus (MS. 98-117) Sikkesi, arka yüzde Zeus Hera'ya Aphrodite Kastnietides'in heykelini sunarken, RPC III, No. 2714

Kat. Görsel 30: Aspendos Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi, arka yüzde Zeus bir asa, kartal ve Hera'nın elini tutarken. RPC VI, No. 6291

Kat. Görsel 31: Aspenderos Maximinus Thrax (MS. 235-238) Sikkesi, arka yüzde Zeus ve Hera, tahtlarında aralarında bir kartalla yüz yüze otururken, RPC VI, No. 6312

Kat. Görsel 32: Aspenderos Trajan Decius (MS. 249-251) sikkesi, arka yüzde Zeus ve Hera yüz yüze otururken . RPC IX, No. 1054

Kat. Görsel 33: Aspenderos Maximinus Thrax (MS. 235-238) sikkesi, arka yüzde Zeus tahtında, karşısında ayakta duran Hera, RPC VI, No. 6319

Kat. Görsel 34: Aspendos Valerianus (MS. 255-258) sikkesi, arka yüzde Zeus sağ elinde asa, sol elinde Nike heykeli ile. SNG D Aulock, No. 4607

Kat. Görsel 35: Aspendos Maximinus Thrax (MS.235-238) sikkesi, arka yüzde Zeus Athena'ya bir kadirga maketi uzatırken, RPC VI, No. 6315

Kat. Görsel 36: Perge'de bulunan Zeus Heykeli. MS. 2. yy. Antalya Müzesi. Photo S. Köse.

Kat. Görsel 37: Perge Hellenistik Zeus Sunağı. Şahin 1999, Tafel III, No.3

Kat. Görsel 38: Perge - Tiberius'un Zeus Poliouchos adağı. Şahin 1999, Tafel LIV, No. 232

Kat. Görsel 39: Perge - Machaon Heykel Kaidesi.
<http://arkeogezi.blogspot.com/2019/03/Perge.html>

Kat. Görsel 40: Perge - Zeus Soter'e adanan sütunlu yazıt. Kileci 2019, s. 558

Kat. Görsel 41: Zeus Keraunios için adak sunağı. (Perge – Antalya ?) MS. 2.yy. Özdi1 2016, s.

Kat. Görsel 42: Perge Posthumus İskender Tetradrakhmisi. BMC No. 2930 (MÖ.204-203)

Kat. Görsel 43: Perge Salonina (MS. 254-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus asa ve patera ile

Kat. Görsel 44: Perge Salonina (MS.254-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG D
Pfälzer 1993, No. 446

Kat. Görsel 45: Perge Saloninus (MS.258-260) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros . SNG D
Aulock No. 4753

Kat. Görsel 46: Perge Gallienus (MS.253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG D
Aulock No. 8522

Kat. Görsel 47: Perge Neokoros simgeli Aurelianus (MS.270-275) sikkesi. Zeus elinde Δ işareti
ve asası ile. SNG D Pfälzer, No. 450

Kat. Görsel 48: Perge Antoninus Pius (MS.138-161) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros. SNG France 3, No. 409

Kat. Görsel 49: Sillyon Posthumus Büyük İskender Tetrarahmisi (MÖ. 217-216), SNG D Aulock, No.6660

Kat. Görsel 50: Sillyon'da basılan Hellenistik Sikke. Ön yüzde Apollon başı, arka yüzde Zeus Aetophoros. MÖ. 4.-3. yy. www.asiaminorcoins.com, No. 6913

Kat. Görsel 51: Sillyon’da basılan Hellenistik Sikke. Ön yüzde Ares başı, arka yüzde çıplak Zeus elinde şimşek tutarken MÖ. 3. yy. SNG Pfälzer, No. 907

Kat. Görsel 52: Sillyon Commodus (MS.184-190) sikkesinde Capitol Üçlüsü RPC IV.3 No.10217

Kat. Görsel 53: Sillyon Severus Alexander (MS. 222-235) sikkesi. Arka yüzde Zeus bir asa ve bir Patera ile. RPC VI, No. 6205

Kat. Görsel 54: Sillyon Gallienus (MS. 253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros
www.asiaminorcoins.com, Coin ID=4458

Kat. Görsel 55: Sillyon Gallienus & Salonina (MS. 253-268) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros, SNG CH Rigetti No. 1320, www.wildwinds.com

Kat. Görsel 56: Attaleia : Zeus Tropaiouschos'un rahibinin onuruna yazıt. Bean 1958, Kitabe No. 25, Res. 1

Kat. Görsel 57: Hellenistik Attaleia Sikkesi. Ön yüzde Athena, arka yüzde Zeus Nikephoros, MÖ. 2.-1.yy, SNG F 3, No. 238

Kat. Görsel 58: Hellenistik Attaleia Sikkesi (> MÖ. 160). Arka yüzde Zeus şimşek ve asasıyla, SNG D Pfälzer, No. 149

Kat. Görsel 59: Attaleia Hadrianus (MS. 117-138) sikkesi. Arka yüzde Zeus asası, bir Patera ve arkasında bir kartalla. SNG D Pfälzer, No. 161

Kat. Görsel 60: Attaleia Marcus Aurelius (MS.139-161) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros.
SNG Aulock No. 4621

Kat. Görsel 61: Magydos Posthumus B. İskender sikkesi (MÖ. 201) . Arka yüzde Zeus
Aetophoros. BMC No. 2914

Kat. Görsel 62: Magydos Antoninus Pius (MS.138-161) sikkesi. Arka yüzde asasıyla tahtında
oturan Zeus. SNG Pfälzer No. 192

Kat. Görsel 63: Magydos Lucius Verus (MS. 161-169) sikkesi. Arka yüzde asasıyla oturan Zeus,
RPC IV, 3560

Kat. Görsel 64: Magydos Elagabalus (MS. 218-222) sikkesi. Arka yüzde Zeus yıldırım ve asasıyla. RPC IV, 6088/2

Kat. Görsel 65: Magydos Severus Alexander (MS.222-235) sikkesi. Zeus ayaklarının dibindeki kartala dönük, uzun asasını ve bir patera tutuyor. RPC VI, No. 6093

Kat. Görsel 66: Magydos Philippe II (MS. 247-249) sikkesi. Oturan Zeus asası, bir Patera ve ayaklarının dibinde bir kartal ile. RPC VIII, ID 21011

Kat. Görsel 67: Magydos II. Valerianus (MS. 256-258) sikkesi. Arka yüzde Zeus Nikephoros.
SNG Pfälzer, No. 204

PAMPHYLIA'NIN ÖNEMLİ KENTLERİNDE ZEUS KÜLTÜ - ARKEOLOJİK EPİGRAFİK ve NÜMİSMATİK BULGULAR									
KENT	Bulgu	MÖ. 4. yy	MÖ. 3. yy	MÖ. 2. yy	MÖ. 1. yy	MS. 1. yy	MS. 2. yy	MS. 3. yy	MS. 4. yy
SIDE	Arkeolojik		Heykel kaidesi			Sunak	Sunak	Sunak / Heykel Kaidesi	Zeus Heykelciği
	Epigrafik		Zeus Nikator (MÖ. 3.-1. yy)			Zeus Aspidios (Erken Imp. Dönemi)	-Zeus Halonites (MS. 2-3- yy) - Zeus Helios Sarapis (MS.2.yy) -Zeus Norites (MS. 2-3. yy) - Zeus Koryphites (MS. 2.yy)	-Zeus Altar Senti - Zeus Soter	
	Numismatik	Zeus Aetophoros (MÖ. 4.-2.yy)					Zeus Nikephoros	Zeus Nikephoros	
ASPENDOS	Arkeolojik		Mezar taşları			Sunak			
	Epigrafik		Zeus Megalos (Büyük Zeus)			-Zeus & Hera & Aphrodite Kastnietis (Erken Roma) - Zeus Marnas ??			
	Numismatik		-Zeus Aetophoros (MÖ. 3-2. yy)			Zeus & Hera	Zeus & Hera	- Zeus& Hera - Zeus & Athena - Zeus Nikephoros	
PERGE	Arkeolojik		Sunak			Sunaklar	Zeus Heykeli /Sütün / Sunak		
	Epigrafik		Zeus & Hestia (Hellenistik dönem)			- Zeus Poliouchos (MS. 1-2. yy) - Zeus Machaonios (MS. 1-2. yy)	Zeus Soter (MS.2.yy) Zeus Keraunios (MS.1-2.yy)		
	Numismatik	Zeus Aetophoros (MÖ. 4.-2.yy)					Zeus Nikephoros		
SİLLYON	Arkeolojik					Sütün tabanı			
	Epigrafik					Zeus Soterios (Roma Imp. Dönemi ?)			
	Numismatik	Zeus Aetophoros (MÖ. 4-3.yy) Zeus & Ares (MÖ. 3.yy)					-Zeus & Hera & Athena (Capitol Üçlüsü)	-Zeus Nikephoros	
ATTALEİA	Arkeolojik			Zeus yazıtlı blok					
	Epigrafik			Zeus Tropaiouchos (MÖ. 2-1. yy)					
	Numismatik			Zeus Nikephoros / Zeus şimşek ve asasıyla (MÖ. 2-1.yy)			- Zeus Nikephoros		
MAGYDOS	Arkeolojik								
	Epigrafik								
	Numismatik		Zeus Aetophoros				- Zeus Asa/Yıldırım/Patera/Kartal ile - Zeus Nikephoros		

Tablo 1: Pamphylia kentlerinde Zeus kültüne ait arkeolojik, epigrafik ve numismatik bulgular

KENT	ZEUS EPİTHETLERİ ve KÜLTLERİ						
SİDE	ZEUS NİKATOR (MÖ. 3.-1. yy)	ZEUS ASPİDİOS (?) (Erken İmparatorluk Dönemi)	ZEUS KORYPHİTES (MS. 2. yy)	ZEUS HALONİTES (MS. 2.-3. yy)	ZEUS NORİTES (MS. 2-3. yy)	ZEUS HELİOS SARAPIS (MS. 2-3.yy)	ZEUS SOTER (MS. 3.yy)
ASPENDOS	DIOS MEGALOS (MÖ. 2. yy)	ZEUS ve HERA (Erken İmparatorluk Dönemi)	ZEUS MARNAS (?)	ZEUS ve ATHENA (?) (MS. 3. yy)			
PERGE	ZEUS ve HESTİA (M.Ö. 4.yy)	ZEUS POLİOUCHOS (MS. 1.-2. yy)	ZEUS MACHAONİOS (MS. 1.-2. yy)	ZEUS SOTER (MS. 2.yy)	ZEUS KERAUNİOS (?) (MS. 2. yy)		
SİLLYON	ZEUS SOTER (Roma İmparatorluk Dönemi)	CAPİTOL ÜÇLÜSÜ (?) (M.S.2.yy)					
ATTALEİA	ZEUS TROPAİOUCHOS (MÖ. 2.-1. yy)						

Tablo 2: Pamphylia kentlerinde Zeus Epithetleri ve Kültleri

Pamphylia'da Zeus Epithetleri									
Epithet	Anlamı	MÖ. 4.yy	MÖ. 3.yy	MÖ. 2.yy	MÖ. 1.yy	MS. 1.yy	MS. 2.yy	MS. 3.yy	MS. 4.yy
Aspidios	Argos'taki Aspis toponiminden veya kalkan anlamına gelen Aspis kelimesinden türetilen sıfat					X	X		
Dios Megalos	Büyük tanrı			X					
Halonites	Harman yerinin koruyucusu						X	X	
Helios Sarapis	Güneş tanrısı Helios ve Mısır tanrısı Sarapis ile senkretizm yoluyla kaynaştırılan tanrı						X	X	
Keraunios	Yıldırım çaktıran						X		
Koryphites	Side Yarımadası koruyucusu						X		
Machaonios	Perge kenti kurucusu					X	X		
Marnas	Yağmurların efendisi, büyütücü, yetiştirici, Antik Gaza'nın baş tanrısı					X			
Nikator	Seleukos kralı 1. Nikator onuruna kurulan imparatorluk kültüne ait sıfat		X	X	X				
Norites	Anadolu kökenli tarım tanrısı						X	X	
Poliouchos	Kenti elinde tutan, kent koruyucusu					X	X		
Soter	Kötülüklerden kurtarıcı, koruyucu					X	X	X	
Tropaiouschos	Zafer kupası veya zafer başlığı/kurbanı sunulan			X	X				

Tablo 3: Pamphylia kentlerinde bulunan Zeus Epithetleri, anlamları ve dönemleri

	Hellenistik					Roma İmparatorluk Dönemi												
	B.İskender (MÖ. 325-320)	III. Philippe Arridaeus (MÖ.323-317)	MÖ. 4-3. yy. Zeus Sikkeleri	Posthumus B.İskender (MÖ.221-189)	MÖ. 2-1. yy. Zeus Sikkeleri	Vespasianus (MS. 69-79)	Traianus (MS. 98-117)	Hadrianus (MS. 117-138)	Antoninus Pius (MS.138-161)	Lucius Verus (MS. 161-169)	Commodus (MS. 180-192)	Elagabalus (MS. 218-222)	Severus Alexander (MS. 222-235)	Maximinus Thrax (MS. 235-238)	II.Philippe Caesar (MS. 247-249)	Trajan Decius (MS. 249-251)	Gallienus ve II. Valerian (MS. 253-268)	Aurelianus (MS. 270-275)
Side	X	X		X						X			X	X			X	
Aspendos				X		X	X						X	X		X	X	
Perge				X					X								X	X
Sillyon			X	X							X		X				X	
Magydos				X					X	X		X	X		X		X	
Attaleia					X			X	X									

Tablo 4: Pamphylia bölgesinde basılan Hellenistik ve Roma dönemi Zeus sikkeleri

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Selin Gülsel KÖSE

Yabancı Dil: İngilizce /Almanca

Eğitim

2012 – 2017: Lisans (Arkeoloji Programı) Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

2016 – 2017: Pedagojik Formasyon Sertifikası. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

2014 - 2020 : Lisans (Tarih Programı) Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi

2020 - 2022: Ön Lisans (Kültürel Miras ve Turizm Programı) Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi